

MORALNOST KAPITALIZMA

Prijevod

Domagoj Belak

Uredništvo

Filip Galić i Daniel Hinšt

Lektura

Ana Maria Filipović Grčić

Izdavač

Centar za javne politike i ekonomske analize (CEA)

www.cea-policy.hr

Tisak

LOGOBOX j.d.o.o.

ISBN: 978-953-57839-1-6

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000942652.

Ova knjiga je financirana donacijom američke klasično liberalne zaklade Atlas Economic Research Foundation i donacijom gospodina Nenada Bakića.

MORALNOST KAPITALIZMA

Zagreb, 2016.

Sadržaj

Predgovor	1
Uvod: Moralnost kapitalizma	4
PRVI ODJELJAK: Vrline poduzetničkog kapitalizma	20
Razgovor s poduzetnikom	21
Sloboda i dostojanstvo objašnjavaju suvremeni svijet	35
Konkurencija i suradnja	40
Privatno zdravstvo i suosjećanje	47
DRUGI ODJELJAK: Dobrovoljna suradnja i osobni interes	52
Paradoks moralnosti	53
Moralna logika jednakosti i nejednakosti u tržišnom društvu	66
Adam Smith i mit pohlepe	75
Ayn Rand i kapitalizam: moralna revolucija	82
TREĆI ODJELJAK: Stvaranje i raspodjela bogatstva	100
Tržišno gospodarstvo i raspodjela bogatstva	101
Političke i ekonomske slobode zajedno stvaraju čuda čovječanstva	111
ČETVRTI ODJELJAK: Globalizirajući kapitalizam	116
Globalni kapitalizam i pravednost	117
Ljudski napredak postignut globalizacijom	122
Kultura slobode	130
Dodatno štivo za zabavu, profit (i bolje seminarske radove)	141
Bilješke	146

Predgovor

Filip Galić i Daniel Hinšt

Kapitalizam je moralan. Kapitalizam je najpošteniji sustav kojeg je čovjek osmislio. Kapitalizam oslobađa kreativni potencijal poduzetničke inicijative da se stvara i razmjenjuje vrijednost koju ljudi žele. Profit je posljedica stvaranja željene vrijednosti koja se dobrovoljno razmjenjuje.

Ovakve rečenice, priznat ćete, mogu mnoge zbuniti. Svijet u kojem je svjetska gospodarska kriza 2008. tek donekle počela izlaziti iz sjećanja ljudi i dok Hrvatska doživljava prvi kontinuirani gospodarski rast u ovom desetljeću, jest svijet surovog neoliberalnog kapitalizma. To je, u mislima mnogih, svijet u kojem nema milosti, gdje je čovjek čovjeku vuk i u kojem nema mjesta za slabe, nemoćne i stare. Sustav je to koji podupire sebičnost kao vrlinu i koji ne priznaje moral. Mali čovjek se može samo pokloniti tom kapitalizmu ili biti pregažen. Današnji masovni svjetonazor jest da kapitalizam ne poznaje socijalnu osjetljivost, da ga nije briga ni za druge, već teži isključivo ka profitu. Što više profita, to bolje.

Ipak, što ako to nije točno? Što ako, slijedeći se logikom mnogih klasičnih liberalnih mislilaca, nije li kapitalizam upravo sve suprotno od onog kakvim ga danas mnogi neopravdano smatraju?

Točno je da je kroz seriju povijesnih slučajnosti sama riječ "kapitalizam" dobila više negativnih konotacija nego što to zaslužuje. Isto tako i „liberalizam“. Ne samo to, već je i broj onih koji brane kapitalizam daleko manji od onih koji ga napadaju. Paradoksalno, mnogo današnjih „liberala“ ne brani kapitalizam i slobodno tržište, već iracionalno prihvaća

masovne kritike koje su posljedica kolektivističkih predrasuda i stereotipa. Daleko je više literature, knjiga, znanstvenih članaka, napisano protiv kapitalizma, od onih koji ga brane. Čak i danas se više cijene ljudi koji javno istupaju protiv kapitalizma, od onih koji gorljivo brane i kapitalizam, ali i slobodu. Zato ova knjiga čini razliku od takvog pristupa.

Ukoliko je kapitalizam pun nedostataka, kako to da on do danas nije propao? Kako to da je, uza sve nedostatke koji mu se pripisuju, zaslužan za neviđeni razvoj zemalja? Zar nisu mnoge zemlje, nakon što su kolektivističke ili totalitarne režime zamijenile liberalno-demokratskih i kapitalističkim, procvale i razvile se? Također, upitajmo se samo gdje bi Južna Koreja bila danas da su je porobili komunisti? Gdje je Hrvatska mogla biti danas bez komunizma, a gdje tek Češka i druge zemlje?

Odgovori bi svakako mogli biti na tragu toga da kapitalizam omogućuje pojedincu da u potpunosti ispuni svoj talent, neovisno o njegovoj početnoj poziciji, njegovom društvenom položaju ili obitelji odakle je potekao. Također, nema kapitalističkog sustava bez visoke razine osobnih i ekonomskih sloboda, što mnogi nerijetko uzimaju zdravo za gotovo. Upravo je sloboda pojedinca da se razvija koliko god može, kako želi i da ulazi u dobrovoljnu tržišnu razmjenu sa kim želi najvažnija odrednica kapitalističkog društva. Međutim, da bismo shvatili razinu tih sloboda, potrebno je pogledati dalje od koncepta sebičnosti i početi istu gledati prvenstveno kao "osobni interes" (nešto što se pogotovo u jednom od eseja elaborira). A osobni interes je temelj međuljudske interakcije i ishodišna točka svake dobrovoljne razmjene.

Ova knjiga, nastoji, kroz seriju pitkih eseja, odmaknuti viđenje kapitalizma od puke žudnje za profitom. Od objektivističkog pristupa moralu, preko putovanja kroz zemlju

uljudnih, sve do afričkih iskustava, ova zbirka eseja će zaintrigirati svakog skeptika kapitalizma. To će činiti na sustavan način, bez populističkih ideja ili davanja iluzija, već samo logikom i misaonim eksperimentima, dovoljno racionalno i dovoljno emocionalno.

Nakon popularne knjige Maxa Webera „Protestantska etika i duh kapitalizma“, ova knjiga je jedna od onih koje čvrsto staju u obranu kapitalizma kao moralnog sustava. Kapitalist-poduzetnik uvijek prepoznaje taj poziv i priliku da svoju ideju ostvari i da služenjem stvori vrijednost koju ljudi žele. Kada zaradi profit, poduzetnik može uložiti u novu vrijednost i dati priliku za rad i drugima. Tako se stvara prosperitet od kojega ima korist svako društvo. Poduzetnik je taj koji plaća porez bez kojega nema države, a pogotovo ne države blagostanja o kojoj mnogi sanjanju.

Ova knjiga je zato poticaj da prepoznamo moralnost onih koji stvaraju vrijednost koju ljudi žele i vrijednost zbog koje je naš svijet ipak dobro mjesto za život. Zato je ova knjiga poticaj svima koji stvaraju javne politike da promijene pristup i počnu uklanjati prepreke poduzetnicima.

Sve što smo htjeli saznati o kapitalizmu, objašnjeno je na jednostavan način.

Uvod: moralnost kapitalizma

Tom G. Palmer

U ovoj se knjizi radi o moralnom opravdanju onoga što je filozof Robert Nozick nazvao „kapitalističkim postupcima među suglasnim odraslim osobama.“¹ Radi se o sustavu uzajamne proizvodnje i slobodne razmjene koju karakterizira prevlast tih procesa.

Treba reći nekoliko riječi o naslovu *Moralnost kapitalizma*. Eseji u ovoj knjizi govore o *moralnosti kapitalizma*; nisu ograničeni apstraktnom moralnom filozofijom, već se također temelje i na ekonomiji, logici, povijesti, književnosti i drugim znanstvenim disciplinama. Štoviše, oni govore o moralnosti *kapitalizma*, a ne samo o moralnosti slobodne razmjene. Pojam "kapitalizam" ne odnosi se isključivo na tržišta za razmjenu roba i usluga koja postoje od pamtivijeka, već i na sustav inovacije, stvaranja vrijednosti te društvene promjene koje su milijardama ljudi donijele napredak kakav je bio nezamisliv prethodnim generacijama.

Kapitalizam se odnosi na pravni, društveni, gospodarski i kulturološki sustav koji prihvaća jednakost prava i "karijere koje su otvorene talentu", te koji potiče decentraliziranu inovaciju, te procese pokušaja i promašaja – što je ekonomist Joseph Schumpeter nazvao "kreativnim uništenjem" – kroz postupak dobrovoljne tržišne razmjene. Kapitalistička kultura slavi poduzetnika, znanstvenika, nositelja rizika, inovatora, tvorca. Iako ga filozofi (u pravilu marksisti), koji su sami sljedbenici materijalizma, ismijavaju kao materijalističkog, kapitalizam je u svojoj srži duhovni i kulturološki pothvat. Kako je povjesničarka Joyce Appleby

uvidjela u svojem članku *Neumorna revolucija: povijest kapitalizma* „kapitalizam je kulturološki sustav, a ne samo ekonomski i ne može ga se objasniti samo preko materijalnih faktora.“²

Kapitalizam je sustav kulturnih, duhovnih i etičkih vrлина. Kako su ekonomisti David Schwab i Elinor Ostrom primijetili u poticajnoj studiji, pisanoj u stilu teorije igara, o ulozi normi i pravila u održavanju otvorenih gospodarstava, slobodna tržišta čvrsto počivaju na normama koje nas obuzdavaju od krađe i koje "potiču povjerenje". Daleko je to od amoralne arene koja služi za sukob interesa, kako je kapitalizam često prikazuju oni koji ga žele potkopati ili uništiti, kapitalistička interakcija je visoko strukturirana etičkim normama i pravilima. Uistinu, kapitalizam počiva na odbacivanju etike pljačke i grabeža, načina na koji je većina blagodati koju uživaju bogati stečena u drugim gospodarskim i političkim sustavima. Zapravo, u većini država danas i u većem dijelu ljudske povijesti, uvriježeno je mišljenje da oni koji su bogati su takvi jer su uzeli od drugih, posebno zato što su imali pristup organiziranoj sili – u današnjim pojmovima, državi. Takve predatorske elite koriste tu silu kako bi stekli monopole, te kako bi preko poreza konfiscirali proizvode drugih. Hrane državnu riznicu i profitiraju od monopola i ograničenja natjecanja koje je nametnula država. Tek se pod uvjetima kapitalizma ljudi u pravilu obogate bez da postanu kriminalci.

Razmotrite što je ekonomistica i povjesničarka Deirdre McCloskey nazvala "Velikom istinom": „Stvarni dohodak po glavi danas nadmašuje onaj oko 1700.-te i 1800.-te u, recimo, Britaniji i ostalim zemljama koje su iskusile gospodarski rast za čak, najmanje, šesnaest puta.“⁴ To je nezabilježeno u cijeloj ljudskoj povijesti. McCloskeyina je procjena, zapravo, poprilično konzervativna. Ne uračunava

čudesne napretke u znanosti i tehnologiji koje su kulture ovog svijeta postavile nadohvat naših ruku.

Kapitalizam ljudsku kreativnost stavlja u službu čovječanstva, poštujući i potičući poduzetničku inovativnost, taj neuhvatljivi faktor koji objašnjava razliku između onoga kako živimo sada i kako su generacije i generacije naših predaka živjele prije devetnaestog stoljeća. Inovacije koje su preobrazile ljudski život na bolje nisu samo znanstvene i tehnološke, već i institucionalne. Nove poslovne tvrtke svih vrsta svojevrijedno koordiniraju radne napore velikog broja ljudi. Nova financijska tržišta i instrumenti povezuju štednje i investicijske odluke milijarda ljudi dvadeset četiri sata na dan. Nove telekomunikacijske mreže spajaju ljude sa svih strana svijeta. (Danas sam vodio razgovore s prijateljima u Finskoj, Kini, Maroku, Sjedinjenim državama, Rusiji, Facebook rasprave i komentirao s prijateljima i poznicima u Sjedinjenim Državama, Kanadi, Pakistanu, Danskoj, Francuskoj i Kirgistanu.) Novi proizvodi daju nam priliku za udobnost, ugodu i obrazovanje koji su nezamislivi prethodnim generacijama. (Ovo trenutno pišem na svojem Apple MacBook Pro-u.) Te promjene su naša društva transformirala na bezbroj načina niti blizu nalik svim ljudskim društvima koja su im prethodila.

Kapitalizam nije samo gradnja, na način na koji su socijalistički diktatori poticali svoje robove da rade budućnost. Kapitalizam je stvaranje vrijednosti, ne samo naporan rad ili žrtvovanje ili zaposlenost. Oni koji ne razumiju kapitalizam brzo će podržavati programe "javnih radova" za stvaranje radnih mjesta. Nisu shvatili poantu posla, još manje poantu kapitalizma. U više puta ispričanoj priči, ekonomistu Miltonu Friedmanu pokazana je gradnja novog masivnog kanala u Aziji. Kada je primijetio da je pomalo čudno da radnici velike komade zemlje i kamena pomiču malim lopatama, a ne

strojevima, rečeno mu je: „Ne razumijete; ovo je program javnih radova.“ Njegov odgovor: „Oh, mislio sam da pokušavate izgraditi kanal. Ako želite stvoriti radna mjesta, zašto im niste dali žlice, a ne lopate?“

Merkantilist i kronist H. Ross Perot, kada se kandidirao za predsjednika Sjedinjenih država 1992. godine, tijekom predsjedničkih debata je kukao da Amerikanci kupuju računalne čipove iz Tajvana, a Tajvancima prodaju čips. Činilo se da se Perot srami što Amerikanci prodaju obični čips od krumpira; nasjeo je na Lenjinov pogled da se vrijednost dodaje samo u industrijskoj proizvodnji u tvornicama. Ekonomist Michael Boskin sa Sveučilišta Stanford ispravno je uočio da ukoliko govorite o dolarskoj vrijednosti računalnih čipova ili dolarskoj vrijednosti čipsa, govorite o dolarskoj vrijednosti. Povećanje vrijednosti sadnjom krumpira u državi Idaho ili urezivanjem silikona u Taipeiju, dodana je vrijednost. Komparativna prednost⁵ ključ je u specijalizaciji i trgovini; nema ništa degradirajuće u proizvodnji vrijednosti, bilo kao seljak, bilo kao nosač pokušaja (radio sam s tri nosača danas kako bi mi prenijeli dobar dio moje knjižnice i imam jako dobar osjećaj koliko su vrijednost dodali mojem životu), kao financijaš itd. Tržište, a ne arogantni merkantilistički političari nam pokazuju kada stvaramo novu vrijednost, a bez slobodnog tržišta, to ne bismo mogli znati.

Kapitalizam nije samo razmjena maslaca za jaja u lokalnim dućanima, kao što se odvijalo tisućljećima. To je dodavanje vrijednosti pokretanjem ljudske energije i genijalnosti na razini koja nikad nije prije viđena u ljudskoj povijesti, kako bi se običnim ljudima stvorila vrijednost koja bi zabljesnula i zapanjila najbogatije i najmoćnije kraljeve, sultane i careve u prošlosti. Radi se o urušavanju dugo uvriježenog sustava moći, dominacije i privilegija, te otvaranja "karijera talentima". Radi se o zamjeni sile uvjeravanjem⁶.

Radi se o zamjeni zavisti postignućem⁷. Radi se o onome što je učinilo mogućim moj i vaš život.

(Jedina stvar koju su kraljevi, sultani i carevi imali, a koji obični ljudi nemaju, jest moć nad ljudima i mogućnost zapovijedati im. Imali su ogromne palače koje su sagradili robovi ili koje su se financirale iz poreza, ali nisu imali grijanja i klime; robove i slugu, ali bez perilica rublja ili suđa; vojske kurira, ali bez mobitela ili wi-fija; kraljevske doktore i vješce, ali bez anestezije kako bi im olakšali agoniju ili antibiotike za liječenje bolesti; bili su moćni, ali su bili mizerno siromašni po našim standardima.)

Povijest Riječi

Slobodna tržišta, shvaćena kao sustavi slobodne razmjene među ljudima s jasno definiranim, pravno sigurnim i prenosivim pravima u raštrkanim resursima, nužna su pretpostavka za bogatstvo modernog svijeta. Ipak nisu dovoljna, kako su povjesničari ekonomije, posebno Deirdre McCloskey, uvjerljivo prikazali. Nešto drugo je potrebno: etika slobodne razmjene i proizvodnje dobara kroz inovaciju.

Treba reći nekoliko riječi o upotrebi pojma "kapitalizam". Socijalni povjesničar Fernand Braudel je otkrio upotrebu pojma "kapital" u periodu dvanaestog i trinaestog stoljeća, kada je on označavao „sredstva, stanje dobara za prodaju, iznos novca ili novac koji prinosi kamate“.⁸ Od mnogo upotreba riječi "kapitalist" koje je Braudel popisao, gorko je uočio: „Riječ nikad nije....korištena u prijateljskom smislu.“⁹ Riječ "kapitalizam" se kao pojam pojavila u devetnaestom stoljeću, u smislu iskorištavanja, npr. kada je francuski socijalist Louis Blanc definirao pojam kao „prisvajanje kapitala od strane nekih uz isključivanje drugih.“¹⁰ Karl Marx je koristio pojam "kapitalistički način proizvodnje",

a njegov gorljivi sljedbenik Werner Sombart je pojam "kapitalizam" popularizirao u svojoj utjecajnoj knjizi iz 1912. godine *Der Moderne Kapitalismus*. (Marxov suučesnik, Friedrich Engels, Sombarta je smatrao jedinim misliocem u Njemačkoj koji je uistinu razumio Marxa; dok je Sombart kasnije postao pobornikom drugog oblika anti-kapitalizma, nacionalsocijalizma, odnosno, nacizma.)

U svojim napadima na "kapitaliste" i "kapitalistički način proizvodnje", Marx i Engels su primijetili da je "buržoazija" (njihov pojam za "klasu" koja je posjedovala "sredstva proizvodnje") radikalno promijenila svijet:

Buržoazija, tijekom stotinu godina vladanja nad oskudicom, stvorila je masivnije i kolosalnije proizvodne snage nego sve prethodne generacije zajedno. Podvrgavanja sila Prirode čovjeku, strojevima, upotrebi kemije u industriji i poljoprivredi, parni pogon, željeznice, električni telegrafi, čišćenje cijelih kontinenata radi usjeva, pretvaranje rijeka u kanale, čitave populacije stvorene ni iz čega – koje je ranije stoljeće ikad imalo čak i uz pretpostavku da takve proizvodne sile snivaju u naručju društvenog rada?¹¹

Marx i Engels nisu se divili samo tehnološkoj inovaciji, već „čitavim stanovništvima koja su stvorene ni iz čega“, što je moćan opis za pad stopa smrtnosti, povećanje životnog standarda i produljenje životnog vijeka. Unatoč takvih postignućima, Marx i Engels su, naravno, pozvali na uništenje "kapitalističkog načina proizvodnje", ili, da budemo precizniji, mislili su da će uništiti samog sebe i najaviti dolazak novog sustava koji će biti tako divan da [kapitalizam] neće biti

potreban – uistinu, bilo je to čak i uvredljivo neznanstveno ponuditi čak i najmanji znak kako bi to izgledalo.¹²

Još važnije, Marx i Engels su temeljili svoju kritiku kapitalizma (kritika koja, unatoč neuspjehu svih komunističkih režima da ispune njihova obećanja, ostaje iznimno utjecajna među intelektualcima diljem svijeta) na masovnoj zabludi oko toga što su mislili pod pojmom "buržoazija", koju su povezali s "kapitalističkim načinom proizvodnje". U jednu ruku su koristili termin koji je označavao vlasnike "kapitala" koji organiziraju proizvodna poduzeća, ali u drugu ruku ga koriste kako bi označili one koji žive od države i njene moći, kako je Marx učinio u jednom od svojih najinteresantnijih eseja o politici:

Materijalni interes francuske buržoazije najosobnije je preklopljen s održavanjem velikog i razgranatog državnog stroja. Upravo taj stroj omogućava radna mjesta svojem sve većem stanovništvu, i to nadoknađuje kroz državne plaće za ono što ne može naplatiti kroz dobit, kamate, rente i naknade. Njegov politički interes ga podjednako prinuđuje da pojačava represiju i tako povećava resurse i ljudstvo državne moći.¹³

Dakle u jednu ruku, Marx je identificirao "buržoaziju" kao poduzetnike koji su dali "kozmpolitski karakter proizvodnji i potrošnji u svakoj državi", koji su učinili "nacionalnu uskogrudnost i jedinstveno stajalište" "sve više nemogućim", koji su stvorili "svjetsku literaturu", koji su doveli do "rapidnog poboljšanja svih instrumenata proizvodnje" i koji su nadišli "barbarsku tvrdoglavu mržnju prema strancima" "jeftinim cijenama roba" koju su nudili.¹⁴ S druge strane,

koristio je izraz "buržoazija" kako bi opisao one koji žive na "javni kredit" (odnosno, javni dug):

Čitavo moderno financijsko tržište, čitavo bankarsko poslovanje, najosobnije je povezano s javnim kreditom. Dio njihovog kapitala je izdavan s kamatom na kratkoročne javne fondove. Njihovi depoziti, kapital koji im daju na raspolaganje trgovci i industrijalci, i koji oni distribuiraju među istim ljudima, teku jednim dijelom od dividendi onih kojih koji drže državne obveznice.¹⁵

Marx je shvaćao "buržoaziju" osobno uključenom u borbu za kontrolom nad državom od koje ima koristi:

Svi politički prevrati usavršili su taj stroj umjesto da su ga slomili. Stranke koje su se borile za nadmoć posjed te goleme državne strukture smatrale su glavnim pobjedonosnim plijenom¹⁶

Riječima povjesničara Shirleya Grunera, „Marx je imao dojam da se dotakao stvarnosti kada je otkrio "buržoaziju", ali je zapravo dohvatio tek jedan vrlo sklizav pojam.“¹⁷ U nekim tekstovima je Marx koristio taj termin kako bi opisao one inovativne poduzetnike koji organiziraju produktivna poduzeća i koji ulažu u stvaranje vrijednosti, dok ga je u drugima koristio kako bi opisao one koji se okupljaju oko države, koji žive od oporezivanja, koji lobiraju da bi ograničili konkurenciju i otežali slobodu trgovine; ukratko, u one koji ulažu, ne u stvaranje bogatstva, već u osiguravanje moći za preraspodjelu ili uništenja bogatstva drugih, u očuvanje

zatvorenih tržišta, siromašne na njihovim mjestima i društvo pod njihovim šakama.

Zbog utjecaja Marxa i njegova učenika Sombarta, pojam "kapitalizam" je ušao u opću upotrebu. Vrijedi zapamtiti kako su pojam popularizirali ljudi koji nisu samo brkali produktivno poduzetništvo i tržišnu razmjenu u odnosu na življenje od poreza koji je uzet od drugih, već su zagovarali ukidanje vlasništva, tržišta, novca, cijena, podjele rada i čitave strukture liberalizma: individualnih sloboda, vjerskih sloboda, slobode govora, jednakosti pred zakonom i ustavno ograničene demokratske vlasti.

Stoga ništa čudno da su "kapitalizam", poput mnogih drugih zlouporabljenih izraza, prigrlili neki intelektualci, zagovaratelji slobodnih tržišta, protiv kojih se taj izraz koristio. Oni koji su prihvatili izraz "kapitalizam" za ono za što su se zalagali ili jednostavno kao neutralan izraz za znanstvenu raspravu su, zbog njegove povijesti, bili u lošijoj poziciji zbog činjenica da (1) je izraz bio dvosmislen (jer je služio i kao izraz za slobodno-tržišno poduzetništvo i za parazitiranje na porezima i zaštiti državne vlasti) i da (2) je uvijek bio korišten u negativnom kontekstu.

Neki predlažu da se taj izraz prestane koristiti u potpunosti, jer je ispunjen suprotnim značenjima i ideološkim tonovima.¹⁸ To je primamljivo, ali ostaje problem. Samom dozvolom ljudima da slobodno trguju i da budu vođeni s dobiti i gubitkom, iako je svakako bitno za ekonomski razvoj, nije bilo dovoljno za stvaranje modernog svijeta. Moderna tržišta proizašla su od i potiču vrtlog institucionalnih, tehnoloških, kulturoloških, umjetničkih i društvenih inovacija koje nadilaze model po kojem su ljudi mijenjali jaja i putar. Moderni slobodno-tržišni kapitalizam unaprjeđuje, ne tisućljetnom brzinom glečera, već sve brže i brže – upravo ono što su i socijalisti (naravno, Marx) i njihovi saveznici,

protu-tržišni konzervativci, smatrali zastrašujućim u modernom svijetu. U svojem djelu *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Joseph Schumpeter je kritizirao one kojima „je problem, koji se često uočava, kako kapitalizam upravlja postojećim strukturama, dok je relevantni problem kako ih on stvara i uništava.“¹⁹

Moderna tržišta nisu samo mjesta razmjene, kao što su to bili stari sajmovi. Karakteriziraju ih valovi "kreativne destrukcije"; što je bilo novo prije deset godina je sada staro, pretečeno poboljšanim verzijama, novim uređajima, institucionalnim promjenama, tehnologijama i načinima interakcije koje nitko nije niti zamišljao. To razlikuje današnja tržišta od starih sajмова. Najbolji postojeći izraz za razlikovanje slobodno-tržišnih odnosa koji su stvorili moderni svijet od sajмова koji su im prethodili je, po mojem je mišljenju, "kapitalizam".

Kapitalizam ipak nije oblik nereda. To je oblik spontanog poretka koji nastaje iz procesa. (Neki pisci su takve poretke kao "nenadani poredci".) Predvidljiva stalnost vladavine prava i zaštite prava omogućuju takvu inovaciju. Kako je David Boaz rekao u *Futuristu*,

Ljudi su oduvijek teško prepoznavali poredak u naoko kaotičnom tržištu. Iako cjenovni sustav stalno pokreće resurse prema njihovoj najboljoj upotrebi, na površini se tržište čini potpuno suprotno od poretka – poduzeća propadaju, gube se radna mjesta, ljudi napreduju nejednakom brzinom, ulaganja za koja se ispostavlja da su bila uzalud. Doba inovacije će se, s velikim kompanijama koje se uspinju i padaju brže nego ikad i sa sve manje ljudi koji imaju dugotrajne poslove, činiti još kaotičnijim.

Ipak, veća efikasnost prijevoza, komunikacija i tržišta kapitala zapravo će značiti više reda nego što bi tržišta mogla postići u industrijskom dobu. Bit je izbjeći državu koja koristi prisilu kako bi "izgladila ekscese" ili "vodila" tržište prema nečijoj želji.²⁰

Slobodno tržište protiv kronističkog kapitalizma

Kako bi se izbjegla zabuna oko dvosmislenog izraza "kapitalizam" kako ga koriste socijalistički intelektualci, "slobodno tržišni kapitalizam" očitito treba biti odijeljen od "kronističkog kapitalizma", sustava koji je toliko država bacio u kaljužu korupcije i nazadnosti. U mnogim zemljama, ako je netko bogat, tada je on (rjeđe ona) vrlo vjerojatno politički utjecajan ili blizak, prijatelj ili podržava, drugim riječima *crony* nekom moćnom, i postao je bogat ne stvaranjem nove vrijednosti, već korištenjem privilegija koje država može dati nauštrb drugih. Nažalost, "kronistički kapitalizam" je pojam koji se može precizno primijeniti i na gospodarstvo Sjedinjenih Država, državu u kojoj se posrnula poduzeća rutinski spašava novcima poreznih obveznika, u kojoj glavni grad nije ništa drugo nego pulsirajuća košnica lobista, birokrata, političara, konzultanata i ljenčina, u kojemu službenici državne riznice i Federalne banke uzimaju na sebe nagrađivanje nekih poduzeća i oštećivanja drugih. Takav korumpirani kronizam ne smije biti miješan sa slobodno tržišnim kapitalizmom, koji se odnosi na sustav proizvodnje i razmjene temeljene na vladavini prava, na jednakost prava svih, na slobodu izbora, na slobodu trgovine, slobodu napretka, na disciplinu dobiti i gubitka i na pravu uživanja plodova svojega rada, svoje štednje, svojih ulaganja, bez straha od konfiskacije ili

ograničavanja od onih koji su uložili ne u stvaranje vrijednosti, već u političku moć.

Utaborene elite često mrze valove promjena koje stvara slobodno-tržišni kapitalizam. Kako oni vide svijet, manjine postaju uobraženije, a niže klase ne znaju više svoje mjesto. Još šokantnije je što, iz njihove perspektive, žene počinju shvaćati svoju vrijednost. Potkopavaju se statusi. Ljudi stvaraju odnose temeljem izbora i suglasnosti, a ne po rođenju ili statusu.²¹ Konzervativna mržnja prema slobodno-tržišnom kapitalizmu, koju je jasno sažeo i primijenio Marx u svojim spisima, pokazuje ljutnju prema promjeni i ljutnju prema gubitku privilegija. Leo Melamed (predsjednik emerit CME grupe [prije Čikaške trgovinske burze] čija je priča o bijegu od Gestapa i KGB-a te revolucionariziranju svjetskih financija priča o hrabrosti i viziji), govorio je o vlastitom iskustvu kada je rekao: „Na čikaškom financijskom tržištu nije bitno tko ste, vaš status, vaše podrijetlo, vaše fizičke slabosti, vaš spol, već mogućnosti da odredite što kupac želi i kamo tržište ide. Ništa drugo nije bitno.“²² Prihvatanje slobodno-tržišnog kapitalizma znači prihvatanje slobode za mijenjanjem, inovacijom, izumom. To znači prilagođavanje promjeni i poštivanje tuđe slobode da rade sa svojim što ih je volja. To znači otvaranje prostora novim tehnologijama, novim znanstvenim teorijama, novim oblicima umjetnosti, novim identitetima i novim odnosima. To znači slobodu stvaranja vrijednosti, što je jedini način za uklanjanje siromaštva. (Bogatstvo ima uzroke, a siromaštvo ne; siromaštvo je rezultat ako se ne stvara vrijednost, dok bogatstvo nije posljedica ako nema stvaranja siromaštva.)²³ To znači slavljenje ljudske slobode i shvaćanja ljudskog potencijala.

Autori čiji su eseji predstavljeni dolaze iz raznih zemalja i kultura te raznih profesija i znanstvenih disciplina.

Svaki odobrava način na koji su slobodno-tržišne razmjene ukorijenjene u moral i kako potiču moralno ponašanje. Izbor uključuje mješavinu eseja, nekih kratkih, nekih duljih, nekih pristupačnih, nekih više akademskih. Uključuje dva eseja koja prethodno nisu objavljivana na engleskom i koji su prevedeni s kineskog i ruskog za ovu zbirku. Također, uključuje doprinos dvaju osvajača Nobelove nagrade, jednog spisatelja i jednog ekonomista i intervju s uspješnim poduzetnikom koji je istaknuti zagovornik onog što on naziva "savjesni kapitalizam". Eseji ne daju sve argumente za slobodno-tržišni kapitalizam, već uvod u vrlo opsežnu literaturu. (Kratak pregled literature je prikazan u kratkoj bibliografiji na kraju knjige.)

Zašto ova knjiga sadrži samo snažne obrane slobodno-tržišnog kapitalizma? Zato što postoji na stotine, zapravo tisuće, knjiga na tržištu koje pokušavaju ponuditi "izbalansirane" rasprave koje su zapravo pune optužbi na račun stvaranja vrijednosti, poduzetništva, inovacije, sustava dobiti i gubitka te kapitalizma općenito. Tijekom svoje karijere pročitao sam stotine knjiga koje su napadale slobodno-tržišni kapitalizam; razmišljao sam o argumentima s kojima bi ih pobijao. Nasuprot tome, neuobičajeno je pronaći kritičare slobodno-tržišnog kapitalizma koji su pročitali više od jednog autora koji se usudio braniti slobodno-tržišni kapitalizam. Autor koji je najviše citiran, barem u modernog anglosaksonskom akademskom svijetu, jest Robert Nozick. I onda postaje jasno kako se pročitao samo jedno njegovo poglavlje, ono u kojemu nudi izazovan hipotetski misaoni eksperiment kako bi testirao protivnike slobodno-tržišnog kapitalizma. Većina socijalista smatra da je dovoljno pročitati jedan esej kako bi se oborio misaoni eksperiment.²⁴ Nakon čitanja i obaranja jednog argumenta, ukoliko oni koji osuđuju slobodno-tržišni kapitalizam uopće smatraju dostojnim

nastaviti svoju kritiku, obično se oslanjaju na ili neku od krivo interpretiranih izjava ili iz konteksta izvučenih verzija nečega u što su vjerovali Milton Friedman, Any Rand, F.A. Hayek ili Adam Smith, često bez citiranja.

Poznati primjer toga je harvardski profesor Michael Sandel, koji je ponudio pobijanje slobodno-tržišnog kapitalizma u svojoj posljednjoj knjizi *Justice: What's the right thing to do?*; osim Nozicka, citirao je Friedmana i Hayeka, ali je jasno dao do znanja da ih nije čitao. Citirao je Friedmana koji je pitao: „Imamo li pravo koristiti prisilu kako bismo ga spriječili [nekog tko ne želi štedjeti za mirovinu] od onog što je izabrao?“²⁵ Međutim, zaboravio je uočiti da već u sljedećem odjeljku Friedman nudi razloge za takvu prisilu²⁶ jer je naveo da: „Težina ovog argumenta očito leži u samoj činjenici.“²⁷ (Friedman se pozivao na klasično liberalno načelo "pretpostavljanja slobode"²⁸, a ne na kategoričku tvrdnju o pravima, kako je Sandel nepravilno zaključio.) Sandel također zaključuje da je „U *The constitution of liberty* (1960), ekonomist i filozof austrijskog podrijetla Friedrich A. Hayek (1899-1992) tvrdio kako „svaki pokušaj da se uspostavi veća gospodarska jednakost je osuđena da bude prisilna i destruktivna za slobodno društvo“ – tvrdnja koju Hayek, zapravo, nikada ne daje; on tvrdi da „progresivno oporezivanje dohotka“ (u kojem se porezne stope povisuju kako se povisuje dohodak) nije kompatibilno s vladavinom prava, jer „za razliku od proporcionalnosti, progresivnost ne daje načelo koje nam kazuje kakvo bi prosječno opterećenje različitih ljudi moralo biti“²⁹. Ipak, to nije isto što i tvrditi da je bilo kakav pokušaj uspostavljanja veće gospodarske jednakosti (npr. ukidanjem subvencija ili privilegija bogatima) osuđen da bude prisilan. (I Sandelova pogrešna tvrdnja i njegov pogrešni opis pokazuju da se nije niti trudio pročitati

Hayekovu knjigu; čovjek se upita bili li opisao Adam Smithovu *Bogatstvo nacija* kao knjigu o tome kako se proizvode igle.)

Ozbiljni ljudi moraju to činiti bolje. Potičem Vas, čitatelju ovog eseja i knjige, da budete bolji. Pročitajte najbolje kritike slobodno-tržišnog kapitalizma. Čitajte Marxa. Čitajte Sombarta. Čitajte Rawlsa. Čitajte Sandela. Shvatite ih. Budite otvorenog uma da vas uvjere. Mislite o njima. Pročitao sam više argumenata protiv slobodno-tržišnog kapitalizma o tome što su to učinili mnogi neprijatelji slobodno-tržišnog kapitalizma i mislim da mogu svoj slučaj izgraditi bolje od njih, jer ga znam bolje. Ovdje je ponuđena druga strana rasprave, strana za koju se rijetko priznaje i da postoji.

Stoga samo naprijed, iskoristite priliku. Sukobite se s argumentima koje nude eseji ove knjige. Razmislite o njima. Onda se odlučite.

- Tom G. Palmer
Washington D.C.

Prvi odjeljak

Vrline poduzetničkog
kapitalizma

Razgovor s poduzetnikom

S Johnom Mackeyem

Intervju vodi Tom G. Palmer

U ovom razgovoru poduzetnik, suosnivač i direktor Whole Foods Marketa, John Mackey, objašnjava vlastitu filozofiju "savjesnog kapitalizma" te izražava mišljenje o ljudskoj naravi i motivaciji, prirodi poslovanja te razlici između slobodnog tržišta i "kronizma".

John Mackey je 1980. godine bio suosnivač firme Whole Foods Market i jedan od vodećih zagovornika zdrave prehrane, etičkog postupanja sa životinjama i pozitivnog djelovanja poduzetništva na zajednicu. Povjerenik je Instituta savjesnog kapitalizma – Conscious Capitalism Institute.

Palmer: John, osobe poput tebe su rijetke u poslovnom svijetu: poduzetnik koji se ne ustručava braniti moralnost kapitalizma. Također si poznat po tvrdnji kako osobni interes nije jedina stavka koja objašnjava kapitalizam. Što pod time misliš?

Mackey: Samo oslanjanje na osobni interes oslanjanje je na vrlo ograničeni pogled ljudske naravi. Podsjeća me na sveučilišne debate s ljudima koji su tvrdili kako sve što pokušavaš napraviti proizlazi iz osobnog interesa ili inače to ne bi napravio. Teza je nepobitna i besmislena budući da, čak kada bi i radio stvari koje nisu u tvom interesu, svejedno bi rekli kako je to u tvom interesu. Inače to ne bi radio. Tako da je riječ o cirkularnom argumentu.

Palmer: U kojem smislu smatraš da su drugi motivi, osim osobnog interesa, bitni u kapitalizmu?

Mackey: Jednostavno ne volim takvo pitanje, zato što različiti ljudi imaju različito shvaćanje osobnog interesa te na kraju ulaziš u raspravu o drugim temama dok misliš kako raspravljaš o već određenoj temi, a zbog čega sam spomenuo drugorazrednu vrstu sveučilišne rasprave o tome kako sve proizlazi iz osobnog interesa. Želim reći da su ljudi složena bića s različitim motivima, u koje spada osobni interes, ali teško da je to jedina motivacija. Mislim da se libertarijanski pokret u neku ruku – moguće zbog kombiniranog utjecaja Ayn Rand i mnogih ekonomista – našao pred zidom. Po mojem mišljenju navedena ideologija ne može u potpunosti obuhvatiti i objasniti poslovanje, kapitalizam i ljudsku prirodu.

Kada bolje razmisliš, vrijeme u kojem smo možda najviše gledali samo na osobni interes je bilo kada smo bili mladi i emocionalno nezreli. Većina djece i adolescenata je samodopadna ili narcisoidna. Djeluju unutar vlastitih spoznaja osobnog interesa. Kako odrastamo, postajemo sve sposobniji za sažaljenje, ljubav i općenito širi opseg ljudskih emocija. Ljudi rade stvari iz različitih razloga. Lažna dihotomija često je postavljena između osobnog interesa ili sebičnosti i altruizma. Za mene je riječ o lažnoj dihotomiji jer očito imamo obje karakteristike. Sebični smo, ali nismo samo sebični. Često brinemo o drugim ljudima. Često brinemo o dobrobiti vlastite obitelji. Često brinemo o našoj zajednici i o društvu u kojem živimo. Također brinemo o životinjama i okolišu. Posjedujemo ideale koji nas potiču da svijet pokušamo učiniti boljim mjestom za život. Strogim definiranjem čini se da proturječimo osobnom interesu osim ako se ne vratimo

cirkularnom argumentu kako je sve o čemu brinemo i želimo učiniti osobni interes.

Tako ne smatram osobni interes dovoljnim. Ne smatram kako je nazivanje svake radnje osobnim interesom dobra postavka teoretiziranja ljudske prirode. Smatram kako bi kapitalizam i poslovanje trebali u potpunosti odraziti složenost ljudske prirode. Također mislim kako takvo gledanje čini veliku štetu onima koji su unutar kapitalističkog poslovanja jer omogućava protivnicima kapitalizma karakteriziranje kapitalista kao sebičnih, pohlepkih i izrabljivačkih osoba. Uistinu me to smeta jer je kapitalističko poslovanje jedno od najvećih pokretača dobra u svijetu. Tako je barem zadnjih tristotinjak godina te kapitalizam ne dobiva dovoljno zasluga za nevjerojatne prilike koje je otvorio društvu.

Palmer: Što poslovni sektor radi, osim nastojanja da stekne osobnu korist ili profit?

Mackey: Općenito, uspješni poduzetnici stvaraju vrijednost. Ljepota kapitalizma je u tome što je baziran na dobrovoljnoj razmjeni za zajedničku korist. Uzmimo kao primjer Whole Foods Market: naši kupci imaju koristi od dobara i usluga koje nudimo. Ne trguju s nama jer moraju, nego to čine jer to žele, zato što smatraju kako je to u njihovom interesu. Zato što im stvaramo vrijednost. Stvaramo vrijednost ljudima koji rade za nas: članovima našeg tima. Nitko od njih nije prisilno zaposlen. Dobrovoljno rade jer smatraju kako je to posao na kojem žele raditi; plaća je zadovoljavajuća; imaju mnoge pogodnosti – fizičke i monetarne, budući da rade za Whole Foods. I njima se stvara vrijednost. Stvaramo vrijednost našim investitorima, zato što je naša tržišna vrijednost preko 10 milijardi dolara, a započeli smo ni iz čega. Tako da smo našim

investitorima tijekom više od trideset godina stvorili preko 10 milijardi dolara vrijednosti. Niti jedan dioničar nije prisiljen posjedovati naše dionice. Vlasnici su naših dionica jer stvaramo novu vrijednost. Stvaramo vrijednost dobavljačima koji trguju s nama. Godinama sam gledao kako im poslovanje raste, gledao sam kako im je poslovanje procvjetalo, a sve je to proizašlo dobrovoljno. Pomažu u poboljšanju Whole Foodsa te mi njima pomažemo u poboljšanju njihovih poslova.

Palmer: Nazvao si svoju filozofiju "savjesni kapitalizam". Što pod time misliš?

Mackey: Koristimo taj naziv kako bi se mogao razlikovati od svih drugih naziva koji stvaraju veliku nejasnoću, poput "korporativna društvena odgovornost", "kreativni kapitalizam" Bill Gatesa ili "održivi kapitalizam". Imamo jasnu definiciju savjesnog kapitalizma koji se bazira na četiri načela.

Prvo je da poslovanje ima potencijal ostvariti viši cilj koji uključuje zarađivanje novca, ali nije ograničen istim. To znači da svako poslovanje može težiti k višem cilju. Kada malo bolje razmisliš, sve profesije u našem društvu motivirane su određenom svrhom, izvan uskog tumačenja svrhe kao povećanja dobiti. Doktori su među najbolje plaćenim ljudima u našem društvu i svejedno doktori imaju svrhu – liječenje ljudi – kao što kaže profesionalna etička misao u medicinskim školama. To ne znači da nema pohlepnih doktora, ali barem mnogi doktori koje osobno poznajem iskreno brinu o svojim pacijentima te im žele pomoći kada su bolesni. Učitelji uče djecu dok arhitekti dizajniraju zgrade, a odvjetnici – ako zanemarimo odvjetničke šale – pokušavaju promovirati pravdu i poštenje u našem društvu. Svaka profesija ima svrhu van pukog povećanja dobiti, baš kao što je i isti slučaj u

poslovnom svijetu. Whole Foods je poduzeće koje se bavi prodajom hrane, ljudima prodajemo visoko kvalitetnu prirodnu i organsku hranu kako bi imali zdraviji i dulji život.

Palmer: Drugo načelo?

Mackey: Drugo načelo savjesnog kapitalizma je načelo dionika, na koje sam ranije aludirao, koje je usmjereno na potrebe različitih dionika koji utječu na poslovanje, a za koje se stvara nova vrijednost. Treba se razmišljati o kompleksnosti posla u pokušaju stvaranja vrijednosti za sve međuovisne dionike – kupci, zaposlenici, dobavljači, investitori i zajednica.

Treće načelo je da poslovanje iziskuje lidere koji su visoko etični i kojima je poslovna svrha na prvom mjestu. Koji pokušavaju ostati vjerni cilju i obaziru se na načelo dionika. Što znači da se moraju držati izrečenog pri poslovanju.

Četvrto načelo savjesnog kapitalizma je stvaranje kulture koja potiče svrhu, dionike i vodstvo, tako da to sve odgovara jedno drugom.

Palmer: Ta su načela izvor tvoje motivacije kada se ujutro ustaješ? Govoriš li sam sebi – “Idem zaraditi još dolara,, ili “Ostajem čvrst pri svojim načelima“?

Mackey: Možda sam malo čudan kada govorimo o tome. Zato što od Whole Foodsa nisam primio plaću gotovo zadnjih pet godina. Ili bonus. Dioničarska prava, na koje sam imao pravo, dao sam zakladi The Whole Planet za stvaranje malih isplativih zajmova kako bi se pomoglo siromašnima u svijetu. Daleko sam više motiviran svrhom Whole Foods-a, nego što bi bio motiviran zaradom od potencijalnog uzimanja sredstava

kroz kompenzaciju. Osobno smatram kako imam više nego dovoljno koristi od dionica firme koje još uvijek posjedujem.

Palmer: Još jednom, kako definiraš tu svrhu?

Mackey: Svrha Whole Foods-a je... Zapravo, kada bismo imali više vremena, mogli bismo dugo pričati o svrsi Whole Foods-a. Održao sam govor u upravi kompanije prije dva tjedna. U minuti mogu reći kako je naša kompanija stvorena oko sedam ključnih vrijednosti. Naša prva ključna vrijednost je zadovoljstvo kupaca. Druga ključna vrijednost nam je zadovoljstvo i izvrsnost tima. (Usput, sve je javno objavljeno jer se nalazi na našoj internetskoj stranici.) Naša treća ključna vrijednost je stvaranje vrijednosti kroz profit i rast. Četvrta vrijednost je rad za dobro zajednice u kojoj poslujemo. Peta ključna vrijednost je pokušaj poslovanja u ekološki prihvatljivim uvjetima. Šesta ključna vrijednost je odnos s našim dobavljačima koji pokušavamo učiniti što poštenijim kako bi svi imali pogodnosti. Sedma je želja educiranja svih naših dionika o zdravoj hrani i zdravom životu. Naš je viši cilj direktan nastavak navedenih ključnih vrijednosti. Uključuje: pokušaj iscjeljenja Amerike; naša je nacija debela te nas ubijaju srčani udar, rak i dijabetes. To su bolesti koje su proizašle iz načina života – bolesti koje se lako izbjegnu zdravim promjenama, tako da je to naš viši cilj. Imamo viši cilj kada govorimo o našem poljoprivrednom sustavu kojeg pokušavamo učiniti održivim, s visokom razinom produktivnosti.

Treći cilj povezan je sa zakladom Whole Planet, rad s Grameen Trustom i drugim organizacijama povoljnih zajmova [Urednička bilješka: Grameen Bank and Grammen Trust promoviraju financijsku pomoć siromašnim zemljama, posebno pomoć ženama, kao put prema razvoju.] kako bi

pomogli zaustaviti siromaštvo u svijetu. Sada smo u 34 zemlje – bit će 56 zemalja za dvije godine – i to omogućuje pozitivne promjene u životima stotina tisuća ljudi. Naš četvrti viši cilj je širenje savjesnog kapitalizma.

Palmer: Govorio si o svrsi poslovanja, tako da... Zašto uopće postoji profit? Nije li smisao poslovanja maksimiziranje profita? Možeš li sve ovo učinit bez profita? Ne možeš li samo zaraditi dovoljno kako bi pokrio troškove?

Mackey: Odgovor je kako ne bi bio pretjerano efikasan, ako zarađuješ samo dovoljno novca kako bi pokrio troškove, onda će tvoj utjecaj na okolinu biti veoma ograničen. Whole Foods ima daleko veći utjecaj danas nego što smo imali prije dvadeset, petnaest ili deset godina. Zato što smo bili visoko profitabilni, zato što smo kroz mogućnosti rasta sve više i više približavali našoj svrsi, te smo sve više mogli utjecati na pomoć milijunima ljudi umjesto samo nekoliko tisuća. Smatram kako je profit suštinski faktor pri uspješnom ostvarenju svrhe. Također, profit omogućuje stvaranje kapitala koji stvara potrebnu inovaciju i napredak u svijetu – nema profita, nema napretka. Potpuno su međuovisni.

Palmer: Da li je ostvarenje misije dovoljno uspješno ako dobit odlazi u džepove dioničara?

Mackey: Naravno kako većina naše dobiti ne odlazi dioničarima. Samo relativno mali postotak isplata odlazi za dividende. Više od devedeset posto zarađenog novca reinvestirano je u rast poslovanja. Strogo gledano, to bi bilo točno kada bismo isplatili sto posto naše dobiti od dividendi, ali ne znam nikoga s takvom poslovnom praksom osim REIT-a (Real Estate Investment Trust). Svi ostali reinvestiraju zbog

daljnjeg rasta. Štoviše, dobit potiče dioničare kako bi dodatno investirali, bez kojih ne bi bilo kapitala s kojim bi se mogli ostvariti viši ciljevi. Mogućnost povećanja vrijednosti kapitala tvrtke predstavlja sposobnost stvaranja vrijednosti te je dobar dio toga izražen u vrijednosti dionice. Na to sam mislio kada sam rekao kako smo stvorili preko 10 milijardi dolara vrijednosti kroz posljednjih trideset i više godina.

Palmer: Ljudi ponekad govore kako slobodno tržište stvara nejednakost. Kako komentiraš tu tvrdnju?

Mackey: Ne smatram ju točnom. Krajnje siromaštvo bilo je normalno stanje kroz gotovo cijelu ljudsku povijest. Ljudi su živjeli kratko te su svi bili jednako siromašni. Prije dvjesto godina oko 85 posto ljudi na planeti živjelo je na manje od dolar dnevno u današnjoj vrijednosti dolara – 85 posto! Ta je brojka danas na samo 20 posto te bi na kraju stoljeća praktično trebala biti nula. Postoji trend rasta. Svijet postaje bogatiji. Ljudi više nisu siromašni. Čovječanstvo stvarno napreduje. Naša kultura napreduje. Naše razumijevanje raste. Ako se ne uništimo, što je naravno jedan od rizika zato što su ljudi ratoborni, imamo kontinuirani trend napretka. I to je, usput, jedan od razloga zašto bismo trebali promovirati poslovanje, poduzetništvo i stvaranje bogatstva, kao zdravi odušak od militarizma, političkog sukoba i uništenja bogatstva. No, to je druga tema.

Dakle, stvara li tržište nejednakost? Smatram kako kapitalizam ne stvara nejednakost, nego omogućuje ljudima da postanu bogatiji, a to na kraju znači kako se neće svatko uspinjati istom brzinom, ali se na kraju, kroz vrijeme, svi uspinju. Mogli smo to vidjeti, posebno kroz zadnjih dvadeset godina s prihvaćanjem kapitalizma, doslovno su stotine milijuna ljudi u Kini i Indiji izašle iz siromaštva. Stvarnost je

kako neki ljudi jednostavno brže izlaze iz siromaštva i postaju bogatijima od drugih. E, pa tako se ne *stvara* siromaštvo, nego ga se dokida. Ne stvara se nejednakost na način koji većina ljudi razmišlja o pojmu. Uvijek je postojala nejednakost u bilo kojem obliku društvene organizacije kroz povijest. Čak je komunizam, koji je tvrdio kako stvara društvo jednakog bogatstva za sve, bio visoko slojevit te je imao povlaštenu elitu. Stoga ne vidim kako bi kapitalizam trebao biti optužen za nejednakost. Kapitalizam omogućuje ljudima izlazak iz siromaštva i stvaranje bogatstva što je dobro. To je nešto na što bismo se trebali usredotočiti.

Postoji velika razlika između zemalja koje su prihvatile slobodno-tržišni kapitalizam, koje su postale bogate i onih koje nisu te su ostale siromašne. Nije problem u tome što se neki bogate, nego u tome što neki ostaju siromašni. To ne treba biti tako!

Palmer: Govorio si o razlici između slobodno-tržišnog kapitalizma od drugih sustava u kojem ljudi posluju i profitiraju, ali koji su često karakterizirani kao "kronizam". Koja je razlika između tvoje poučne vizije i onog što postoji u mnogim zemljama diljem svijeta?

Mackey: Naglašavam potrebu za postojanjem vladavine prava. Potrebna su pravila koja vrijede za sve i ona se moraju provoditi od pravosuđa u ime savjesti. Prvotni cilj bi trebao biti jednakost svih pred zakonom – bez privilegija nekih nad drugima. Ono što se događa u mnogim društvima i ono što mislim da se događa u Americi je postojanje posebnih privilegija kod ljudi s političkim vezama. To je krivo. To je loše. Razina do koje neko društvo pati od kronističkog kapitalizma, ili kako ga moj prijatelj Michael Strong naziva "krapitalizmom", to više nije slobodno tržišno društvo koje

pridonosi napretku; nepotrebno mnogo s ljudi koči u napretku, više nego što bi bilo kada bi imali pravi slobodno tržišni poredak pod vladavinom prava.

Palmer: Okrenimo se zemlji u kojoj živimo, Sjedinjenim Američkim Državama. Smatraš li da postoji kronizam u SAD-u?

Mackey: Dat ću ti, po meni najbolji, primjer. Zapravo, imam ih dva. Jedan je da već imamo preko tisuću otpisnica koje je Obamina administracija zbog pravila i regulacija odobrila pod Obamacareom. To je oblik kronizma. Pravila se ne primjenjuju jednako na sve. To znači moć davanja otpisnice, a također znači i moć oduzimanja. Možeš oduzeti onima koji ne daju ispravne donacije političkim strankama na vlasti ili prema kojima, iz raznih razloga, nemaš naklonost. Imaš arbitrarni zakon koji selektivno možeš primijeniti na nekima, a na nekima ne.

Drugo, na primjer, nalazim kronizam u svim potporama koje idu u "zelenu tehnologiju". Subvencioniraju neke poslovne subjekte te, konačno, obzirom kako administracija nema vlastiti novac, nego ga uzima od poreznih obveznika te ga dijeli onima koji su politički podobni. Vidim što se sada događa s General Electricom, u smislu oblika poreza koji plaćaju, sa svim posebnim izuzećima i odbitcima koji se upisuju u porezne zakone. Budući da su oni duboko vezani s tehnologijama alternativne energije, ili barem neki, nalaze se u poziciji gdje ne trebaju plaćati poreze na većinu svog prihoda, samo zato što su politički umreženi. To me smeta. Smatram kako je to jako loše.

Palmer: Da li bi to nazvao nemoralnim?

Mackey: Da, bih. Nemoralno... Zapravo da, zovem to nemoralnim. No onda bi se trebalo definirati što to uopće znači. Sigurno je to protivno mojoj etičnosti i mojem razlučivanju dobrog od lošeg. Da li je protivno etičnosti drugih ljudi, teško je reći. Osobno mi smeta. Protivim se tome. Nije u skladu s mojim idejama kako bi društvo trebalo funkcionirati. Takve stvari se ne bi trebale događati niti u jednom društvu koje ima jaku vladavinu prava.

Palmer: Tko sve ima koristi od tvog shvaćanja slobodno-tržišnog kapitalizma?

Mackey: Svi! Svi u društvu imaju koristi. Upravo je to uzdiglo velik dio stanovništva iz siromaštva. Upravo je to ono što je obogatilo ovu zemlju. Bili smo siromašni. Amerika je bila zemlja mogućnosti, ali nije bila bogata zemlja, iako Amerika sigurno nije bila savršena, bila je nekoliko stoljeća jedno od najslobodnijih tržišta u svijetu. Sve je to rezultiralo prijelazom iz siromašne u autentično bogatu zemlju.

Palmer: U svojoj knjizi *Buržujsko dostojanstvo*, Deirdre McCloskey je istaknuo da je promjena razmišljanja o poslovanju i poduzetničkoj inovaciji omogućila bogaćenje srednjeg sloja. Smatraš li da možemo nanovo vratiti to poštovanje poduzetnika koji stvaraju bogatstvo?

Mackey: Mislim da možemo. Vidio sam što se dogodilo kada je Ronald Reagan bio izabran. Amerika je kroz sedamdesete propadala – bez sumnje; ako pogledamo tadašnju inflaciju, kamatne stope, kretanje BDP-a, učestalost recesija, patili smo od "stagflacije" koja je ukazivala na velika nedostatke

kensijanske filozofije pa smo tada dobili lidera koji je smanjio poreze te je kroz deregulaciju oslobodio mnoge gospodarske sektore. Amerika je doživjela renesansu, preporod, a to nas dobrim dijelom nosi kroz zadnjih dvadeset i pet godina. U osnovi smo imali gotovo stalni rast i napredak. Nažalost, nedavno smo krenuli prema dolje, barem nekoliko koraka unatrag. Prvo, pod... Zapravo, mogao bih kriviti svakog predsjednika i političara, Reagan također nije bio savršen, ali nedavno je upravo Bush ubrzao pad, a sada za vrijeme Obame padamo brže nego kroz prijašnja vremena.

Znaš, uz to što sam poduzetnik ujedno sam i optimističan. Mislim kako je moguće obrnuti trend. Ne mislim da smo u nepovratnom padu, ali mislim kako ubrzo moramo uvesti neke ozbiljne promjene. Kao prvo, bankrotirat ćemo. Ako se nismo spremni suočiti s problemima bez podizanja poreza i gušenja američkog poduzetništva, ako se nismo s time spremni suočiti, onda je daljnji pad neizbježan, ali još se uvijek nadam boljem.

Palmer: Smatraš li da kapitalizam stvara konformizam ili ostavlja mjesta za različitosti? Mislim na ljude koji vole košer ili halal hranu, na ljude koji pripadaju religijskim, kulturološkim ili seksualnim manjinama...

Mackey: Gotovo da si odgovorio na svoje pitanje samim nabrojanjem. Kapitalizam naposljetku označava ljudsku suradnju u cilju stvaranja vrijednosti za svakog pojedinca osobno, ali i za druge. To je kapitalizam. Naravno da uvijek postoji i element samo osobnog interesa. Ključ je u mogućnosti stvaranja vrijednosti za sve ljude kroz međusobnu suradnju. Tako se stvara raznovrsnost proizvodnje jer ne žele svi ljudi iste stvari. Međusobna suradnja na tržištu u kapitalizmu ima za cilj zadovoljenje ljudskih želja i potreba.

Tako se otvara veliki prostor za razvoj individualnosti. Ako živiš u autoritarnom društvu, neka interesna skupina, bilo da je riječ o religijskoj, intelektualnoj ili nekoj skupini fanatika, misli da zna što je najbolje za sve. Takve skupine naređuju drugima. U kapitalističkom društvu imamo daleko više prostora za osobne slobode. U kapitalističkom društvu postoji mogućnost napretka milijardi pojedinaca, jednostavno zato što je ljudski napredak krajnji cilj kapitalizma, njegov najveći uspjeh.

Palmer: Kakva je tvoja vizija pravedne, poduzetne, uspješne budućnosti?

Mackey: Volio bih da branitelji kapitalizma shvate da je prijašnja taktika koristila protivnicima kapitalizma. Moralna uzvišenost bila je prepuštena ljudima kojima je cilj bio prikazati kapitalizam kao izrabljivački, pohlepan i sebičan sustav. Sustav koji stvara nejednakost, iskorištava radnike, obmanjuje kupce, uništava okoliš i zajednicu. Branitelji kapitalizma ne znaju odgovoriti na kritike zato što su veliki dio prostora već prepustili kritičarima kapitalizma. Umjesto toga, trebaju se odmaknuti od vlastite opsesije osobnim interesom te početi uviđati vrijednost koju kapitalizam stvara. Vrijednost koju stvara ne samo investitorima, makar, naravno kako njima stvara vrijednost, ali vrijednost se stvara za sve ljude koji su u poslovanju: stvara se vrijednost kupcima; stvara se vrijednost dobavljačima; stvara se vrijednost vladama; stvara se vrijednost cjelokupnom društvu. Mislim, gdje bi bila naša država bez jakog poslovnog sektora koji otvara poslovna mjesta i koji doprinosi bogatstvu koje se onda može opozivati? Nije kako sam s tim oduševljen, naravno.

Kapitalizam stvara novu vrijednost. Najnevjerovatniji je mehanizam društvene suradnje koji je ikad postojao. To je

priča koju moramo ispričati. Moramo promijeniti priču. Iz etičke perspektive moramo promijeniti priču o kapitalizmu, moramo pokazati da od kapitalizma svi imamo koristi, a ne samo neki. Kada bi ljudi na to gledali kako ja gledam onda bi uvidjeli zašto toliko cijenim kapitalizam.

Palmer: Hvala ti na vremenu.

Mackey: Bilo mi je zadovoljstvo, Tom.

Sloboda i dostojanstvo objašnjavaju suvremeni svijet

Deirdre N. McCloskey

U ovom eseju ekonomska povjesničarka i društvena kritičarka Deirdre McCloskey tvrdi kako se rast suvremenog kapitalizma, i svijet koji je taj rast omogućio ne mogu u potpunosti objasniti "materijalnim faktorima", kao što su generacije povjesničara pokušavale. Dogodila se promjena u načinu razmišljanja o poslovanju, razmjeni, inovaciji i profitu koja je stvorila suvremeni kapitalizam. Promjena koja je oslobodila žene, homoseksualce, religijske disidente te potlačene mase koje su prije izuma i komercijalizacije suvremene poljoprivrede, medicine, električne energije te drugih pogodnosti suvremenoga kapitalističkog života imale brutalno teške i kratke živote.

Deirdre N. McCloskey profesorica je ekonomije, povijesti, engleskog jezika i komunikacije na Illinojskom Sveučilištu u Chicagu, autorica trinaest knjiga o ekonomiji, ekonomskoj povijesti, statistici, retorici i književnosti te memoara Prijelaz. McCloskey je bila jedna od urednica Časopisa ekonomske povijesti te je objavljivala članke u mnogim akademskim časopisima. Njezina je posljednja knjiga, naslovljena Buržujsko dostojanstvo: Zašto ekonomija ne može objasniti suvremeni svijet, objavljena je nedavno.

Promjena u shvaćanju tržišta i inovacije dovela je do industrijske revolucije koja je omogućila stvaranje suvremenog svijeta. Takav razvoj događaja bio je suprotan

starom konvencionalnom načinu razmišljanja u kojemu nije bilo mjesta za trgovinu, inovaciju i liberalnu misao. Materijalistička misao objašnjava da je industrijska revolucija proizašla iz materijalnih razloga, od investicije ili pljačke, od visokih stopa na štednju do imperijalizma. Mogli smo čuti: „Europa je bogata zbog svojih carstava“; „Sjedinjene Države izgrađene su na radu robova“; „Kina se bogati zbog trgovine“.

Ipak, što ako je industrijska revolucija proizašla iz promjene načina razmišljanja ljudi, naročito iz načina na koji su ljudi razmišljali jedni od drugima? Nisu li parni strojevi i računala proizašli od izumitelja, a ne od krvavih cigli koje su naslagali afrički robovi?

Ekonomisti i povjesničari počinju shvaćati da je za početak industrijske revolucije bilo potrebno mnogo više od pljačke ili akumulacije kapitala. Bilo je potrebno promijeniti stavove zapadnjaka o trgovini i inovaciji. Ljudi su trebali zavoljeti "kreativno uništenje" koje je zamijenilo stari način razmišljanja. Novi bend dobiva ideju za *rock* glazbu kojom će zamijeniti staru, ako novu prihvati dovoljan broj ljudi. Ako se stara glazba smatra lošom, kreativnost će je "uništiti". Na isti su način petrolejke bile zamijenjene žaruljama, a pisci strojevi računalima. Sve je to bilo učinjeno za naše dobro.

Ispravna povijest ide otprilike ovako: sve dok Nizozemci oko 1600. godine, te Englezi oko 1700. godine, nisu promijenili svoje razmišljanje, slavu se moglo steći samo na dva načina: postajući vojnikom ili svećenikom, na dvoru ili crkvi. Ljudi koji su se bavili trgovinom i inovacijom bili su smatrani grešnicima. Ovakvim se načinom razmišljanja tamničar oko 1200. godine oglušio na moljakanje bogataša: „Gospodine Arnaude, molim Vas, bili ste bogati! Ne možete biti bezgrešni!“

U 1800. godini prosječni su dnevni prihodi u cijelom svijetu, današnjim novcem, bili između jednog do pet dolara.

Postavimo prosjek na tri dolara po danu. Zamislite živjeti u današnjem Riu, Ateni ili Johannesburgu s tri dolara po danu. (Neki ljudi tako žive i danas). To su tri četvrtine cijene kave u Starbucksu. Uistinu zapanjujuće.

No onda se nešto promijenilo u Nizozemskoj i Engleskoj. Europske revolucije i reformacije od 1517. do 1789. godine polako su prenosile moć na obične ljude, van aristokratskih ili crkvenih krugova. Europljani, ali i drugi, počeli su poštivati poduzetnike poput Bena Franklina, Andrew Carnegija i Bill Gatesa. Srednjoj klasi bilo je omogućeno stvaranje dobara te je došlo do napretka jer se na srednju klasu počelo gledati kao na silu dobra. Ljudi su bili spremni na srednjeklasni ugovor koji je okarakterizirao Britaniju, Švedsku ili Hong Kong: „Dopustite mi da, stvaranjem i zarađivanjem za sebe, i vas dugoročno obogatim”.

To se i dogodilo. Zapad je oduvijek bio iza Kine i Indije u razvoju. Ipak zbog inovacija koje su, Franklinovim električnim štapom i Wattovim parnim strojem, započele u 1700-tima, ubrzale u 1800-tima, a zatim još više u 2000-tima, Zapad je postao zapanjujuće inovativan.

Kada se prvi put u ljudskoj povijesti srednjoj klasi omoguće dostojanstvo i sloboda dobijemo: parni stroj, automatski tkalački stan, pokretnu traku, simfonijski orkestar, željeznicu, korporaciju, abolicionizam, parni tiskarski stroj, jeftini papir, širu pismenost, jeftini čelik, jeftino staklo, suvremeno sveučilište, suvremene novine, čistu vodu, ojačani beton, pokret za ženska prava, električnu struju, dizalo, automobil, petrolej, odmore u Yellowstoneu, plastiku, pola milijuna novih knjiga godišnje na engleskom jeziku, hibridni kukuruz, penicilin, avion, pročišćeni gradski zrak, građanska prava, operaciju srca i računalo.

Rezultat je bio da su obični ljudi, naročito jako siromašni, prvi put u ljudskoj povijesti dobili mogućnost

lakšeg života – prisjetimo se dogovora srednje klase. Pet posto najsiromašnijih Amerikanaca ima klimu u svojim domovima i posjeduje automobile kao pet posto najbogatijih Indijaca.

Sada vidimo iste promjene u Indiji i Kini koje čine 40 posto cjelokupnog čovječanstva. Velika ekonomska priča našeg vremena nije bila Velika recesija od 2007. do 2009. godine, koliko god ona bila neugodna. Velika priča je otvaranje Kine 1978. i Indije 1991. godine liberalnim ekonomskim idejama. Sada se svi proizvodi i usluge po osobi učtverostručuju svakom novom generacijom.

Za sada, u mnogim prostorima koji su prihvatili srednjeklasnu slobodu i dostojanstvo prosječna osoba zarađuje i potroši preko 100 dolara dnevno. Zapamtimo, prije dva stoljeća bilo je tri dolara po danu za istu cijenu. Ne uzima se u obzir veliki napredak u mnogim drugim stvarima, od električne energije do antibiotika. Mladi ljudi u Japanu, Norveškoj ili Italiji čak su i konzervativnijim mjerilima u boljem materijalnom položaju od svojih predaka. Svi drugi veliki pomaci suvremenog svijeta – demokracija, ženska emancipacija, porast dugovječnosti, kvalitetnije obrazovanje, duhovni rast, umjetnička eksplozija – predstavljaju Veliku činjenicu suvremene povijesti koja predstavlja 2900 posto povećanja u prehrambenim, obrazovnim i mogućnostima putovanja.

Činjenica je toliko bez presedana, da ih je nemoguće pripisati rutinskim uzrocima kao što su trgovina, eksploatacija ili imperijalizam. To je ono što ekonomisti dobro objašnjavaju: rutina. Sve su se te rutine u velikim razmjerima događale u Kini, Otomanskom carstvu, Rimskom carstvu i Južnoj Aziji. Ropstvo je bilo učestala pojava na Bliskom istoku, trgovina je cvjetala u Indiji, izgradnja kanala poticala se u Kini, a poticala se i izgradnja rimskih cesta. No, nije došlo do Velike

promjene. Nešto je očito krivo s uobičajenima ekonomskim objašnjenima napretka.

Drugim riječima, bilo koji lijevi ili desni ekonomski povjesničar koji se isključivo oslanja na materijalizam pri objašnjavanju suvremenog svijeta jednostavno nije u pravu. Ideje ljudske slobode i dostojanstva omogućile su napredak. Kao što je ekonomski povjesničar Joel Mokyr rekao: *„ekonomske promjene, tijekom svih razdoblja, daleko više ovise o ljudskom uvjerenju, nego što to neki ekonomisti žele vjerovati“*. Velike materijalne promjene bile su posljedica toga, a ne uzrok tomu. Ideje i promjena u "retorici" izazvale su obogaćenje i samim time našu sadašnju slobodu.

Konkurencija i suradnja

David Boaz

U ovom eseju direktor think tanka i stručnjak David Boaz ističe povezanost nadmetanja i suradnje. Ti su pojmovi često prikazani kao velike suprotnosti: društvo je organizirano na temelju jednog od dvaju navedenih pojmova. Boaz objašnjava kako je u kapitalističkoj ekonomiji, u kojoj se ljudi nadmeću u suradnji, zapravo suprotna situacija.

David Boaz izvršni je potpredsjednik Cato instituta i savjetnik Studenata za slobodu. Autor je knjige Libertarijanizam: Osnove te urednik petnaest drugih knjiga, uključujući Libertarijanski čitač: Klasični i suvremeni zapisi od Lao Tzu-a do Milтона Friedmana. Pisao je za novine poput New York Timesa, Wall Street Journala i Washington posta, čest je komentator na televiziji i radiju te redovito objavljuje za blogove Cato@Liberty, The Guardian, The Australian i Enciklopedija Britannica.

Branitelji tržišnog djelovanja često ističu prednosti koje proizlaze iz nadmetanja. Proces nadmetanja omogućuje stalno testiranje, eksperimentiranje i prilagođavanje kao odgovor na promjenjive okolnosti. On ostavlja poslovni svijet u stalnoj borbi za kupce. Analitički i empirijski možemo vidjeti kako sustavi koji se temelje na natjecanju dovode do boljih rezultata, umjesto centraliziranih ili monopoliziranih sustava. Zato pobornici slobodnog tržišta u svim medijima ukazuju na važnost natjecateljskog tržišta te se protive njegovu ograničenju.

Nažalost, previše ljudi na konkurentnost gleda kao na nešto pohlepno i izdajničko. Smatraju da bi suradnja bila bolja od ovako negativnog pogleda na svijet. Primjerice, milijarderski investitor George Soros u *Atlantic Monthly* piše kako „*previše nadmetanja, a premalo suradnje može izazvati nedopustivu nejednakost i nestabilnost*“. Soros govori kako je njegov glavni argument u tome „*(...) da je suradnja u istoj mjeri dio sustava kao i nadmetanje te da slogan "preživljavanje najjačih izobličuje tu činjenicu*“.

Potrebno je istaknuti da zagovornici slobode i slobodnog tržišta rijetko koriste frazu "preživljavanje najjačih". Ona je bila stvorena radi objašnjavanja procesa biološke evolucije i upućivanja na opstanak onih svojstava koja su najbolja za preživljavanje u okolini. Spomenuta se fraza može primijeniti na tržišno poslovno nadmetanje, ali sigurno ne podrazumijeva opstanak najsposobnijih pojedinaca u kapitalističkom sustavu. Taj pojam ne koriste pobornici tržišta, već njegovi neprijatelji kako bi opisali ekonomsko nadmetanje.

Treba pojasniti kako oni koji govore da su ljudi stvoreni za suradnju, a ne nadmetanje ne shvaćaju tržište kao veliki proces suradnje. Uistinu, kao što je niže opisano, ljudi se natječu u suradnji.

Individualnost i zajednica

Protivnici klasičnog liberalizma oštro optužuju liberale za favoriziranje "atomističkog" individualizma, u kojem je svaka osoba samo pojedinac koji razmišlja jedino o vlastitim potrebama bez imalo obzira na potrebe i želje drugih. E. J. Dionne Mlađi u *Washington Postu* je pisao o suvremenim libertarijancima koji vjeruju kako su „*pojedinac došli na svijet kao potpuno formirane osobe koje bi trebale biti odgovorne za*

svoja djela od samog rođenja". Kolumnist Charles Krauthammer u osvrtu na Charles Murrayev *Što znači biti libertarijanac* napisao je da je libertarijanska vizija, prije Murraya, „bila rasa grubih pojedinaca koji obitavaju u planinskim kolibama okruženi bodljikavom žicom i znakom zabrane na ulazu". Ne znam kako je zaboravio spomenuti da su oboružani do zuba.

Nitko naravno ne vjeruje u takav "atomistički individualizam" kakvog intelektualci vole ismijavati. Uistinu, živimo zajedno i radimo u grupama. Ne znam kako bi netko mogao biti atomistički pojedinac u našem kompleksnom suvremenom društvu. Podrazumijeva li to konzumiranje hrane koju sami proizvedemo, nošenje odjeće koju sami sašijemo, obitavanje u kući koju sami izgradimo, ograničavanje samoga sebe na prirodne lijekove od biljaka? Neki kritičari kapitalizma, ili zagovornici "povratka prirodi" – poput Unabombera ili Al Gorea (ako je stvarno mislio ono što je napisao u knjizi *Zemlja u ravnoteži*) – mogu podržati takav plan. Ipak gotovo da nema libertarijanca koji bi želio otići na napušteni otok i odreći se dobrih strana, onoga što bi Adam Smith nazvao "Velikim društvom", kompleksnog i produktivnog društva koje je stvoreno zbog ljudske suradnje. Čovjek bi pomislio da bi razuman novinar prestao pisati takve stvari, razmislio o tome je li možda nešto pogrešno prikazao i razmotrio opciju čitanja libertarijanskih djela.

U naše su vrijeme takve vijesti, o izolaciji i atomizmu, vrlo štetne za pobornike slobodno-tržišnog procesa. Valjalo bi razjasniti da se slažemo s George Sorosom u tome da je suradnja jednako dio sustava kao i nadmetanje. Ustvari, suradnju smatramo toliko potrebnom za razvoj čovjeka da ne želimo samo govoriti o njoj nego i omogućiti stvaranje društvenih institucija koje će je promovirati. O tome je riječ

kada govorimo o pravima vlasništva, ograničenoj vlasti i vladavini prava.

U slobodnom društvu pojedinci uživaju prirodna, neotuđiva prava i imaju dužnost poštivanja istih prava drugih pojedinaca. Druge dužnosti su one na koje se odlučimo obvezati ugovorom. Nije slučajnost da društva koja su utemeljena na pravu na život, slobodu i vlasništvo također omogućuju društveni mir i blagostanje. Baš kao što su John Locke, David Hume i drugi klasično liberalni mislioci isticali potrebu stvaranja sustava prava koji će omogućiti društvenu suradnju bez koje ljudi mogu malo što postići. Hume je u svojoj *Raspravi o ljudskoj prirodi* pisao o okolnostima s kojima se ljudi suočavaju, primjerice: osobni interes, naša potrebno ograničena velikodušnost prema drugima i nedostatak dostupnih sredstava za zadovoljenje naših potreba. Zbog tih je okolnosti potrebna suradnja s drugima i uspostava pravnih pravila – posebno onih koji se odnose na pitanje vlasništva i razmjene – koja bi odredila pravila igre. Ta pravila određuju tko ima pravo na pojedinu imovinu. Kada ne bismo imali jasno uspostavljena vlasnička prava, dolazilo bi do sukoba oko tih pitanja. Naš dogovor o pravu vlasništva omogućuje razvoj složene društvene suradnje preko koje ostvarujemo svoje ciljeve.

Bilo bi lijepo kada bi se to moglo postići samo s ljubavlju, bez isticanja osobnog interesa i prava pojedinaca te su mnogi protivnici liberalizma nudili primamljive vizije društava zasnovanih na univerzalnom dobročinstvu. No, kao što je Adam Smith istaknuo, *u civiliziranom društvu [čovjeku] je stalno potrebna suradnja i pomoć*, ali u cijelom svom životu nije se uspio sprijateljiti sa svim ljudima čiju je suradnju trebao. Kada bi u potpunosti ovisili o dobročinstvu kako bi uspostavili suradnju, ne bi mogli poduzimati složenije radnje. Oslanjanje ljudi na osobni interes drugih u sustavu uređenih

vlasničkih prava i slobodne razmjene jedini je način organizacije društva koje je složenije od maloga sela.

Civilno društvo

Želimo surađivati s drugima kako bismo ostvarili zajedničke ciljeve – razmjena dobara, razvoj tehnologije – ali i zato što imamo duboku ljudsku potrebu za povezivanjem (ljubavnim, prijateljskim ili povezivanjem u zajednicu). Udruženja koja stvaramo s drugima čine ono što nazivamo civilnim društvom. Takva udruženja, odnosno zajednice, mogu biti nevjerojatno raznolike – obitelji, crkve, škole, klubovi, bratstva, stanarski skupovi, trgovačka društva, sindikati i druge zajednice. Sve su te zajednice stvorene kako bi služile ljudima na različite načine. Civilnim bismo društvom mogli nazvati svaku zajednicu u koju se ljudi dobrovoljno udružuju.

Neki stručnjaci odvajaju tržište od civilnog društva i tako razlikuju trgovačke organizacije od neprofitnih. Osobno smatram da je prava razlika između prisilnih udruženja (poput države) i onih koja su dobrovoljna (sva ostala). Bilo da je određeno udruženje stvoreno kako bi ostvarilo profit ili stremilo ka nekom drugom cilju, glavno je obilježje zajednica civilnog društva dobrovoljno udruživanje.

Danas postoje određene nejasnoće oko civilnog društva i njegove temeljne svrhe. No, kao što je F. A. Hayek istaknuo, udruženja unutar civilnog društva stvorena su zbog određene svrhe dok je civilno društvo u cjelini bez jedinstvene svrhe. Ono nije dizajnirano, nego nastaje spontano kao rezultat različitih drugih udruženja koja imaju svrhu.

Tržište kao suradnja

Tržište je osnovni element civilnog društva i ono nastaje zbog dviju činjenica: ljudska bića mogu postići više kroz međusobnu suradnju nego što možemo sami i mi to prepoznamo. Kada nam kao vrsti suradnja ne bi bila korisnija od pojedinačnog rada ili kada ne bismo bili u stanju prepoznati prednosti suradnje, ponašali bismo se izolirano i atomistički. Prema Ludwigu von Misesu tada bi se dogodilo nešto još gore, „svaki bi čovjek gledao na druge ljude kao na neprijatelje; njegova želja za zadovoljenjem vlastitih potreba bi ga dovela u neumoljiv sukob sa svojim susjedima“. Bez sposobnosti uviđanja zajedničke koristi preko suradnje i podjele rada, tržište, prijateljstvo ni osjećaji privrženosti ne bi mogli postojati.

Tvrtke i pojedinci natječu se za uspješniju suradnju kroz tržišni sustav. General Motors i Toyota natječu se u suradnji sa mnom kako bi mi osigurali prijevoz. AT&T i MCI natječu se u mogućnosti postizanja mojih komunikacijskih ciljeva. Uistinu su toliko agresivni u tome da sam odlučio surađivati s još jednom komunikacijskom tvrtkom koja mi je predah od poziva omogućila pomoću telefonske sekretarice.

Kritičari tržišta često se žale da kapitalizam podržava i nagrađuje osobni interes. Ljudi zapravo osobne interese imaju u bilo kojem političkom sustavu. Tržište osobnom interesu omogućuje stvaranje društvene koristi. U slobodnom tržištu ljudi ostvaraju svoje ciljeve razumijevanjem i pokušajem zadovoljenja tuđih potreba. To može značiti zajednički rad na puteljku, a u složenijem gospodarstvu to znači ostvarivanje profita preko ponude robe i usluga koje zadovoljavaju tuđe potrebe. Dok su radnici i poduzetnici koji najbolje zadovolje tuđe potrebe nagrađeni, oni koji nisu uspješni pokušat će kopirati uspješnije konkurente ili će pokušati nešto novo.

Sve su različite gospodarske organizacije koje vidimo na tržištu pokušaj pronalaska boljeg načina suradnje radi ostvarenja zajedničkog cilja. Sustav ograničene vlasti, vladavine prava i vlasničkih prava proširuju mogućnosti ljudske suradnje. Razvoj kompanija omogućuje širi spektar ekonomskog djelovanja od onog koji je moguć pojedinačnim ili zajedničkim djelovanjem. Novim načinima udruživanja stvorene su organizacije poput banaka, osiguravajućih društava, radničkih kompanija i druge organizacije preko kojih ljudi lakše rješavaju određene ekonomske probleme. Neki su se načini pokazali nedjelotvornima; mnogi su se korporacijski konglomerati pokazali neuspješnima te su dioničari izgubili novac. Tržište omogućava brze povratne informacije o tome koji je način udruživanja uspješan te ih se onda može kopirati, za razliku od onih koji nisu uspješni.

Suradnja je jednaki dio kapitalizma kao i natjecanje. Oboje su suštinski dijelovi slobodarskog sustava te nas većina potroši više svog vremena u suradnji s partnerima, suradnicima, dobavljačima i kupcima, nego u nadmetanju s konkurencijom.

Život bi uistinu bio težak, nemilosrdan i kratak kada bi svaki čovjek radio samo za sebe. Na našu sreću, kapitalističko društvo nije takvo.

Privatno zdravstvo i suosjećanje

Tom. G. Palmer

Ovim esejom urednik knjige daje vlastito mišljenje o liječenju. Nije riječ o generalnom pogledu niti o doprinosu znanosti. Riječ je o pokušaju objašnjenja odnosa između poslovanja i suosjećanja.

Mora da je riječ o nemoralnoj i strašnoj stvari kada govorimo o lijekovima koji se moraju platiti. Ionako čujem da se takvo što neprestano napada. Uistinu, dok pišem ovo slušam o žestokom medijskom napadu kanadske radijske korporacije na privatne bolnice. Mnogi ljudi kažu da je, kada doktori, medicinske sestre i upravitelji bolnica jedino mare za profit, suosjećanje zamijenjeno sebičnošću. No stekao sam upravo suprotno mišljenje kada sam morao posjetiti dvije bolnice – jednu profitnu, drugu javnu – zbog liječenja.

Nedavno sam posjetio obližnju privatnu bolnicu jer sam trpio nezamislive bolove zbog problema s kralježnicom. Posjetio sam stručnjaka u lokalnoj privatnoj bolnici koji me uputio na MR (magnetnu rezonancu). Pretraga je bila obavljena za sat vremena u obližnjoj privatnoj radiološkoj klinici. Propisana mi je epiduralna injekcija kako bi se smanjila upala živaca koji ulaze u leđnu moždinu i uzrokuju bol. Bio sam u takvoj agoniji da sam se jedva mogao pomicati. Osoblje u klinici privatne bolnice koju sam posjetio pokazalo je nevjerojatnu ljubaznost. Nakon što je sestra bila sigurna da sam razumio postupak i da mogu razumjeti sve upute, liječnica koja mi je propisala epiduralnu injekciju se

predstavila, objasnila svaki korak i nastavila raditi, što je istaknulo profesionalizam i primjetnu brigu za moju dobrobit.

Nekoliko tjedana poslije, stanje mi se značajno poboljšalo makar sam još uvijek trpio bolove. Liječnik mi je predložio još jednu epiduralnu injekciju kako bi mi se stanje dodatno poboljšalo. Nažalost, svi termini u privatnoj klinici bili su rezervirani sljedeća tri tjedna. Nisam želio čekati toliko dugo te sam nazvao druge bolnice u okolici. Jedna me poznata javna bolnica mogla primiti u roku od dva dana te sam rado otišao tamo.

Po dolasku, razgovarao sam s volonterima koji su bili izuzetno uljudni. Uistinu su bili dobronamjerni kao što se to moglo očekivati od djelatnika javne bolnice. Tada sam, uz pomoć štapa, odšepao do odjela za bolove gdje sam se upisao. Sestra je prozvala moje ime te , nakon što sam obznanio prisutnost, i sjela pokraj mene u čekaonici. Ispitivala me dok smo bili okruženi drugim ljudima. Sva sreća da nije bilo neugodnih pitanja. Tada sam vidio da druge sestre zapovjednim tonom komuniciraju s pacijentima. Jedna je od njih rekla gospođi koja je vidno trpjela bolove da se premjesti, a nakon što joj je gospođa odgovorila da joj je ovdje ugodnije, medicinska je sestra samo rekla pokazujući na stolac: „Ne, sjedi ovdje!“ Kada mi se ta sestra približila, pogledom sam joj jasno dao do znanja da se ne može tako ponašati sa mnom. Ušao sam u sobu za preglede na koju je šutke pokazala.

Ušao je dežurni doktor bez da se predstavio ili pružio ruku. Mrmljao je sebi u bradu dok je gledao moj karton. Rekao mi je da sjednem na krevet, skinem hlače i podignem majicu. Objasnio sam mu da je pregled već bio obavljen dok sam ležao na boku jer me više boli dok sjedim. Rekao je da bi radije da sjedim. Rekao sam mu da bi radije legao. Obrazložio je da sjedenje omogućava bolji uvid, na što sam popustio jer je obojici koristilo. Za razliku od privatne klinike, ovdje mi je

doktor zabio iglu i ubrizgao mi je lijek takvom silom da sam vrisnuo. Bilo je u potpunosti drugačije od prijašnjeg iskustva. Izvadio je iglu, napisao zabilješku i izašao. Medicinska sestra mi je dala papir te pokazala izlaz. Platilo sam i otišao.

Profit i suosjećanje

To je tek jedno iskustvo s kojim se može usporediti razlika između privatne i javne zdravstvene usluge. Mogao bih još navesti povezanost u odnosu dobiti i suosjećanja. Ne govorim da isključivo privatne bolnice privlače ljubazne i suosjećajne djelatnike, s obzirom da su volonteri u javnim bolnicama jednako ljubazni i suosjećajni. No, ne mogu se oteti dojmu da doktori i medicinske sestre iz privatnih bolnica imaju dodatnu motivaciju za suosjećanje jer im o tome ovisi posao. Uistinu, ako me netko pita koga bih preporučio za rješavanje zdravstvenih tegoba, preporučio bih privatnu bolnicu. Nikako neću preporučiti, niti ću se vratiti u javnu bolnicu, zato što me doktori i medicinske sestre tamo nemaju razloga željeti kao pacijenta. Ujedno mi je jasno zašto me javna bolnica tako brzo primila jer sumnjam da im se ljudi vraćaju.

Ovo iskustvo ne govori da je dobit potreban ili dovoljan razlog za suosjećanje, dobronamjernost ili pristojnost. Radim u neprofitnoj organizaciji koja ovisi o velikoj količini vanjskih donatora. Ako ne uspijem zadržati njihovo povjerenje, gubim financijska sredstva potrebna za rad. Jednostavno, moji kolege i ja imamo iste interese kao i naši donatori te smo tako usklađeni. No kada donatori, zaposlenici i "klijenti" (bilo da je riječ o pacijentima ili novinarima kojima treba uvid u nešto) ne dijele iste ili slične ciljeve i vrijednosti, kao u javnoj bolnici, onda dobit postaje način usklađivanja.

Dobit ostvarena u kontekstu jasnih i poštovanih pravnih pravila, za razliku od dobiti ostvarene pljačkom, ne pruža osnovu za ljudsku suzdržanost, nego za suosjećanje. Doktori, nastojeći ostvariti dobit, moraju razmišljati o potrebama pacijenata, a to mogu postići samo kroz suosjećanje. U slobodno-tržišnom gospodarstvu dobit je druga riječ za suosjećanje.

Drugi odjeljak

Dobrovoljna interakcija i
osobni interes

Paradoks moralnosti

Mao Yushi

(Prevela Jude Blanchette)

U ovom eseju kineski ekonomist, intelektualac i socijalni poduzetnik Mao Yushi objašnjava koju ulogu tržišno djelovanje ima u stvaranju zajedništva i suradnje. Pokazuje prednosti težnje za povoljnom cijenom i dobiti nasuprot fantazijama kritičara kapitalizma koji takve težnje pokušavaju prikazati kao "osobni interes". Vodi se primjerima iz kineske književne predaje i iz osobnog iskustva (te iskustva milijuna drugih Kineza) za vrijeme katastrofalnog pokušaja ukidanja kapitalizma u Kini.

Mao Yushi osnivač je i predsjednik pekinškog Unirulskog instituta iz Pekinga. Autor je nekoliko knjiga i mnogih popularnih stručnih članaka, podučavao je ekonomiju na nekoliko sveučilišta, ujedno je osnovao neke od prvih privatnih dobrotvornih udruga te je odvažni borac za slobodu u Kini. Tijekom pedesetih godina bio je osuđen na prisilni rad, izgon, "preodgoj" i izgladnjivanje zbog toga što je rekao: "Ako nigdje ne možemo kupiti svinjetinu, onda bi cijena svinjetine trebala porasti," te "Ako Sekretar Mao želi upoznati znanstvenika, tko bi trebao posjetiti koga?" Ujedno je 2011. godine, prije tiskanja ove knjige, u svojoj 82. godini života, objavio esej na Caixin online stranici nazvan Returning Mao Zedong to Human Form – demistifikacija Mao Zedonga. Djelo mu je donijelo mnogobrojne prijetnje smrću, ali i ugled pravedne istinoljubive osobe. Mao Yushi veliki je libertarijanac sadašnjice koji neumorno radi na približavanju slobodarskih ideja i iskustva slobode kineskom narodu, ali i širem svijetu.

Sukob interesa u Zemlji uljudnosti

Između osamnaestog i devetnaestog stoljeća, kineski pisac Li Ruzhen napisao je knjigu *Cvjetovi u ogledalu*. Knjiga opisuje čovjeka Tang Aoa koji sa svojim zetom uslijed neuspjeha u karijeri kreće na putovanje po svjetskim morima. Za vrijeme putovanja, posjećuju različite zemlje pune egzotičnih i fantastičnih znamenitosti. Prva zemlju koju posjećuje je "Zemlja uljudnosti".

Stanovnici Zemlje uljudnosti namjerno pate kako bi osigurali dobrobit drugih. Jedanaesto poglavlje knjige opisuje nadzornika (Li Ruzhen namjerno koristi tipične likove kakvi su postojali u staroj Kini, gdje su nadzornici imali posebne povlastice te su često maltretirali obične ljude) kojem se, dok je bio u kupnji, dogodilo sljedeće:

Nadzornik, pri pregledavanju robe, kaže trgovcu: "Prijatelju, imaš tako vrsnu robu, a cijene su ti tako niske. Neću imati mira ako te iskoristim! Moraš povisiti cijenu ako želiš da nastavimo trgovati."

Trgovac odgovara: "Dolaskom u moju trgovinu, činiš uslugu meni. Govori se da kupac traži što višu cijenu dok trgovac želi što nižu. Cijene moje robe su visoke, ali ako još uvijek želiš da ih podignem, onda ih ne mogu više podići. U tom slučaju bilo bi bolje da posjetiš neku drugu trgovinu ukoliko želiš nešto kupiti."

Nakon što je trgovac rekao svoje, nadzornik odgovara: "Imaš tako niske cijene za tako vrsnu robu. Ne znači li to da

ćeš poslovati s gubitkom? Trebali bismo biti staloženi i poštteni. Nemamo li svi neku svoju računicu?“ Rasprava je trajala neko vrijeme, trgovac je zahtijevao da cijena ostane niska dok je nadzornik ljutito kupio samo polovicu željene robe. U trenutku kada je htio otići, trgovac mu je zapriječio put. Tada su došla dva starca koji su, nakon što su procijenili situaciju, dogovorili da nadzornik uzme 80 posto robe i ode.

U knjizi se zatim opisuje druga razmjena u kojoj kupac misli kako je prodajna cijena preniska obzirom na visoku kvalitetu dok prodavač ističe kako ponuđena roba nije dovoljno svježa te da je roba obična. Na kraju kupac odabire najlošiju ponuđenu robu te ga ljudi u blizini optuže za nepravedno postupanje stoga kupac uzima pola dobre robe i pola lošije robe. U trećoj razmjeni obje se strane svađaju oko procjene težine i kvalitete srebra. Dok strana koja plaća srebrom strogo ističe kako je njezino srebro niske kvalitete i nedovoljne težine, strana kojoj se plaća smatra da je srebro izuzetne kvalitete te dostatne težine. Budući da je platiša otišao, primatelj je osjetio potrebu dati dio srebra, koji je smatrao viškom, nepoznatom prosjaku iz daleke zemlje.

Iz navedenog djela potrebno je dodatno proučiti dvije pojedinosti.

Prva pojedinost je pojava rasprave kada obje strane odluče prepustiti svoj dio dobiti ili kada je njihova dobit prevelika. Rasprave u stvarnom životu često proizlaze iz našeg osobnog interesa. Zbog toga često postavljamo pogrešnu pretpostavku da rasprave neće biti ako se uvijek složimo s drugom stranom. Ali vidimo da i u Zemlji uljudnosti dolazi do sukoba kada je podloga za naše odluke interes drugih te stoga moramo tražiti logičke temelje za uravnoteženo i usklađeno društvo.

Proučavanjem smo došli do zaključka kako u stvarnom poslovnom svijetu svaka strana u razmjeni

pokušava povećati vlastitu korist, a pregovarajući (uključujući cijenu i kvalitetu) uspostavljaju dogovor. Suprotno tome, u Zemlji uljudnosti takav je dogovor nemoguć. U djelu, autor mora uključiti starca i prosjaka te čak pribjeći prisili kako bi riješio sukob³⁰. Ovo pokazuje duboku i važnu činjenicu: pregovorima u kojima obje strane ulaze zbog vlastite koristi postiže se ravnoteža, dok u pregovorima gdje jedna strana pregovara za dobrobit druge strane i obrnuto ne može se postići suglasnost. Štoviše, to bi dovelo do nestabilnog društva. Ta činjenica ide protiv očekivanja mnogih. Zato što Zemlja uljudnih ne može shvatiti ravnotežu u odnosima među ljudima, ona postepeno postaje Zemlja bezobzirnih i grubih. Budući da je u Zemlji uljudnih sve podređeno interesu drugih, ona postaje povoljno mjesto za djelovanje zlih ljudi. Kada uljudni ne postignu dogovor, oni koji su bezobzirni i grubi to će iskoristiti u svoju korist pri dogovoru s uljudnima. Ukoliko stvari nastave tim tokom, uljudni će izumrijeti i biti zamijenjeni bezobzirnima i grubima.

Iz toga uviđamo da ljudi mogu surađivati samo ukoliko u pregovore ulaze zbog osobne koristi. To je sigurniji temelj na kojem čovječanstvo može težiti ka izgradnji idealnijeg svijeta. Ako čovječanstvo izravno i isključivo traži korist drugih, takvi ideali se ne bi mogli ostvariti.

Naravno, putem stvarnosti kao polazišne točke, a kako bi umanjili mogućnost sukoba, moramo od samog početka obraćati pozornost na potrebe drugih i pronaći načine kojima bi obuzdali svoja sebična htijenja. S druge strane, kada bi nam svrha bila djelovanje samo za potrebe drugih, onda bi imali sukobe kakve je Li Ruzhen imao u Zemlji uljudnosti. Možda bi neki rekli kako se komični elementi iz Zemlje uljudnosti ne bi mogli dogoditi u stvarnom svijetu, ali djelo prikazuje da događaji u stvarnom svijetu kao i u Zemlji uljudnosti imaju slične uzroke. Drugim riječima, u Zemlji

uljudnosti kao i u stvarnom svijetu nedostaje jasnoće u shvaćanju težnji za osobnom koristi.

Koji su motivi stanovnika Zemlje uljudnih? Prije svega bismo trebali postaviti pitanje „Zašto ljudi uopće trguju?“ Motiv iza trgovine nalazi se u ljudskoj potrebi za olakšanjem življenja, bilo da je riječ o primitivnoj razmijeni u obliku trampe ili suvremenoj razmijeni dobara za novac. Zašto bi ljudi, bez navedenog razloga, pristali na razmjenu umjesto vlastoručnog stvaranja potrepština? Sve stvari koje imamo, od igala i tkanine, hladnjaka pa sve do televizora, posjedujemo zahvaljujući trgovini. Kada trgovina ne bi postojala, ljudi bi sve morali proizvoditi sami, od hrane, odjeće pa sve do izgradnje doma. Živjelo bi se na isti način kako su naši preci živjeli tisućama godinama. Sigurno se ne bi moglo uživati u svim prednosti koje nam današnja civilizacija nudi.

Ljudi iz Zemlje uljudnih već su imali državu i tržište, što znači da su odbacili ekonomsko samo-održavanje te su prihvatili trgovinsku razmjenu kako bi poboljšali svoje materijalne okolnosti. Imajući to na umu, postavlja se pitanje zašto su odbijali razmišljati o osobnoj koristi jednom kada su imali tržište? Naravno, ako je od samog početka smisao takve trgovine smanjenje osobne koristi zbog koristi druge strane, takav oblik "uljudnog" ponašanja bi se možda mogao razviti. Međutim, svatko tko je ikada trgovao ili sudjelovao u nekoj vrsti razmjene zna da obje strane u tome sudjeluju zbog osobne koristi dok oni koji djeluju suprotno svojoj koristi uopće nisu ni motivirani za sudjelovanje u razmjeni.

Je li moguće uspostaviti društvo zasnovano na zajedničkoj koristi bez pregovora o cijenama?

U vrijeme kada se život i djelo Lei Fenga³¹ smatralo uzoritim, na televiziji se moglo gledati imitatore Lei Fenga kako popravljaju posuđe za dobrobit skupa ljudi. Mogao se vidjeti veliki red ljudi koji su pred imitatore dolazili s posuđem koje je trebalo popraviti. Takvi prikazi Lei Fengovih sljedbenika trebali su potaknuti ljude na dobročinstvo, te da se slijede njegovim primjerom. Potrebno je uvidjeti kako bez velikog reda ljudi koji čekaju popravak svojeg posuđa takva propagandna poruka ne bi stvorila željenu težinu. Također je potrebno uvidjeti kako ljudi koji su dolazili s posuđem nisu bili ondje zbog Lei Fengova učenja, nego upravo suprotno, bili su ondje kako bi iskoristili druge. Takva propaganda s jedne strane ukazuje na činjenje dobrih djela, ali s druge ljude još više uči kako se osobno okoristiti tuđim radom. U prošlosti se smatralo da će propaganda pomaganja drugima, bez razmišljanja o osobnom interesu, dovesti do kreposnijeg društva. Međutim, riječ je o velikom nerazumijevanju, jer će oni koji će naučiti kako dobiti neku vrst osobne koristi uvelike nadjačati one koji će učiti kako raditi u službi drugih.

Iz ekonomskog pogleda univerzalna obveza pomaganja drugima je beskorisna. Oni koje privuče ponuda besplatnog popravka stvari vjerojatno nose oštećene predmete koje se zapravo i ne isplati popravljati, a moguće i predmete koji su izvučeni izravno sa smetlišta. No, s obzirom da ne postoji cijena usluge popravka, utrošit će se ograničeno vrijeme i ograničeni resursi za takve popravke. Osoba koja donosi nešto na popravak jedino ima obvezu čekanja u redu dok se daleko veća obveza popravka odnosi na drugu osobu. Društvo nema pretjerane koristi od popravljenog posuđa ako uzmemo u obzir koliko se materijala trebalo potrošiti te

vremena i truda uložiti u taj popravak. Sigurno bi društvo imalo veće koristi od nekih drugih aktivnosti koje su se mogle pokrenuti umjesto navedenih popravaka. Ako gledamo na produktivnost i cjelokupno blagostanje, takav oblik obveznog besplatnog popravka radi više štete nego koristi.

Štoviše, kada bi još neki dobronamjerni sljedbenik Lei Fenga ponudio nekoj osobi u redu da čeka umjesto nje, tada bi se stvorio još veći red. To bi bilo još apsurdnije jer bi jedna skupina bila u redu kako druga ne bi morala. Takav obvezni sustav ovisi o postojanju dobronamjerne skupine ljudi koji su spremni na žrtvu. Takva uslužna etičnost ne može biti univerzalna. Samim time očito je da oni koji hvale takav sustav nisu razmišljali o posljedicama istoga.

Obveza besplatnog popravka daje još neke neočekivane rezultate. Oni koji nude popravke kao plaćenu uslugu zbog sljedbenika Lei Fenga izgubili bi posao te bili dovedeni u izuzetno nepovoljan položaj.

Nije da se protivim Lei Fengovom učenju koje se temelji na pomaganju potrebitima, a to je pozitivna stavka za razvoj društva, čak i nužna. S druge strane, obvezni karakter izobličuje slobodarsku srž Lei Fengove filozofije.

U našem društvu postoje cinici koji preziru društvo koje po njima stavlja novac na prvo mjesto. S velikim neodobravanjem gledaju na bogate jer smatraju da se stavljaju iznad društva dok siromašni pate u ime svih drugih. Smatraju da novac iskrivljuje odnose među ljudima. Zbog toga žele stvoriti društvo zasnovano na uzajamnom pomaganju, odvojenom od novca i cijena. U takvom bi društvu poljoprivrednici sadili biljke bez naknade za svoj rad, radnici radili bez plaće, a brijači brijali besplatno. Je li takvo idealizirano društvo praktično?

Kako bismo pronašli odgovor na to pitanje moramo se okrenuti ekonomskoj teoriji alokacije resursa za koju je

potrebna određena digresija. Kako bismo si olakšali, mogli bismo početi s misaonim eksperimentom. Uzmimo za primjer brijača. Inače muškarci trebaju njegove usluge svaka tri ili četiri tjedna, ali ako je usluga besplatna, onda bi mogli dolaziti svaki tjedan. Plaćena brijačka usluga povećava iskoristivost rada brijača. Na tržištu cijene brijačke usluge određuju broj potrebnih radnika za tu profesiju. Ako država drži cijenu brijačke usluge niskom, onda će se broj ljudi koji traže tu uslugu povećati i tako će se trebati povećati broj brijača koji će umanjiti radnu snagu potrebnu za druge profesije. Što je točno za brijače točno je i za druge profesije.

Besplatna usluga česta je pojava u mnogim ruralnim dijelovima Kine. Ako netko gradi kuću, njegovi mu rođaci i prijatelji pomažu u izgradnji. Obično se takva usluga ne plaća, osim hrane koju dobivaju pri pomaganju u izgradnji. Kada je nekom drugom potrebna pomoć, onda se oduži onaj kojem su prije pomogli. Mehaničar često besplatno popravi električni uređaj bez naknade, očekujući samo dar za kinesku novu godinu kao neki oblik kompenzacije. Posljedično se zbog takve nenovčane razmjene ne može ispravno odrediti vrijednost rada, niti se potiče podjela rada. Ipak, novac i cijene igraju važnu ulogu u razvoju društva. Nitko ne bi trebao zamijeniti ljubav i prijateljstvo novcem, ali isto tako ljubav i prijateljstvo ne mogu zamijeniti novac. Ne možemo odstraniti novac samo zbog bojazni da će urušiti emocionalnu povezanost među ljudima. Zapravo, cijene određene novcem jedini su način određivanja alokacije resursa za njihovu najbolju iskoristivost. Ako se držimo novčanih cijena, empatije i vrijednosti još uvijek možemo graditi efikasno i humano društvo.

Ravnoteža osobnih interesa

Pretpostavimo da A i B moraju podijeliti dvije jabuke prije nego ih pojedu. A je brži te ugrabi veću jabuku. B ogorčeno pita A: "Kako možeš biti tako sebičan?", na što A odgovori: "Da si ti prvi krenuo, koju bi uzeo?" B odgovara: "Uzeo bih manju jabuku." A s osmijehom odgovara: "Ako je to istina, onda sam bio u skladu s tvojim željama."

U ovom slučaju, A je iskoristio B dok se B vodio načelom "stavljanja tuđeg interesa ispred svojega", dok A to nije učinio. Ako dio društva ne slijedi to načelo, a drugi dio slijedi, oni koji ne slijede će profitirati, a oni koji slijede bit će na gubitku. Nastavak takve društvene prakse dovest će do sukoba. Sasvim je jasno da će do sukoba doći samo ako neki ljudi tuđi interes stave ispred vlastitog.

Kada bi A i B stavili interes druge osobe ispred svog interesa, onda bi navedeni problem s jabukom bio nerješiv. Kako bi obje strane htjele jesti manju jabuku, nastao bi novi problem koji smo mogli vidjeti u Zemlji uljudnih. Isto bi vrijedilo i za sve druge, a ne samo za A i B. Kada bi cijelo društvo slijedilo načelo ugađanja drugoj strani, a samo bi jedna osoba radila u svoju korist, onda bi cijelo društvo služilo toj jednoj osobi. Logički gledano, takav bi sustav bio moguć. Ali kada bi ta jedna osoba odlučila slijediti načelo ugađanja drugih, onda bi društvo, kao sustav suradnje, prestalo postojati.

Načelo služenja drugima jedino je moguće pod uvjetom kada bi se za dobrobit cijelog društva brinuo netko vanjski. S globalnog gledišta to bi bilo nemoguće s obzirom da bi se za dobrobit cijelog svijeta jedino mogao brinuti Mjesec.

Takve nejasnoće nastaju jer ako se na društvo gleda kao na cjelinu ne postoje razlike između pojedinaca. Naravno, određenom Ivanu ili Ivani, „ja“ sam „ja“, a „drugi“ su „drugi“,

te postoji jasna razlika između vlastitih osobnosti i drugih. Međutim društvena perspektiva je istovremeno i "ja" i "drugi". Ako se osoba A drži načela stavljanja potreba drugih ispred svojih, onda osoba A mora razmišljati o dobicima i gubicima drugih. Dok je isto načelo preuzeto od osobe B, interes osobe A je postavljen kako primaran. Pitanje tko o kome treba razmišljati članovima društva samo stvara dodatne proturječnosti i konfuzije. Princip nesebičnosti logički je nekoherentan i kontradiktoran te prema tome ne može pomoći u rješavanju problema koji nastaju u međuljudskim odnosima. To naravno ne znači da takvo ponašanje ne zaslužuje pohvalu, nego jednostavno ne nudi osnovu po kojoj članovi društva mogu osigurati uzajamnu korist.

Oni koji su živjeli tijekom Kulturne revolucije će se sjetiti da je, dok je slogan "Protiv sebičnosti, dolje revizionizam" (dousi pixiu) odjekivao zemljom, broj zavjerenika i karijerista bio na vrhuncu. Većina običnih Kineza (laobaixing) zaista je vjerovala da će taj slogan postati društvena norma te su se zbog toga njime i vodili. U isto vrijeme oportunisti su koristili slogan za svoje sebične svrhe. Koristili su kampanju protiv iskorištavanja kao izliku za uzimanje tuđe imovine. Pozivali su druge da u ime revolucije priznaju nelojalnost i odreknu se sebičnosti kako bi bili proglašeni špijunima i izdajicama ili kontra-revolucionarima, dok su oni sami prikrivali vlastite mane. Nemilosrdno su takvi oportunisti žrtvovali druge kako bi uzdignu sami sebe u strukturama vlasti. Do sada smo teoretski analizirali probleme načela "nesebičnosti", ali povijest Kulturne revolucije dalje dokazuje kontradiktornost tog načela kada se primjeni u praksi.

Kulturna revolucija je pala u zaborav, no ne smijemo zaboraviti da su u to vrijeme svi slogani bili podvrgnuti kritici i nadzoru. Još uvijek koristimo staru propagandu kako bi

pozivali ljude da riješe svoje razmirice, a čak i kada su slučajevi izloženi pred sudom, te zastarjele metode imaju značajan utjecaj.

Oni čitatelji koji vole dublje promišljati nesumnjivo će dalje ispitivati najbolje načine kako riješiti navedeni problem alociranja jabuka između dva pojedinca. Znači li da je problem nerješiv, ako načelo nesebičnosti ne može riješiti pitanje pravedne raspodjele dvije jabuke?. Prisjetimo se da postoji jedna velika i jedna mala jabuka te dva pojedinca koja sudjeluju u podjeli. Je li moguće da ni legendarni kineski besmrtnici ne mogu riješiti taj problem?

U društvu trgovinske razmjene navedeni je problem uistinu rješiv. Dva se pojedinca prije svega mogu konzultirati jedan s drugim. Primjerice, pretpostavimo da osoba A odabere veću jabuku sa znanjem da je B ovlašten uzeti kući veću jabuku kada se sljedeći puta susretnu; ili zbog uzimanja veće jabuke od osobe A, osoba B će na neki način biti kompenzirana. Možda bi upravo nadoknada riješila problem. U novčanoj ekonomiji sigurno bi postojale osobe kojima bi kompenzacijska metoda bila prihvatljiva. Počevši od manjeg iznosa (recimo jednog centa), ponuda bi se povećavala sve dok druga osoba ne bi bila zadovoljna kompenzacijom te bi prihvatila ponuđeni novac uz manju jabuku. Ako je početna kompenzacija premala, onda možemo pretpostaviti da bi obje osobe htjele uzeti veću jabuku, ali s obzirom na to da se kompenzacijska ponuda povećava, onda se povećava i mogućnost da bi jedna strana prihvatila tu ponudu zajedno s manjom jabukom. Možemo sigurno zaključiti kako bi problem bio rješiv ako obje strane racionalno pristupe problemu. Na takav se način mirno rješavaju suprotstavljeni interesi.

Trideset godina nakon otvaranja Kine svijetu ponovo se javlja pitanje blagostanja i siromaštva s visokom razinom animoziteta prema imućnima. U začetku svakog razdoblja

klasnih borbi, patnje prošlosti često su bile zamijenjene entuzijazmom sadašnjeg masovnog pokreta. Došlo je do odricanja od prethodnog društva, a prijašnja eksploatacija je iskorištena kao sjeme mobilizacije mržnje u ljudima. U počecima Kulturne revolucije 1966. (pokret koji je trebao izbrisati grijehe starog klasnog sustava) mnogi su potomci zemljoposjednika bili živi zakopani unatoč tome što su njihovi preci odavno bili mrtvi. Nitko nije bio pošteđen; mladi, stari, čak ni žene ni djeca. Govorilo se da, kao što nema ljubavi bez povoda, tako nema ni mržnje bez razloga. Kako je nastala takva mržnja prema potomcima zemljoposjednika? Nastala je iz čvrstog uvjerenja da su se zemljoposjednici obogatili iskorištavanjem drugih ljudi. Danas je razlika između bogatih i siromašnih još vidljivija. Makar postoje oni koji su se obogatili na moralno upitne načine, razlika između bogatih i siromašnih neizbježan je fenomen svakog društva. Čak u razvijenim zemljama, gdje su ilegalne mogućnosti bogaćenja ograničene, postoji nerazmjer između bogatih i siromašnih.

Ogorčenost prema bogatima nema pretjeranog smisla. Ako je netko ogorčen na bogate zato što nije bogat, onda bi njegova najbolja strategija bila vlastito obogaćivanje pomoću zbacivanja bogatih i od tog trenutka bi on sam zagovarao prava bogatih. Jedna skupina ljudi na to sigurno gleda kao na racionalan način društvenog uzdizanja. Međutim ako pogledamo cijelo društvo takvim se načinom sigurno ne mogu svi obogatiti. Neki bi postali bogati prije drugih; kada bi čekali da se svi bogate istom brzinom, onda se nitko ne bi obogatio. Animizitet prema bogatima nema opravdanja, jer će se siromašni jedino moći obogatiti kada svatko ima pravo na bogaćenje; kada nečiji rad nije narušen; kada se poštuje pravo privatnog vlasništva. Društvo u kojem sve više i više pojedinaca smatra da je bogaćenje dobro i u kojem se oni mogu obogatiti je društvo koje je moguće izgraditi.

Kineski filozof Li Ming pisao je da je ljude pogrešno razlikovati po bogatstvu i dijeliti ih na bogate i siromašne. Bilo bi točnije kada bi se radila razlika između onih koji imaju prava i onih koji ih nemaju. Želio je reći da je glavno pitanje bogatih i siromašnih suvremenog svijeta zapravo pitanje prava. Bogati su se obogatili jer su se imali pravo obogatiti se dok siromašnima to nije bilo omogućeno. Kada je govorio o pravu najvjerojatnije je mislio na ljudska prava, a ne na privilegije. Nije moguće da su svi privilegirani. Tek manjina može imati pristup privilegijama. Ako želimo riješiti probleme razlika između siromašnih i bogatih, prvo bi trebali postaviti jednaka prava za sve. Li Mingova analiza duboka je i temeljita.

Moralna logika jednakosti i nejednakosti u tržišnom društvu

Leonid V. Nikonov

Ovim esejom ruski filozof Leonid Nikonov ideju "jednakosti" u trgovini podvrgava kritičkom racionalizmu i dolazi do zaključka da je većina kritike kapitalizma, koja počiva na tvrdnjama o jednakosti (bilo da je riječ o početnim mogućnostima, vrijednostima ili ishodima), nedosljedna.

Leonid Nikonov predavač je filozofije na Altai, državnom Sveučilištu u Barnaulu, Ruskoj Federaciji, gdje podučava socijalnu filozofiju, ontologiju, teoriju znanja i filozofiju religije. Trenutno piše knjigu o Moralnom mjerenju liberalizma, a pisao je za mnoge ruske akademske časopise. 2010. godine osnovao je i postao direktorom Centra za filozofiju slobode, koji organizira konferencije, debatne turnire i druge aktivnosti na području Rusije i Kazahstana. Posebno se uključio u navedeni aktivizam nakon što je osvojio prvo mjesto na esejskom natjecanju 2007. godine (u Rusiji) na temu Globalni kapitalizam i ljudska sloboda. Slično natjecanje sponzorirali su Studenti za slobodu 2011. godine te je uz navedeno sudjelovao i u ljetnoj školi u Alushtaji, Ukrajini. (Program je bio organiziran kao Cato.ru te je sada InLiberty.ru). 2011. godine bio je pozvan, kao najmlađi član, u Mont Pelerin društvo, osnovano 1947. godine od strane 39 stručnjaka zbog oživljenja klasično liberalne misli.

Tržišta ne dovode nužno do istih ishoda niti zahtijevaju jednake mogućnosti. To ne znači da je riječ o nedostatku

postojanja tržišta. Nejednakost nije samo prirodan ishod postojanja tržišne razmjene. Ona je preduvjet trgovine, bez koje razmjena ne bi imala smisla. Smiješno je očekivati da jednakost proizlazi iz trgovine i društva gdje se resursi raspoređuju kroz tržište. Jednaka temeljna prava, uključujući slobodu razmjene nužna su za slobodno tržište, ali ne smije se očekivati da će slobodno tržište generirati jednaki ishod, niti se treba oslanjati na jednakosti osim jednakih prava pred zakonom.

Ideal jednake trgovine može se odnositi na jednakost mogućnosti i jednakost ishoda. Kada bi imali jednakost razmjene, onda bi samo strane koje su jednake u svakom relevantnom smislu mogle pristupiti razmjeni; bilo koja razlika naštetila bi jednakosti trgovine, zbog čega neki smatraju ugovore o radu između poslodavca i radnika izrazito nejednakim (i nepravednim). U odnosu na jednakost ishoda, značilo bi da dolazi do razmjene iste vrijednosti ili da su ishodi trgovine vrijednosno jednaki. Primjerice, kada bi se ista količina dobara jednake kvalitete prenosila s jednog sudionika na drugoga, onda bi razmjena zadovoljila uvjete jednakosti. Zamislite nadrealan prizor u kojemu dva čovjeka koja su potpuno slična jedan drugome (npr. nemaju osobnih razlika koje bi ih mogle odrediti nejednakima) razmjenjuju posve identične stvari među sobom. Ako izuzmemo averziju koju u nama budi takav prizor, zdravorazumski možemo zaključiti da sama ideja jednake razmjene nema smisla. Takva razmjena ništa ne mijenja; ne bi se poboljšala pozicija ni jedne strane te samim time ne bi ni došlo do razmjene jer ne bi bilo razloga za istom. (Karl Marx je zagovarao nedosljednu ekonomsku teoriju gdje bi tržišna razmjena trebala biti utemeljena na jednakosti.) Kada bi se tržišna razmjena temeljila na jednakosti izgubio bi se smisao razmjene, odnosno smisao razmjene poboljšanje je stanja osoba u razmjeni. Ekonomska

logika razmjene temelji se na različitosti potreba za različitim dobrima i uslugama između strana koje sudjeluju u razmjeni.

Ideja jednakosti svejedno je mnogima privlačna s etičkog gledišta. Opća karakteristika mnogih moralnih sudova često počiva na deontološkom modalitetu, odnosno moralni sudovi su često podređeni dužnostima. Gleda se samo ono što bi se trebalo učiniti, ono što jednostavno postoji ili ono što će postojati ako se nešto učini dok se ekonomska logika zanemaruje. Prema Immanuelu Kantu, primjerice, obveza zahtijeva izvršenje bez obzira na rezultate, posljedice i mogućnosti. Reći da se nešto mora je reći da se nešto može. Prema tome, čak i da takva jednaka razmjena ekonomski apsurdna, neki je mogu promatrati (i promatraju je) kao moralno uzorit čin.

Moralno pitanje jednakosti veoma je kompleksna tema. Možemo razlikovati one kojima je pitanje jednakosti glavni interes od onih kojima nije, dakle razlikujemo one s egalitarnim gledištem od onih koji imaju neegalitarno gledište. Ne-egalitarijanci nisu protiv jednakosti, ali nisu za nju; oni jednostavno odbacuju egalitarni cilj jednakosti, posebno kada je taj cilj usmjeren na jednakost bogatstva. Klasično liberalni (ili libertarijanski) ne-egalitarijanci smatraju važnim neke oblike jednakosti, poput jednakosti temeljnih prava, koju smatraju nespojivom s pravom jednakih ishoda, tako da ih možemo smatrati egalitarijancima u nekom drugom smislu. (Jednakost prava nalazimo u zakonu, pravu na vlasništvo i toleranciji, a danas je ljudi u suvremenom društvu uzimaju zdravo za gotovo). Ne-egalitarijanski libertarijanci i klasični liberali brane svoje stajalište jednakosti kao čisti, konzistentni i održivi oblik jednakosti dok zagovornici materijalne jednakosti smatraju takav ne-egalitarijanski pogled pukom formalnošću, jednakošću lijepih riječi bez djela. (U tome su donekle u pravu jer je pravna jednakost većinom

povezana s načinom ljudskog razmišljanja i djelovanja, a ne s državnim preraspodjelom dobara. Je li takav pristup puka formalnost bez sadržaja ovisi o načinu na koji se gleda na važnost pravnih procedura i načina ponašanja).

Neuobičajeno je raspravljati o nekim filozofskim pitanjima dok ona nisu jasno postavljena. Filozofi po cijelom svijetu tisućama su godina predlagali različite etičke doktrine prije bilo kakve systemske analize odluka vezanih uz dužnost i performativnu logiku. To je krenulo tek s Humeom, nastavilo se s Kantom, a zatim i s pozitivističkim filozofima poput Georgea Morrea, Alfreda Ayera, Richarda Harea i drugih; danas se istraživanje performativne i deontičke logike nastavlja. Makar prijepor između egalitarijanskog i neegalitarijanskog mišljenja nije ograničen samo na logičku poveznicu ravnopravnosti i moralnosti, razumijevanje odnosa između ravnopravnosti i moralnosti vrijedan je doprinos u stalnoj raspravi oko pitanja prihvatljivosti prisilne raspodjele onog dijela bogatstva koje nastaje slobodno tržišnim djelovanjem. (Ovdje nije riječ o problematici otuđivanja privatne imovine koje vrši država ili zločinac pa se ta imovina treba vratiti svom zakonitom vlasniku).

Razmotrimo problem moralnosti jednakosti jednostavnim pitanjem: zašto je jednakost, bilo da je riječ o jednakosti mogućnosti ili ishoda, moralno superiornija nejednakosti (i obrnuto)? Takvo bi se pitanje trebalo postaviti egalitarijancima i onima koji to nisu kako bi nastao otvoreni pokušaj ispravnog razrješenja rasprave.

Opseg mogućih odgovora je ograničen. Netko bi prvo pokušao odrediti određene numeričke proporcije (jednakosti ili nejednakosti) koje su bolje u odnosu na ostale. Na primjer, odnos X i Y je moralno superiorniji ako su vrijednosti varijabli jednake, a ako nisu onda je inferioran, tj. vrijednost „1:1“ je superiorna u odnosu na „1:2“ (i superiorna je spram „1:10“).

Usprkos tome što se ovako određene pozicije stranaka čine prilično jasnim, formuliranje konačnog i definitivnog odgovora na pitanje moralnih značajki nije lako. Vrijednosti koje su etički neutralne ne proizlaze iz matematičkih omjera. Sasvim je proizvoljno tvrditi o superiornosti jednog matematičkog omjera nad drugim, kao i praksom pitagorejaca, koji su brojeve dijelili na muške, ženske, prijateljske, savršene, manjkave, itd.

Umjesto pridavanja pažnje jednakosti početnih pozicija, više smisla ima usredotočiti se na jednakosti ili nejednakosti nečijeg osobnog moralnog statusa (i njegovo ponašanje u razmjeni) kao temelj evaluacije odnosa među ljudima. Samim time: ni jedna osoba nema moralno superiorniji (ili inferiorniji) status od druge osobe, odnosno da su neki ljudi moralno superiorniji (ili inferiorniji) od drugih. Na toj bi se osnovi mogla procijeniti poželjnost ili nepoželjnost zagovaranja jednakih šansi i rezultata. Oba gledišta mogla bi naginjati nasilnoj preraspodjeli ili da se eliminiira ili uspostavi nejednakost i u oba slučaja glavno bi opravdanje bilo vezano uz pitanje morala, bez obzira na nepremostivu konceptualnu prazninu između same ideje moralnog statusa i stvarnih položaja u kojima se ljudi nalaze.

Imajući to na umu, glavno pitanje koje se postavlja odnos je između ljudskog moralnog statusa s jedne strane i količine, vrijednosti i kvalitete dobara kojima ta osoba ima pristup s druge. Trebali bismo se upitati zašto bi dvije jednako moralne osobe trebale piti kavu u istoj količini, kvaliteti i vrijednosti ujutro? Treba li darežljivi pojedinac i njegov škrti susjed, bili obojica na istoj moralnoj razini (jesu li uopće?), uređivati voćnjak koji donosi jednako dobre plodove? Čini se kako moralna pozicija nema utjecaja na jednakost šansi, rezultata i bogatstva. Jednaki moralni status, čini se, nema nikakvu očitu važnost u jednakosti početnih pozicija ili

potrošnje ili privređivanja. Uzmimo u obzir jednake moralne pozicije dvojice igrača šaha. Znači li njihova moralna jednakost da moraju imati istu razinu vještine igranja šaha ili da svaka partija mora završiti neriješeno? Ili se od njih traži da igraju po istim pravilima, što ne bi nužno značilo da njihove partije moraju završiti neriješeno. Ne postoji direktna veza između jednakog moralnog statusa i početne mogućnosti te određenog ishoda.

Usredotočimo li se na ponašanje i pravila, umjesto na mogućnosti i rezultate, vidimo da su postupci uvjetovani ljudskim ponašanjem, izborima te (naročito u slučaju kriminaliteta) namjerama. Koliko netko ima novaca u svojem novčaniku usporedno s drugom osobom nije moralno značajan faktor ljudskog života. Važan je način na koji je netko došao do novaca. Tajkun i taksist mogu biti pravedni ili nepravedni, a to ovisi o tome koliko su njihova djelovanja kompatibilna s moralom, primjerice, imaju li moralnost usađenu u svojoj osobnosti i imaju li osjećaj za pravičnost. Pohvale i krivnje nisu ovisne o imovinskom statusu, nego o ljudskim postupcima. Različite situacije nude različite mogućnosti za dobro ili loše ponašanje, vrline ili poroke, pravdu ili nepravdu te one određuju ljudsko ponašanje, a ne mogućnosti ili ishodi. Dosljedna primjena standarda realizacija je moralne ravnopravnosti na temelju koje možemo moralno prosuđivati o ponašanju. Moralna ravnopravnost znači da je zločin zločin bez obzira počinio ga tajkun ili taksist, a poštena trgovina koja rezultira s dobiti je poštena razmjena, neovisno da li su je izvršila dva taksista, dva tajkuna ili tajkuna i taksist.

Vratimo se razmatranju odnosa bogatstva i jednakosti. Vlasništvo nad imovinom može biti ishod poštenog rada ili prisile. Slobodno-tržišna razmjena može rezultirati većom nejednakošću ili većom jednakošću , a

državni intervencionizam i raspodjela također može rezultirati većom nejednakošću ili većom jednakošću. Ništa nije samo po sebi jednako ili nejednako u oba slučaja interakcije. Poduzetnik može stvoriti novu vrijednost i time biti bogatiji od druge osobe iako je stvaranje nove vrijednosti također pogodovalo drugoj osobi. Širenje ukupnog prosperiteta rezultat je slobodno-tržišne razmjene kao i ograničenje nepravedne moći privilegiranih, naslijeđene iz prošlih sustava. Razbojnik krađom može postati imućniji od svoje žrtve i tako doprinijeti porastu nejednakosti ili će pljačkom biti izjednačen s bogatstvom žrtve te time doprinijeti jednakosti. Slično tome, intervencija organizirana pomoću državne prisile može značajno doprinijeti ogromnoj nejednakosti bogatstva, bilo prekrajanjem izbora koje rade dionici na tržištu (pomoću protekcionizma, subvencija ili rentijerstva) ili jednostavno korištenjem brutalne sile kao što se događalo u komunističkim zemljama. (Kao što je gorko iskustvo tijekom desetljeća pokazalo, nije isto službeno podržavati jednakost te stvarno doprinositi istoj.)

Stvara li neki pravni i gospodarski sustav veće ili manje mogućnosti jednakosti dohotka je empirijsko, a ne konceptualno pitanje. Izvješće o ekonomskoj slobodi (www.freetheworld.com) mjeri razine ekonomske slobode i uspoređuje različite pokazatelje gospodarskog blagostanja (dugovječnost, pismenost, korumpiranost, dohodak po stanovniku itd). Podaci ne pokazuju samo da su stanovnici zemalja s većom ekonomskom slobodom mnogo bogatiji od onih gdje su indeksi ekonomske slobode niski nego i da nejednakost dohotka (posebno dio prihoda najsiromašnijih 10 posto stanovnika neke zemlje) nije značajka različitih politika, a da količina tog dohotka je. Prosječni dio nacionalnog dohotka za 10 posto najsiromašnijih stanovnika u četvrtini svjetskih zemalja koje su najniže po indeksu ekonomskih

sloboda (uključujući države poput Zimbabvea, Myanmara i Sirije) 2008. godine (zadnja godina s dostupnim podacima) bio je 2.47 posto; u sljedećoj četvrtini (treći po slobodi) iznosi 2.19 posto ; u idućoj (drugoj po slobodi) četvrtini je 2.27 posto ; u najslobodnijoj četvrtini je 2.58 posto. Razlike su gotovo neznatne. Znači da je takva nejednakost imuna na odluke provedene ekonomskom politikom. S druge strane, iznos dohotka od 10 posto najsiromašnijih izuzetno varira, upravo zato što takva varijabla sigurno nije imuna na odluke ekonomske politike. Biti među najsiromašnijih 10 posto u zemljama s najnižom razinom ekonomske slobode znači imati prosječni godišnji dohodak od 910 dolara dok biti među najsiromašnijih 10 posto u slobodno tržišnim gospodarstvima znači imati prosječni godišnji dohodak od oko 8,474 dolara. Iz toga je vidljivo da je daleko bolje biti siromašan u Švicarskoj, nego u Siriji.

Nije moralno problematično ako vi ili ja imamo različite početne pozicije prije razmjene ili jednako bogatstvo nakon razmjene. S druge strane pokušaj stvaranja jednakosti različitim načinima postupanja s ljudima, koji bi pravno trebali biti jednaki (što općenito nije uspješan pothvat, obzirom da se takvim ishodom ne može lako manipulirati), u svakom slučaju je moralno problematičan. Važno je razumjeti da bi u tom slučaju došlo do narušavanja moralne jednakosti.

Najveća sramota vezana uz nejednakost bogatstva u svijetu nije između bogatih i siromašnih u ekonomski slobodnim društvima, nego između ljudi u ekonomski slobodnim i ekonomski neslobodnim društvima. Razlika između bogatstva i siromaštva u svakom se slučaju može smanjiti promjenom pravila, primjerice promjenom ekonomske politike. Ekonomskim oslobođenjem ljudi ekonomski neslobodnih društava omogućilo bi se stvaranje velike količine novog bogatstva koje bi umanjile razliku

između bogatih i siromašnih u svijetu više nego bilo koja druga moguća politika. Štoviše, bila bi riječ o pozitivnoj posljedici pravde izvršene eliminiranjem nejednakog postupanja prema ljudima u državama gdje vlada kronizam, etatizam, militarizam, socijalizam i sirova sila. Ekonomska sloboda, koja u stvari znači jednakost pred zakonom te slobodnu proizvodnju i razmjenu, ispravno je mjerilo pravde kod moralnih bića.

Adam Smith i mit pohlepe

Tom G. Palmer

U ovom eseju autor razbija bezazlen mit o naivnosti Adama Smitha glede stvaranja bogatstva jedino ostvarivanjem osobnog interesa. Čini se da oni koji na taj način citiraju Smitha nisu nikada pročitali više od nekoliko citata iz njegovih djela i nisu svjesni da je stavio naglasak na važnost koju imaju institucije te na štetni utjecaj koristoljublja koji se širio zahvaljujući moći državnih institucija. Pravo vlasništva, vladavina prava te sloboda ugovaranja i razmjene omogućuju korištenje osobnog interesa za obostranu korist dok bezakonje i nepoštivanje vlasništva otvaraju potpuno drugačije, prije svega štetne, mogućnosti ostvarenja osobnog interesa.

Često se može čuti da je Adam Smith vjerovao kako bi u svijetu sve bilo dobro kada bi ljudi bili sebični jer ipak "pohlepa pokreće svijet". Smith naravno nije vjerovao da oslanjanje samo na sebične potrebe čini svijet boljim niti je promovirao ili poticao sebično ponašanje. Njegovo opsežno razmatranje uloge nepristranog promatrača u *Teoriji moralnih osjećaja* to i potvrđuje. Smith nije promovirao sebičnost, ali isto tako nije bio naivan da vjeruje kako će predanost tuđoj dobrobiti učiniti svijet boljim. Kao što je Steven Holmes u svojem korektivnom eseju *Tajna povijest osobnog interesa*³² naveo, Smith je dobro razumio razorni utjecaj mnogih "nesebičnih" strasti poput: zavisti, zlobe, osvete, fanatizma i drugih. Nesebični fanatici španjolske inkvizicije činili su to što su činili kako bi iznudili pokajanje od umirućeg heretika i time dobili božje milosrđe. To je bilo poznato kao

opravdanja/spasenja. Humbert de Romans je u svojim uputama inkvizitorima inzistirao da zajednici opravdavaju kazne hereticima na način: "Molimo Boga, i molimo vas da zajedno molite sa mnom Njega da iz svoje milosti podari kažnjenima snagu da strpljivo trpe muke koje im nanosimo (u ime pravde, unatoč tuzi) koja ih dovodi do spasenja. Zbog toga provodimo takvu kaznu"³³. Smithu takav oblik nesebične predanosti tuđoj dobrobiti sigurno nije bio moralno nadređen navodno sebičnim trgovcima koji su se željeli obogatiti prodajom piva i usoljene ribe žednim i gladnim kupcima.

Teško je reći da Smith odobrava sebičnost jer dovodi li takvo ponašanje vođeno "nevidljivom rukom" do općeg dobra ovisi prije svega o sklopu okolnosti i institucionalnom okviru.

Ponekad sebična želja za dopadljivošću može nekoga učiniti moralnim zbog brige o tome što drugi ljudi misle o njemu. Takvi su međuljudski odnosi opisani u *Teoriji moralnih osjećaja* po kojoj takve pobude mogu postati opće korisne jer "želja da smo dragi drugim ljudima, da smo jednako druželjubivi i obožavani kao oni s kojima se družimo te koje volimo" zahtijeva od nas da "budemo nepristrani promatrači vlastitog ponašanja i karaktera"³⁴. Čak i naglašeno iskazivanje nečijeg osobnog interesa, u povoljnom institucionalnom okruženju, može biti korisno za šire društvo, poput primjera kojeg Smith navodi u priči o ambicioznom sinu jednog siromaha koji je neumorno radio kako bi se obogatio, samo kako bi spoznao da se nakon cijelog života teškog rada ne osjeća sretnijim od uličnog prosjaka koji se sunča uz cestu; ostatak čovječanstva imao je koristi od neumornog rada siromahova sina koji je stvorio nove vrijednosti i tako olakšao život drugima jer "zemlja zahvaljujući ljudskom radu nužno više rodi te tako uzdržava sve veći broj stanovnika"³⁵.

U širem kontekstu ekonomske politike opisane u *Istraživanju prirode i uzroka bogatstva naroda*, posebno

povezano u interakciji s institucijama, rad za osobni interes ne ostavlja nužno pozitivne efekte. Primjerice, trgovcima je u interesu lobirati državu kako bi potakli kartelizam, protekcionizam pa čak i rat: „očekivati da će slobodna trgovina biti u potpunosti uspostavljena u Velikoj Britaniji jednako je apsurdno kao i očekivati da će stvoriti Utopiju u njoj. Ne samo da se tome suprotstavlja šira javnost nego i nešto što je daleko teže poraziti, a to je osobni interes mnogih pojedinaca“³⁶. Dobiti koje trgovci steknu od monopola stječu se putem teških tereta za javnost u slučajevima carstava i ratova:

Zbog upravljanja američkim i zapadnoindijskim kolonijama uspostavljen je pravni sustav u kojem je interes domaćeg potrošača bio stavljen u drugi plan zbog interesa proizvođača u daleko većem razmjeru nego kao kod nekih drugih naših trgovinskih propisa. Uspostavljeno je veliko trgovinsko carstvo zbog stvaranja vojske potrošača koji će biti obvezani kupovati različitu robu kojom će ih se ponuditi. Zbog neveliko povećane cijene koji monopol omogućuje proizvođačima, domaći su kupci opterećeni troškovima održavanja i obrane takvog trgovinskog carstva. U zadnja dva rata samo je zbog toga bilo potrošeno više od dvije stotine milijuna, a novi je dug premašio sve troškove prijašnjih ratova te je iznosio više od stotinu i sedamdeset milijuna. Kamata tog duga ne samo da je veća od bilo koje potencijalne dobiti koja, ako ćemo biti

realni, proizlazi iz monopola kolonijalne trgovine nego je veća i od cjelokupne trgovine i vrijednosti roba koje su se na godišnjoj razini izvozile iz kolonija³⁷.

Kao što je rekao Gordon Gecko, fiktionalni lik iz filma *Wall Street* američkog redatelja Olivera Stonea, da je "pohlepa dobra", Smith smatra da je ponekad dobra, a ponekad nije (uzmemo li u obzir da je pohlepa svako ponašanje iz osobnog interesa). Razlika je u institucionalnim okvirima.

A što je s uvriježenim mišljenjem da tržišta promoviraju sebično ponašanje, da razmjena potiče sebičan stav? Ne znam ni jedan dobar razlog zašto bi tržište promoviralo sebičnost ili pohlepu, u smislu da tržišna interakcija povećava pohlepu ili sklonost ljudi sebičnosti, a da se zbog toga država upliće, regulira i guši tržište. Tržište zapravo omogućuje sebičnim, ali i altruistički nastrojenim pojedincima da u miru rade za svoje dobro. Oni koji su posvetili čitav svoj život drugima koriste tržište za svoje ciljeve baš kao i oni koji se samo žele obogatiti. Neki se čak dodatno bogate kako bi lakše pomagali drugima. George Soros i Bill Gates primjeri su takvih pojedinaca; zarađuju velike količine novca i barem dio tog novca koriste u pomaganju drugima raznim dobrotvornim aktivnostima. Njihovo bogaćenje omogućava im veću darežljivost.

Dobrotvor koristi bogatstvo da bi pomogao što većem broju ljudi. Bilo da im je potrebna hrana, odjeća ili utjeha, tržište omogućuje pronalazak najpovoljnijih cijena pokrivača, hrane i lijekova za one kojima je pomoć potrebna. Tržište omogućuje stvaranje bogatstva koje se onda koristi kao učinkovita potpora dobrotvorima radi maksimiziranja pomoći unesrećenima. Tržište širi mogućnosti pomoći unesrećenima.

Često se griješi kada se svrhu ljudi izjednačava isključivo s osobnim interesom koji je onda često zamijenjen sebičnošću. Tržišno djelovanje ljudi prije svega djelovanje je pojedinaca, ali mi kao pojedinci u obzir uzimamo i dobrobit drugih – obitelji, prijatelja, susjeda čak i potpunih stranaca koje nikad nećemo upoznati. Tržište omogućuje ljudima usklađivanje vlastitih potreba ljudi, uključujući usklađivanje potreba s potpunim strancima.

Philip Wicksteed ponudio je novi način gledanja na uzroke poticanja tržišne razmjene. Umjesto korištenja pojma "sebičnosti", pri opisivanju pobuda koje dovode do tržišne razmjene (netko bi primjerice mogao ići kupiti hranu za siromašne), osmislio je pojam „ne-tuizam”³⁴. Možemo prodati neke proizvode kako bismo dobili novac da pomognemo prijateljima ili čak nepoznatim strancima, ali pri cjenkanju za najnižu ili najvišu cijenu rijetko vodimo brigu o strani s kojom pregovaramo. Ako se brinemo, onda razmjena postaje darovanje, što komplicira prirodu razmjene. Oni koji svojevrijedno plate više nego što je potrebno rijetko su uspješni u poslovanju i, kao što je H. B. Acton u svojem djelu *Pravila tržišta*³⁹ napisao, takav način poslovanja s gubitkom veoma je nesmotren, čak idiotski način da se postigne dobročinstvo.

Dobro bi bilo obratiti pozornost na to da veličanje političkog utjecaja nad poslovanjem i trgovanjem rijetko kada čini nešto dobro, a nerijetko je izuzetno štetno. Tu je razliku jasno uvidio Voltaire, koji je pisao prije Smitha. U svojem eseju *O trgovini iz Engleskih pisama* (pisanih na engleskom jeziku, kojeg Voltaire očito dobro poznao, a koja su poslije napisana na francuskom i izdana s novim nazivom - *Filozofska pisma*) zabilježio je:

U Francuskoj se titula markiza besplatno daje onom koji ju je spreman prihvatiti; tko god dođe u Pariz iz najudaljenije provincije s dovoljnom količinom novca i plemićkim prezimenom, može se šepuriti i hvaliti da je „Takav Čovjek poput mene!“, „Čovjek mojeg ranga i statusa!“. Čovjek njegova statusa gledat će na trgovca s prijezirom dok je trgovac često dovoljno naivan da se posrami kada čuje kako se s prijezirom gleda na njegovu profesiju. Doduše, ne mogu reći koji je od njih dvojice korisniji naciji; napudrani plemić, koji točno zna u koliko sati kralj ide na počinak i kada se budi; koji se diči svojom pozicijom i predstavlja se kao vrsni državnik dok u isto vrijeme glumi poniznog slugu u kancelarskoj dvorani; ili trgovac, koji obogaćuje svoju zemlju vodeći svoj posao i pridonoseći povećanju blagostanja u svijetu.

Trgovci i poduzetnici ne trebaju se sramiti kada ih političari i intelektualci gledaju s prijezirom ili kada ih javno grde dok u isto vrijeme od trgovaca, poduzetnika, radnika, investitora, obrtnika, poljoprivrednika, izumitelja i drugih stvaratelja zahtijevaju dio stvorene vrijednosti. Riječ je o onoj istoj vrijednosti koju političari konfisciraju, a intelektualci preziru dok u njenim blagodatima uživaju.

Tržišta ne ovise o pretpostavkama ljudske sebičnosti jednako kao što o tome ne ovisi politika. Niti tržišna razmjena potiče porast sebičnog ponašanja, ali za razliku od politike, slobodna razmjena između dobrovoljnih sudionika stvara

nove vrijednosti i omogućuje mir, a to su uvjeti koji omogućuju širenje plemenitosti, prijateljstva i ljubavi. Baš kao što je to Adam Smith razumio.

Ayn Rand i kapitalizam: moralna revolucija

David Kelley

U ovom eseju objektivistički filozof David Kelly predlaže "četvrtu revoluciju" kojom bi se učvrstili temelji suvremenog svijeta i osigurale prednosti kapitalizma.

David Kelley izvršni je direktor Atlas društva, koje promovira i širi objektivističku filozofiju. Kelley je autor Dokaza osjetila i Umijeća rasuđivanja (jedna od najčitanijih knjiga o logici u SAD-u), Vlastiti život: prava pojedinca i država blagostanja te drugih knjiga. Podučavao je filozofiju na Vassar fakultetu i Sveučilištu Brandeis te je objavljivao radove u mnogim časopisima, uključujući Harper's, The Sciences, Reason, Harvard Business Review i Barron's.

Ovaj esej je ovdje zbog dozvole autora The New Individualist, proljeće 2009.

"U našoj je moći pokrenuti svijet iznova"

- Thomas Paine, Zdrav razum, 1792.

Kriza na financijskom tržištu pokrenula je novi val antikapitalističkog sentimenta. Unatoč činjenici što su državne regulacije bile glavni uzrok krize, antikapitalisti i pobornici antikapitalizma u medijima su okrivili tržište te pozvali na stvaranje novih restrikcija. Država je na financijskim tržištima primijenila još neviđene intervencijske mjere i sve je jasnije

kako nove regulacije neće utjecati samo na Wall Street, nego i na druge gospodarske sektore.

U našem miješanom gospodarstvu trgovinsko-proizvodna regulacija jedna je od dva načina utjecaja države na tržište. Drugi je redistribucija – prijenos dohotka i bogatstva s jedne strane na drugu stranu. Ovdje su antikapitalisti također zgrabili priliku pozivanja na širenje prava, poput jamstva za zdravstveno osiguranje, zajedno s povećanjem poreza na bogate. Gospodarska je kriza, izbornom pobjedom Baracka Obame, pokazala veliku skrivenu potrebu redistribucije. Otkud dolazi ta potreba? Kako bismo pronašli odgovor na to pitanje moramo razmotriti porijeklo kapitalizma i pobliže promotriti uzroke želja za redistribucijom.

Kapitalistički sustav proizašao je tijekom stoljeća, od 1750-ih do 1850-ih godina, kao posljedica triju revolucija. Prva je bila politička revolucija: trijumf liberalizma, posebno doktrine prirodnih prava i gledišta da država treba biti ograničena samo na ulogu zaštitnice prava pojedinaca, uključujući prava vlasništva. Druga revolucija bila je rađanje ekonomske misli, predstavljene u djelu Adama Smitha *Bogatstvo naroda*. Smith je pokazao da kada pojedinci sami odlučuju o svojoj ekonomskoj sudbini to dovodi do spontanog poretka, a ne kaosa, odnosno tržišnog sustava u kojem su djelovanja pojedinaca usklađena i povezana te se stvara novo bogatstvo koje ne bi moglo biti stvoreno državnim uplitanjem u gospodarstvo. Treća je revolucija, naravno, bila Industrijska revolucija. Tehnološka je inovacija stvorila novu polugu umnožavanja ljudske proizvodne moći. Ne samo da je došlo do povećanja životnog standarda, nego su te promjene omogućile i povećanje imetka poduzetnih pojedinaca do nezamislive razine u usporedbi s prijašnjim vremenima.

Politička revolucija, pobjeda doktrine prava pojedinaca, bila je popraćena moralnim idealizmom. Značila je oslobođenje čovjeka od tiranije, priznanje da svaki pojedinac, bez obzira na imovinsko stanje, odnosno vlastiti društveni status, ima pravo na samoodređenje. S druge strane, ekonomska revolucija bila je moralno neodređena: kapitalizam je bio percipiran kao ekonomski sustav začat u grijehu. Želja za bogaćenjem nalazila se u sjeni kršćanskog neodobravanja sebičnosti i požude. Rani pobornici spontanog poretka svjesno su branili taj moralni paradoks – paradoks kojeg je Bernard Mandeville opisao kao stvaranje javnog dobra iz osobnih poroka.

Kritičari tržišta te su moralne dileme uvijek iskorištavali. Socijalistički pokret održavao se na optužbama da kapitalizam širi sebičnost, eksploataciju, otuđenje i nepravdu. U blažoj verziji, takvo je uvjerenje stvorilo socijalnu državu koja raspodjeljuje dohotke državnim programima u ime *društvene pravednosti*. Kapitalizam se nikada nije odmaknuo od moralne neodređenosti u kojoj je bio začat. Cijeni se zbog napretka koji je donio; smatra se potrebnim preduvjetom za političku i intelektualnu slobodu, ali malo je koji pobornik kapitalizma spreman braniti tezu da je ono suštinski kapitalističko – provođenje osobnog interesa proizvodnjom i trgovinom – časno i plemenito.

Nema sumnji otkud proizlazi ta moralna averzija prema tržištu. Proizlazi iz etike altruizma koja je duboko ukorijenjena na Zapadu, ali i drugdje. Po altruističkim pravilima provedba osobnog interesa u najgorem je slučaju grijeh, a u najboljem je riječ o neutralnom činu koji je izvan moralnih poimanja. Istina je da se uspjeh na tržištu postiže zadovoljenjem tuđih potreba dobrovoljnom trgovinom. No, isto je tako istina da su uspješni motivirani osobnom koristi, a etika ne pridaje pozornost samo rezultatima nego i motivima.

U svakodnevnom govoru *altruizam* često ne označava ništa više od dobrote i uljudnosti. No, njegovo je pravo značenje, povijesno i filozofsko, samopožrtvovnost. Za socijaliste koji su izmislili taj pojam on znači potpunu predaju pojedinca široj društvenoj cjelini. Kao što je Ayn Rand rekla: "Osnovno značenje altruizma je nepostojanje prava čovjeka na postojanje kao pojedinca. Znači da je služba drugima jedino opravdanje njegovog postojanja te da je samopožrtvovnost najviša moralna dužnost i vrijednost." Altruizam je u svojem užem gledanju osnova različitih oblika *društvene pravednosti* koji se koriste za obranu državnih programa raspodjele bogatstva. Takvi programi od ljudi zahtijevaju obveznu poreznu žrtvu kako bi se mogli održati, predstavljaju iskorištavanje pojedinca kao kolektivnog resursa za tuđu dobrobit. I to je temeljni razlog zašto bi se neki pobornik kapitalizma iz moralnih razloga trebao suprotstaviti takvim programima.

Traženje društvene pravednosti

Zahtjevi za socijalnom pravednošću imaju dva oblika koja ću nazvati država blagostanja i egalitarizam. Prema državi blagostanja svaki pojedinac ima pravo na zadovoljenje određenih minimalnih potreba za život poput hrane, skloništa, odjeće, zdravstvene pomoći, obrazovanja i slično. Osiguravanje tih potreba za sve je pojedince pitanje društvene odgovornosti dok *laissez-faire* kapitalistički sustav ne jamči zadovoljenje navedenoga svim članovima društva i zbog toga pobornici države blagostanja tvrde da kapitalizam nije moralan i mora biti ublažen polugama državne moći kako bi potrebe onih koji ih sami ne mogu zadovoljiti bile zadovoljene.

Egalitarističko gledište je da se dobra stvorena u društvu moraju pravedno raspodijeliti. Nije pošteno da netko zarađuje više od nekog drugog, a *laissez-faire* kapitalizam dopušta i potiče takve razlike prihoda i bogatstva te je zbog toga nepravedan. Egalitarizam koristi statistiku kao temeljnu značajku raspodjele dobara. Primjerice, 2007. godine je 20 posto najimućnijih kućanstava SAD-a držalo pola cjelokupnog dohotka, dok je donjih 20 posto steklo samo 3,4 posto ukupnog dohotka. Egalitarizam nastoji smanjiti takve razlike, a svaka se promjena prema većoj jednakosti smatra ispravnom.

Razlika između ta dva koncepta socijalne pravednosti razlika je između apsolutnih i relativnih razina blagostanja. Pobornici države blagostanja ističu potrebu minimalnih životnih standarda ljudi dokle god postoji neka mreža socijalne sigurnosti za održavanje tog minimalnog standarda, dok im nije važno koliko je tko bogat niti kolike su razlike između bogatih i siromašnih. Tako da pobornike socijalnog dobra prije svega interesiraju programi koji pomažu osobama koje su na određenoj razini siromaštva, koje su bolesne, nezaposlene ili unesrećene na neki drugi način. Egalitaristi, s druge strane, obraćaju pozornost na relativno opće dobro. Često su isticali kako preferiraju onaj tip društva u kojemu je bogatstvo jednako raspodijeljeno, čak i u slučaju niskih općih životnih standarda. Tako da egalitaristi podržavaju mjere, poput progresivnog oporezivanja, kojima je cilj redistribucija bogatstva među svim dohodovnim skupinama, a ne samo siromašnima. Također podržavaju nacionalizaciju obrazovanja i zdravstva, kako ti sektori ne bi bili na tržištu te kako bi postali više-manje jednako dostupni svima.

Sada ćemo поближе razmotriti dva navedena koncepta socijalne pravednosti.

Država blagostanja: neodabrana obveza

Glavna pretpostavka države blagostanja je da ljudi imaju pravo na hranu, dom i zdravstvenu skrb. Ovlašteni su na navedeno. Pod tom pretpostavkom netko tko prima određene socijalne naknade od države dobiva ono na što ima pravo na isti način kao što kupac ima pravo na kupljeni proizvod. Država svojim socijalnim uslugama jednako štiti prava kao i kada štiti kupca od prijevare. U oba slučaja zahvalnost za tu zaštitu nije potrebna.

Koncept socijalnih prava ili pozitivnih prava, kako se često nazivaju, modeliran je po tradicionalnim liberalnim pravima života, slobode i vlasništva. No ipak postoji velika razlika, jer kada govorimo o tradicionalnim pravima, onda govorimo o dobrovoljnim pravima oslobođenima od uplitanja drugih. Pravo na život je pravo čiji je cilj očuvanje vlastitog života, ali to pravo ne štiti od kobne nesreće ili prirodne smrti. Pravo vlasništva je pravo na slobodnu kupnju i prodaju dobara proizašlih iz prirode na koju nitko nije polagao pravo. To je pravo težnje za vlasništvom, ali ne postoji jamstvo da će se to pravo ostvariti. Nije riječ o nekoj vrsti miraza prirode ili države. Sukladno tome, takva prava samo definiraju negativnu obvezu neuplitanja drugih, prisilom ili bez prisile, u tuđi život. Ako bih zamislio da se posve udaljim od društva, na primjer, tako da živim na pustom otoku, moja prava bi bila savršeno sigurna. Možda ne bih imao dug život niti bih imao dobar život, ali bih u potpunosti bio slobodan od prijetnji napada, pljačke i ubojstva.

Suprotno tome, socijalna prava su zamišljena kao prava imanja i uživanja određenih dobara, bez obzira na nečije aktivnosti; to su prava snabdijevanja tuđih dobara kada ih netko svojim trudom ne može stvoriti. Netko drugi mora proizvoditi hranu kako bih imao pravo na hranu. Ako je ne

mogu priuštiti, netko mi je mora kupiti. Zagovornici države blagostanja govore da je ta obveza nametnuta cijelom društvu, a ne određenom pojedincu. No, društvo nema vlastitu svijest, nije zasebno stvorenje, nego ga je pojedinac stvorio, pa takve obveze postaju obveze pojedinca. Koliko su socijalna prava implementirana u državne programe toliko su porezni obveznici obvezani plaćati iste.

S etičkog gledišta, sama srž države blagostanja je pretpostavka da potreba jednog pojedinca stvara obvezu drugim pojedincima. Ta je obveza ograničena gradom ili državom i ne može obuhvatiti cijelo čovječanstvo. Samo što takva obveza, u svim varijantama doktrine, ne ovisi o međuljudskim odnosima niti osobnom izboru ili ljudskom vrednovanju da li je nekome uistinu potrebna pomoć, nego je riječ o prisilnoj obvezi nastaloj zbog nečije potrebe.

Nastavimo dalje s analizom koncepta. Ako sam živim na pustom otoku, onda ni nemam socijalnih prava jer nema nikoga drugog da mi ih osigura. Ako živim u društvu bez medicine, onda istom logikom nemam pravo na zdravstvenu zaštitu. Opseg socijalnih prava ovisi o razini ekonomskog napretka nekog društva. Prema tome, obveza pojedinaca da udovolje potrebama drugih ovisi o njegovoj sposobnosti da to učine. Drugi ljudi me kao pojedinca ne mogu okriviti za nešto što ne mogu proizvesti niti za sebe.

A što ako to mogu učiniti, ali ne želim? Pretpostavimo da sam sposoban zaraditi daleko više nego što zarađujem i da bi od poreza na moj dohodak mogao prehraniti osobu koja bi inače bila gladna. Moram li zbog te osobe raditi i zarađivati više? Ne znam niti za jednoga filozofa socijalne države blagostanja koji bi rekao da moram. Moralni zahtjev na koji me prisiljava druga osoba ovisi o mojim sposobnostima i dobroj volji.

To nam govori o etičkoj perspektivi države blagostanja. Nije riječ o obvezi zadovoljenja ljudskih potreba niti nužnosti ostvarenja sreće pri zadovoljenju tih potreba, već je riječ o uvjetovanoj obvezi: oni koji nisu postali bogati mogu to ostvariti samo ako se dio tog bogatstva raspodijeli drugima. Cilj nije pomoći potrebitima, već ograničiti sposobne. Implicitna pretpostavka jest da su sposobnosti i aktivnosti pojedinca društvena sredstva koja se mogu primjenjivati samo pod uvjetom da se koriste za dobrobit drugih.

Egalitarizam: Pravedna raspodjela

Ako se okrenemo egalitarizmu, nailazimo na isto načelo do kojeg se dolazi drugačijim logičkim slijedom. Etički okvir egalitarizma nije definiran pravima nego pravednošću. Ako pogledamo društvo kao cjelinu, možemo vidjeti kako su prihodi, bogatstvo i moć na određeni način podijeljeni među pojedincima i skupinama. Temeljno je pitanje: da li je postojeća raspodjela pravedna? Ako nije, onda ju država mora ispraviti programima preraspodjele. Čisto tržišno gospodarstvo ne dovodi, naravno, do jednakosti među pojedincima. Premda je mali broj egalitarista tvrdio da pravednost zahtijeva strogu jednakost ishoda. Najčešće stajalište je da egalitaristi teže postojanju jednakosti mogućnosti, a bilo koje odstupanje od jednakosti mora biti opravdano onime što ide u korist cijelom društvu. Engleski pisac R. H. Tawney napisao je da se "nejednakost prilika smatra opravdanom dokle god je nužna za osiguranje potreba šire zajednice." John Rawlsovo *Načelo razlika* – društvene razlike dozvoljene su dokle god pogoduju unesrećenima u društvu – najnoviji je primjer tog gledišta. Drugim riječima, egalitaristi razumiju da bi stroga preraspodjela imala kobne posljedice za proizvodnju. Priznaju da ne pridonosi svatko

jednako društvu. Samim time, ljudi moraju biti nagrađeni, do određene razine, za svoju produktivnost kao poticaj za još bolji rad, ali sve bi te razlike trebale biti ograničene na one koje su nužne za javno dobro.

Koja je filozofska osnova ovog načela? Egalitaristi tvrde da proizlazi iz osnovnog načela pravednosti, a to je da se prema ljudima postupa drugačije samo ako su na neki moralno odgovarajući način drugačiji. Ako ćemo ovo temeljno načelo primijeniti na raspodjelu dohotka, onda prvo moramo pretpostaviti da se u društvu doslovno radi preraspodjela dohotka. Takva je pretpostavka jednostavno netočna. U tržišnoj ekonomiji, prihodi su određeni izborima milijuna pojedinaca – potrošača, investitora, poduzetnika i radnika. Ti izbori obuhvaćeni su zakonom ponude i potražnje te nije slučajno da uspješan poduzetnik zarađuje mnogo više nego radnik koji radi za dnevnicu. To nije rezultat svjesne odluke društva. Najplaćeniji poduzetnik/ca 2007. godine bila je Oprah Winfrey, koja je zarađivala 260 milijuna dolara. Ona nije bila najplaćenija zato što je društvo odlučilo da joj je tolika vrijednost, nego zato što su milijuni ljudi željeli gledati njezine zabavne emisije. Kao što sada znamo, čak i u socijalističkom gospodarstvu, ekonomski rezultati nisu pod kontrolom državnih planera. Čak i u tom slučaju postoji spontani poredak, makar iskvaren, u kojem su rezultati određeni birokratskim sukobima, crnim tržištem i drugim čimbenicima.

Unatoč nedostatku bilo kakve doslovne raspodjele, egalitaristi tvrde da je društvo odgovorno osigurati da statistička raspodjela dobara bude na određeni način pravedna. Zašto? Zato što je za stvaranje bogatstva potreban društveni proces suradnje. Daleko su veće mogućnosti stvaranja bogatstva u društvu s trgovinom i podjelom rada, nego u društvu samoodrživih proizvođača. Podjela rada različitim ljudima omogućuje rad na proizvodnom procesu

finalnog proizvoda; trgovina omogućuje još širem broju ljudi uživanje u bogatstvu kojeg su proizvođači stvorili. Egalitaristi tvrde da je proizvodnja toliko preobražena tim odnosima da se treba gledati na cijelu skupinu kao na pravu jedinicu proizvodnje i istinski izvor bogatstva. Bogatstvo je barem glavna razlika između kooperativnog i nekooperativnog društva, stoga društvo mora osigurati pravednu raspodjelu plodova suradnje među svim sudionicima.

Takav argument može biti validan samo ako gospodarsko bogatstvo smatramo nepoznatim društvenim proizvodom iz kojeg je nemoguće izdvojiti doprinos pojedinca. U tom je slučaju potrebno osmisliti novi sustav pravedne raspodjele vrijednosnog uloga u proizvodu. No ta je pretpostavka, opet, ponovo potpuno pogrešna. Takozvani društveni proizvod veliki je skup pojedinačnih dobara i usluga dostupnih na tržištu. Svakako je moguće saznati koji je pojedinac pomogao u stvaranju koje robe ili usluge. Kada je proizvod proizvela skupina pojedinaca, poput poduzeća, moguće je identificirati tko je što radio. Poslodavac ipak ne zapošljava radnike nasumce. Radnik je zaposlen jer se od njega očekuje da će svojim trudom doprinijeti stvaranju konačnog proizvoda. Takvu činjenicu prihvaćaju sami egalitaristi kada prihvaćaju nejednakost samo ako je ona poticaj da povećaju bogatstvo cijeloga društva. Kako bi osigurali da su ispravni ljudi potaknuti, Robert Nozick ističe da čak i egalitaristi moraju shvatiti nužnost identificiranja uloge doprinosa svakog pojedinca. Ukratko, nema osnova za uspostavljanje pravednosti pri statističkoj preraspodjeli dohotka i bogatstva u cijelome gospodarstvu. Moramo odstraniti pomisao o velikom kolaču koji dobrostivi roditelj pravedno dijeli svoj djeci za stolom.

Ako odstranimo takvu pomisao, što ostaje od načela koje su podržavali Tawney, Rawls i drugi, načela da su nejednakosti prihvatljive samo ako služe javnom dobru? Ako se ono ne može utemeljiti u pravednosti, onda mora biti razmatrano kao pitanje obaveza koje imamo jedni prema drugima kao pojedinci. Ako pogledamo iz tog kuta, možemo vidjeti da je riječ o istom načelu koje služi kao osnova socijalnih prava. Riječ je o načelu po kojemu oni produktivni imaju pravo uživanja rezultata svog truda samo pod uvjetom da njihov trud koristi i drugima. Ne postoji obveza proizvodnje, stvaranja i zarade. Ali ako radiš, onda potrebe drugih ograničavaju tvoj rad. Tvoje sposobnosti i inicijative, tvoja inteligencija, predanost ciljevima i sve druge kvalitete koje čine uspjeh mogućim, osobne su prednosti koje te obvezuju prema onima s manje sposobnosti, inicijative, inteligencije i predanosti.

Drugim riječima, svaki oblik društvene pravednosti počiva na pretpostavci da su sposobnosti pojedinca društvena sredstva. Pretpostavka ne govori samo o tome da pojedinac ne smije koristiti svoje mogućnosti za umanjivanje prava manje sposobnih niti govori da su dobrota i velikodušnost vrline, već govori o tome da pojedinac, barem donekle, mora sebe smatrati sredstvom za dobrobit drugih. Ovdje dolazimo do srži stvari. Poštivanje prava drugih smatram nečime što je sama sebi svrha i smatram da se s drugima ne može postupati kao s običnim objektima koji služe zadovoljenju sebičnih potreba. Zašto se onda osobno dobro ne smatra moralnim? Zašto ne mogu, iz samopoštovanja prema vlastitom postojanju kao ljudskom biću, odbiti služiti drugima?

U pravcu individualističke etike

Podržavanje kapitalizma Ayn Rand počiva na individualističkoj etici koja se temelji na moralnom pravu pojedinca da slijedi osobni interes i dubinskom odbijanju državno nametnutog altruizma.

Altruisti tvrde da život pred nas stavlja osnovni izbor: ili ćemo žrtvovati druge za sebe ili ćemo sebe žrtvovati za druge. Dok je drugi način djelovanja altruistički, prvi način se smatra jedinom životnom alternativom kojom se postaje grabežljivac. Rand smatra da je takva alternativa kriva. Ni u jednom slučaju život nužno ne zahtijeva žrtvu. Interesi racionalnih ljudi nisu u sukobu te je za korist svih najbolje mirno surađivati u dobrovoljnoj razmjeni.

Kako bismo vidjeli zašto, trebamo se upitati kako dolazimo do odluke što nam ide u korist? Korist je neka vrijednost koju pokušavamo steći: bogatstvo, užitek, sigurnost, ljubav, samopoštovanje ili neko drugo dobro. Etička filozofija Ayn Rand temelji se na uvidu da je temeljna vrijednost, *summum bonum* [najviše dobro, op.p.], život. Riječ je o postojanju živih organizama i njihovoj potrebi za samoodržanjem kroz stalno zadovoljenje njihovih potreba te tim postojanjem fenomen stvaranja vrijednosti postaje moguć. Svijet bez života bio bi svijet činjenica bez vrijednosti, svijet u kojem se niti za jedno stanje ne bi moglo reći da je bolje od drugog. Tako da je temeljna mjera vrijednosti, po kojoj pojedinac može odrediti što je u njegovom interesu, upravo sam život: ovdje nije riječ o pukom preživljavanju, nego o potpunom zadovoljenju potreba pojedinca kontinuiranom primjenom njegovih sposobnosti.

Čovjekova osnovna sposobnost, njegovo glavno sredstvo preživljavanja, jest razum. To je razlog koji nam daje mogućnost da živimo putem proizvodnje te da se tako

uzdignemo iznad opasne razine lovaca-sakupljača. Razum nam daje mogućnost stvaranja jezika, koji nam pak omogućava daljnju suradnju s drugim pojedincima i prijenos znanja. Razum je osnova za društvene institucije i njihova apstraktna pravila. Svrha etike je omogućiti život koji je u skladu s razumom, a da je za našu dobrobit.

Kako bismo živjeli razumno, moramo prihvatiti samostalnost kao vrlinu. Razum je sposobnost pojedinca. Koliko god učili od drugih, mogućnost učenja i promišljanja nalazi se u vlastitu umu. Svatko od nas slobodom vlastite volje uči i promišlja. Stoga racionalnost nalaže preuzimanje odgovornosti nad održavanjem i odlučivanjem o vlastitom životu.

Kako bismo živjeli razumno, moramo prihvatiti produktivnost kao vrlinu. Proizvodnja je radnja koja stvara vrijednost. Ljudska bića ne mogu živjeti sigurno i ispunjeno u potrazi za potrebitim stvarima u prirodi kao što to rade životinje, niti mogu živjeti od drugih, kao paraziti. Rand smatra da: „Ako neki čovjek živi vršeći nasilje i krađu, varajući, pelješeći, pljačkajući ili porobljavajući produktivne osobe, to još uvijek znači da ovisi o svojim žrtvama koji stvaraju dobra koje onda on oduzima. Takvi su ljudi paraziti koji preživljavaju uništavanjem sposobnih, onih koji žive ispravnim načinom.“

Egoist je predstavljen kao netko tko je sposoban učiniti sve da dobije ono što želi – netko tko će lagati, krasti, nastojati vladati drugima kako bi zadovoljio svoje potrebe. Rand bi smatrala takav život nemoralnim kao i većina ljudi, ali ne zato što to šteti drugima, nego zato što šteti samom sebi. Subjektivne želje nisu mjerodavan način odlučivanja o osobnom interesu, a prijevara, krađa i moć nisu put do sretnog života. Ovdje spomenute vrline su objektivistički standardi, ukorijenjene su u ljudsku prirodu i tako su

primjenjive na sve ljude. Njihova je svrha svakoj osobi omogućiti *ostvarenje i uživanje u krajnjoj vrijednosti, a to je vlastiti život*. Stoga, svrha etike leži u ostvarenju vlastite sreće, a ne u žrtvovanju iste.

Načelo trgovine

Kako bismo trebali postupati s ljudima? Društvena etika Ayn Rand počiva na dva temeljna načela: načelu prava i načelu pravednosti. Načelo pravednosti nalaže da s ljudima moramo postupati miroljubivo, pomoću dobrovoljne razmjene, bez korištenja sile. Samo tako možemo voditi neovisne živote, temeljem našeg vlastitog slobodnog stvaralaštva; dok je parazit osoba koja pokušava živjeti upravljajući drugima. Štoviše, unutar organiziranog društva moramo poštivati prava drugih ako želimo da se naša prava poštuju. Samo na taj način možemo ostvariti razne blagodati koje se postižu društvenom interakcijom: pogodnosti ekonomske i intelektualne razmjene, kao i sve ono dobro što dobivamo iz intimnijih odnosa. Izvori tih blagodati leže u racionalnosti, produktivnosti i individualnosti te je potrebna sloboda kako bi navedeno bujalo. Ako živim nasilno, onda udaram u samu srž vrijednosti kojima stremim.

Načelo pravednosti je ono što Rand naziva načelom trgovine: živeći od trgovine, nudeći vrijednost za vrijednost, ne tražeći ni ne dajući nezasluzeno. Poštena osoba nudi neku vrijednost kao temelj svakog odnosa, a ne postavlja svoje potrebe kao zahtjev drugima, niti prihvaća neželjenu obvezu u ime drugih. Nitko tko cijeni vlastiti život ne treba prihvatiti neograničenu dužnost brige o drugoj osobi niti bi samostalna osoba htjela biti pod skrbništvom druge osobe ili socijalne službe. Rand smatra da je načelo trgovine jedini način kojim se ljudi mogu odnositi jedni prema drugima jednako.

Objektivistička etika, ukratko, u punom značenju smatra da je pojedinac sam sebi svrha. Implikacija je da je kapitalizam jedini pravedni i moralni sustav. Kapitalističko društvo temelji se na prihvaćanju i zaštiti prava pojedinca. U kapitalističkom društvu ljudi su slobodni živjeti i misliti kako oni sami žele. Ipak, kao u svakom društvu, ljudi su ograničeni prirodnim zakonima. Namirnice, utočište, odjeća, knjige i lijekovi ne rastu na drveću; trebaju se proizvesti. Baš kao u svakom društvu, ljudi su ograničeni vlastitom prirodom, granicom vlastitih sposobnosti. Jedino društveno ograničenje koje kapitalizam postavlja je zahtjev da svatko tko od nekoga traži uslugu mora zauzvrat ponuditi neku vrijednost. Nitko se ne smije koristiti državom kako bi oduzeo što su drugi proizveli.

Ekonomski rezultati na tržištu – raspodjela dohotka i bogatstva – ovise o dobrovoljnoj suradnji i aktivnostima svih sudionika. Načelo pravednosti ne primjenjuje se samo na ishod nego i na cjelokupni proces gospodarske aktivnosti. Osobni dohodak ispravan je ako je ostvaren dobrovoljnom razmjenom, kao nagrada za ponuđenu vrijednost koju su drugi ljudi prihvatili. Ekonomisti su oduvijek shvaćali kako nema pravedne cijene proizvoda, osim prosudbe tržišnih sudionika o vrijednosti pojedinog proizvoda. Isto vrijedi za visinu cijene ljudskih usluga. To ne znači da moram mjeriti svoju vrijednost po razini svojeg dohotka, ali ako želim živjeti od trgovine s drugima, onda ne mogu očekivati od drugih da žrtvuju svoj interes radi mojega.

Dobrota kao odabrana vrijednost

A što s osobom koja je siromašna, bespomoćna ili na neki drugi način ovisna o drugima? Riječ je valjanom pitanju dokle god ono nije primarno pitanje koje postavljamo dok govorimo

o nekom društvenom sustavu. Riječ je o nasljeđu altruizma ako razmišljamo o društvu na način da je primarni kriterij kojim vrednujemo društvo način na koji ono postupa s manje korisnim članovima. "Blagoslovljeni su oni skromni duhom", rekao je Isus, "blagoslovljeni su ponizni". Unatoč tome, također nije pravedno posebno gledati na siromašne ili ponizne ili smatrati njihove potrebe primarnima. Kada bismo morali odabrati između kolektivističkog društva u kojem nitko nije slobodan, ali nitko nije niti gladan, i individualiziranog društva u kojem su svi slobodni, ali nekoliko njih gladuje, smatram da je ovo drugo društvo, ono slobodno, moralno prihvatljivije. Nitko nema pravo zahtijevati da mu drugi služe bez njihova pristanka, čak i ako bi njegov život ovisio o tome.

No, to nije mogući izbor. Siromašnima je zapravo mnogo bolje u čistom kapitalizmu, nego što im je u socijalizmu ili čak u socijalnoj državi. Povijesna je činjenica da su društva u kojima nitko nije slobodan, poput bivšeg Sovjetskog saveza, društva u kojima mnogi gladuju.

U interesu je onih koji su sposobni raditi da dođe do gospodarskog i tehnološkog rasta, a to se najbrže ostvaruje u tržišnom gospodarstvu. Investiranje i mehanizacija omogućuju zaposlenje ljudi koji inače ne bi mogli proizvoditi dovoljno da uzdržavaju sami sebe. Danas, primjerice, računala i komunikacijski uređaji omogućuju onima koji su inače onesposobljeni raditi da rade doma.

Za one koji nikako ne mogu raditi u slobodnom društvu oduvijek je postajao način da im se pruži pomoć preko različitih oblicima privatne pomoći i filantropije izvan tržišta: dobrotvorne organizacije i društva te tome slično. U tom smislu, trebalo bi se razjasniti da nema razlike između pružanja pomoći i egoizma. Sukladno mnogim prednostima koje ostvarujemo u interakciji s drugima, prirodno je blagonaklono promatrati druge ljude, suosjećati s tuđom

nesrećom i pružiti pomoć ako to ne zahtjeva preveliku žrtvu nas samih. Međutim, postoji velika razlika između koncepta milosrđa kod egoista i altruista.

Za altruista darežljivost je etički imperativ te bi se ona trebala provoditi do razine požrtvornosti po načelu *daruj dok ne zaboli*. Moralna dužnost je darovati bez obzira na vrijednosti usađene u neku osobu i na to je li primatelj uopće zaslužio taj dar. Za egoista je darežljivost jedan od mnogih načina iskazivanja našeg vrijednosnog sustava, uključujući i vrijednost brige o blagostanju drugih ljudi. Darežljivost bi se trebala izvršavati u skladu s vrijednostima druge osobe u smislu da joj se pomaže kada je pomoć potrebna. Nije riječ o dužnosti niti o pravu primatelja pomoći. Altruist je sklon pomoć smatrati načinom pokajanja od krivice pod pretpostavkom da je grješno i sumnjivo biti sposobnim, uspješan, produktivan ili bogat. Te iste karakteristike egoist smatra vrlinama dok velikodušnost smatra izražavanjem ponosa.

Četvrta revolucija

Rekao sam na početku da je kapitalizam posljedica triju revolucija, a svaka od njih je učinila radikalni pomak od prošlosti. Politička revolucija uspostavila je važnost individualnih prava te je od države učinila slugu, a ne gospodara ljudi. Gospodarska revolucija donijela nam je razumijevanje tržišta. Industrijska revolucija radikalno je proširila mogućnost primjene inteligencije u proizvodnim procesima. No, čovječanstvo nikada nije odmaklo od svoje etičke prošlosti. Etičkog načela da su sposobnosti pojedinca društveno sredstvo koje nije kompatibilno sa slobodnim društvom. Želimo li opstanak i napredak slobode, moramo

imati četvrtu revoluciju, moralnu revoluciju, koja donosi moralno pravo pojedinca da živi za sebe u svoje ime.

Treći odjeljak

Stvaranje i raspodjela
bogatstva

Tržišno gospodarstvo i raspodjela bogatstva

Ludwig Lachmann

U ovom eseju ugledni ekonomist Ludwig Lachmann razmatra kritiku socijalne pravednosti slobodnog tržišta i razotkriva njezinu nedosljednost. Objasnjava razliku između „vlasništva“ i „bogatstva“ te pokazuje kompatibilnost poštivanja prava vlasništva s velikom mogućnosti preraspodjele bogatstva putem tržišta. Ovaj esej značajan je za razumijevanje dinamične prirode društvenih i gospodarskih odnosa u kapitalističkim uređenjima.

Ludwig Lachmann (1906-1990) doktorirao je na Sveučilištu u Berlinu. Iz Njemačke je 1933. godine otišao u Englesku gdje je nastavio s radom na Londonskoj školi ekonomije. Značajno je pridonio teorijama kapitala, teoriji gospodarskog rasta i metodološkim temeljima ekonomije i sociologije. Autor je knjiga poput Kapital i njegova struktura; Nasljeđe Maxa Webera; Makroekonomsko razmišljanje i tržišno gospodarstvo; Kapital, očekivanja i tržišni procesi te Tržište kao ekonomski proces.

Ovo je donekle skraćena verzija originalnog rada koji je prvi put objavljen 1956. godine.

Sumnja li tko, kao što je profesor Mises istaknuo prije trideset godina, da svaka intervencija političkog autoriteta traži novu intervenciju ne bi li se spriječile neizbježne gospodarske posljedice prve intervencije? Opovrgava li itko da je za

funkcioniranje planskog gospodarstva potrebna inflacija i tko danas ne poznaje pogubne efekte „kontrolirane inflacije“? lako su neki ekonomisti izmislili hvaljeni pojam „sekularna inflacija“ malo tko je bio zaveden novoizmišljenim pojmom koji je opisivao svima poznatu stalnu inflaciju. Zaista, nije bio potreban nedavni njemački primjer kako bi se dokazalo da tržišno gospodarstvo stvara red iz kaosa „administrativne kontrole“ čak i u najnepovoljnijim okolnostima. Oblik gospodarske organizacije koja se temelji na dobrovoljnoj suradnji i općoj razmjeni znanja nužno je nadmoćan bilo kojoj hijerarhijskoj strukturi, čak i u slučaju postojanja racionalnih razloga kvalificiranih ljudi koji bi provodili planove. To je jasno svima koji uče iz iskustva i razumom dok oni koji to ne rade, nikada neće niti naučiti.

Suočeni s tim činjenicama, protivnici slobodnog tržišta promijenili su taktiku; sada se protive tržištu zbog „društvenih“, a ne gospodarskih razloga. Sada ga smatraju nepravednim, a ne neučinkovitim. Sada nadugačko raspravljaju o „iskrivljavajućim učincima“ vlasništva nad bogatstvom i tvrde da je „plebiscit tržišta pod utjecajem pluralnog glasovanja“. Ističu da raspodjela bogatstva utječe na proizvodnju i raspodjelu dohotka jer vlasnici kapitala nemaju samo nepravedno veći dio društvenog dohotka, nego i utječu na tržišnu ponudu proizvoda: puno je luksuznih proizvoda, a malo je potrepština. Štoviše, obzirom na to da vlasnici kapitala najviše štede, oni ujedno određuju brzinu akumulacije kapitala, a samim time i brzinu gospodarskog napretka.

Neki od protivnika ne opovrgavaju u cijelosti činjenicu da je raspodjela bogatstva kumulativni rezultat gospodarskih kretanja, ali smatraju da takva raspodjela sadašnjost čini zarobljenikom prošlosti, odnosno zastarjelim faktorom u sadašnjosti. Današnja raspodjela dohotka oblikovana je

sadašnjom raspodjelom bogatstva i unatoč tomu što je današnje bogatstvo djelomično stvoreno u prošlosti, ono je akumulirano prošlim procesima. U osnovi, ovaj argument protivnici tržišnog gospodarstva temelje na sustavu „nasljeđivanja“ koji je glavni izvor bogatstva mnogih čak i u progresivnim društvima.

Taj je argument danas prihvatljiv mnogima, čak i onima koji inače podržavaju ekonomske slobode. Takvi ljudi vjeruju da bi „preraspodjela bogatstva“, na primjer, porezom na nasljeđivanje imala društveno prihvatljive rezultate bez ekonomski nepovoljnih rezultata. Naprotiv, takve bi mjere pomogle osloboditi sadašnjost od mrtvila prošlosti i pomogle bi prilagoditi sadašnje prihode sadašnjim potrebama. Distribucija bogatstva tržišna je činjenica koja se može mjeriti, a promjenom podataka mijenja se rezultat bez uplitanja u tržišne mehanizme! Iz toga proizlazi da bi politika namijenjena samo kontinuiranoj redistribuciji postojećeg bogatstva dovela do „društveno prihvatljivih“ rezultata na tržištu.

Kao što je rečeno, takav pogled danas imaju mnogi, čak i neki ekonomisti koji razumiju superiornost tržišnog gospodarstva nad planskim gospodarstvom te frustracijama od intervencionizma. Ti ekonomisti imaju averziju prema društvenim posljedicama tržišnog gospodarstva. Spremni su prihvatiti tržišno gospodarstvo samo kada je njegovo djelovanje popraćeno politikama redistribucije.

Ovaj rad je kritika osnova takvog pogleda.

Prvenstveno, cijeli argument logički leži na verbalnoj nejasnoći pojma „datum“ [„činjenica“, op. p.].

Općenito korištenje riječi „datum“ kao i njeno korištenje u znanostima, primjerice statistici, znači nešto što nam je dano kao promatračima u određenom trenutku. U tom smislu, sasvim je istinito da je model distribucije bogatstva u bilo kojem trenutku jednostavno činjenica iz trivijalnog razloga što

postoji, a neki drugi model ne postoji. No, po teorijama ravnoteže koje, za bolje ili gore, značajno određuju sadržaj ekonomske misli današnjice, pojam "činjenica", "datum", poprimio je drugo i u potpunosti različito značenje. Ovdje "činjenica" znači nužni uvjet ravnoteže, neovisnu varijablu i količinu podataka koja kolektivno označava skup potrebnih i opravdanih uvjeta iz kojih, jednom kada ih sve znamo (definiramo), bez daljnjih poteškoća možemo utvrditi ravnotežnu cijenu i količinu. Tim drugim značenjem preraspodjela bogatstva bi, zajedno s drugim podacima, bila determinanta, ali ne i jedina determinanta odlučivanja cijena i količina različitih dobara i usluga koji se kupuju i prodaju.

Međutim glavna zadaća ovog rada je dokazati kako raspodjela bogatstva nije "činjenica" u tom drugom smislu. Daleko od toga da je riječ o "neovisnoj varijabli" tržišnih procesa, nego upravo suprotno, neprekidno je podređeno tržišnim promjenama. Nepotrebno je istaknuti da se ne osporava utjecaj navedenog na buduća tržišna kretanja, ali potrebno je opovrgnuti da način preraspodjele kao takav može imati bilo kakav stalni utjecaj. Iako je bogatstvo raspodijeljeno na neki određeni način, model preraspodjele podređen je stalnim promjenama.

Samo ako model preraspodjele tijekom vremena ostaje isti, gdje se pojedini dijelovi bogatstva prenose nasljedstvom, moglo bi se reći da takav model raspodjele ima stalni gospodarski utjecaj. U stvarnosti tome nije tako. Na preraspodjelu bogatstva tržište utječe kao na objekt, a ne subjekt i bilo koji model preraspodjele u sadašnjosti će u budućnosti biti beznačajan.

Preraspodjela bogatstva, prema tome, ne nalazi svoje mjesto među podacima ravnoteže. Međutim, ono što je od velikog gospodarskog i društvenog značaja nije model preraspodjele bogatstva, već vrijeme, odnosno razina

promjene tijekom vremena. Vidjet ćemo kako takva promjena nalazi svoje pravo mjesto kada se javljaju problemi, ali to u stvarnosti rijetko dovodi do ravnoteže. Riječ je o tipičnom "dinamičnom" fenomenu. Zanimljivo je da u vremenu kada se toliko mnogo zna o razvoju i širenju različitih dinamičkih znanosti, ta teorija ne pobuđuje interes.

Vlasništvo je pravni pojam koji se odnosi na konkretne materijalne predmete. Bogatstvo je gospodarski pojam koji se odnosi na oskudnost resursa. Svi vrijedni resursi odražavaju ili utjelovljuju neke materijalne objekte, ali nisu svi materijalni objekti resursi: napuštene kuće i gomile otpadaka očiti su primjeri, kao što su i svi oni objekti koje bi njihovi vlasnici rado dali, kada bi ih netko htio uzeti. Štoviše, ono što je resurs danas, to sutra više ne treba biti, dok onaj objekt koji je bezvrijedan danas, već sutra može dobiti na vrijednosti. Pitanje resursa kod materijalnih objekata uvijek je problematično i donekle ovisi o dalekovidnosti. Neki objekt je dio bogatstva samo ako je izvor prihoda. Stvarna ili potencijalna vrijednost objekta vlasniku se odražava u potencijalnom očekivanom prihodu, a to ovisi o mogućnosti namjene tog objekta. Samo vlasništvo nad objektom ne daje nužno objektu vrijednost, nego vrijednost ovisi o uspješnoj primjeni objekta. Upotreba resursa izvor je prihoda i bogatstva, a ne vlasništvo. Kada govorimo o posjedovanju tvornice sladoleda u New Yorku ili na Grenlandu, nije riječ o istoj razini bogatstva.

U svijetu neočekivanih promjena uvijek je problematično održavati bogatstvo; dugoročno bi se moglo reći da je nemoguće. Kako bi se ista razina bogatstva pomoću nasljedstva s jedne generacije na drugu mogla održati, obitelj bi morala posjedovati resurse koji bi bili stalni izvor prihoda, primjerice, stalni prinos vrijednosti koji bi bio iznad troškova potrebnih za održavanje tog prinosa. To bi bilo moguće samo

u nepokretnom svijetu, u svijetu gdje je svaki dan isti, gdje bi ista razina prihoda svakodnevno išla istoj skupini ljudi i njihovim nasljednicima; ili kada bi vlasnici resursa imali savršenu vještinu predviđanja. Oba se slučaja mogu ignorirati obzirom na to da su daleko od stvarnosti. Što se onda stvarno događa s bogatstvom u svijetu neočekivanih promjena?

Svako bogatstvo sastoji se od neke kapitalne vrijednosti koja, na ovaj ili onaj način, održava proizvodne resurse, odnosno izvore iz kojeg nastaje konačni proizvod. Svaki proizvod nastaje ljudskim radom uz pomoć različitih resursa. Zbog toga se resursi moraju koristiti na određene načine; komplementarnost je suština korištenja resursa. Oblici te komplementarnosti nisu ni na koji način samo dati poduzetnicima koji stvaraju i izvršavaju proizvodne planove. U stvarnosti ne postoji neka univerzalna proizvodna funkcijska rutina. Upravo suprotno, zadaća poduzetnika je otkriti, u svijetu stalne promjene, koje će kombinacije resursa uz današnje uvjete ostvariti maksimalan prinos i to sve u skladu s mogućim uvjetima u budućnosti, kada će se vrijednost konačnog proizvoda, prateći troškovi proizvodnje i tehnologije promijeniti.

Kada bi kapitalni resursi bili bezgranično promjenjivi, poduzetnički problem bio bi samo slijediti promjene vanjskih okolnosti kojima bi promijenili resurse na najpovoljniji način za daljnju upotrebu. Kao što je pravilo da resursi imaju ograničenu razinu promjenjivosti; svaki ima određenu namjenu⁴¹. Stoga će potreba za prilagodbom promjeni odrediti potrebu za promjenom u sastavu resursa, restrukturiranju kapitala. Svaka će promjena u komplementarnosti dobitima i gubicima utjecati na vrijednost pojedinih resursa. Poduzetnici će ponuditi više za one resurse od kojih imaju koristi dok će za one koji nude nižu profitabilnost u krajnjem proizvodu ponuditi manje. U rijetkim

će slučajevima (u sadašnjosti ili budućnosti) neki resurs koji više nije koristan, a prije je bio, izgubiti osobinu resursa. Čak i u manje drastičnim slučajevima, kapitalni gubici i dobici dobiveni dugotrajnom imovinom neizbježno su podložni neočekivanoj promjeni.

Tržišni proces se stoga smatra procesom izjednačavanja. U tržišnom gospodarstvu jedan od stalnih procesa upravo je proces redistribucije bogatstva s kojim se slični procesi, koje političari imaju naviku uvoditi, ne mogu mjeriti. Ako niti iz kojeg drugog razloga, onda zato što tržište pruža mogućnosti bogaćenja onima koji to bogatstvo mogu zadržati, dok ga političari žele pružati svojem glasačkom tijelu, koje to bogatstvo, u pravilu, ne može održati.

Proces tržišne preraspodjele bogatstva nije izazvan skupom neizvjesnosti. Sudionici ne temelje svoj uspjeh na sreći, nego na vještini. Ovaj proces, kao i svi dinamični procesi, održava prijenos znanja s osobe na osobu. Moguć je samo zato što neki ljudi posjeduju znanje koje drugi nemaju jer se znanje i njegovi dosezi u društvu šire postupno i neravnomjerno.

U tom procesu uspješniji je onaj koji prije svih drugih uviđa vrijednost određenog resursa, koji se može proizvesti ili nabaviti po određenoj cijeni, a sutra će taj resurs činiti produktivni dio kombinacije koja će rezultirati tom posebnom vrijednošću. Takvi kapitalni dobici ili gubici, stvoreni šansom ili potrebom, bolji ili lošiji od prvih, čine gospodarsku suštinu onoga što bogatstvo znači u svijetu i glavni su pokretači procesa preraspodjele.

U takvom procesu neki pojedinac neće moći uzastopno, tijekom duljeg vremena, donositi ispravne odluke vezane uz korištenje postojećih ili novih resursa, osim ako nije riječ o uistinu izvanrednom pojedincu. U slučaju da se radi o uistinu izvanrednom pojedincu, onda njegovi nasljednici neće

moći nastaviti takav niz uspjeha – osim ako i oni nisu toliko izvanredni. U svijetu nepredvidljivih promjena, kapitalni gubici jednako su neizbježni kao i kapitalni dobiti. Međusobnim natjecanjem vlasnika kapitala i zbog samih svojstava dugotrajnih resursa, čak i s brojnim specifičnostima, određuje se činjenica da dobiti slijede gubitke te da gubici slijede dobitke.

Takve gospodarske činjenice dovode do određenih društvenih posljedica. S obzirom na to da se kritičari tržišnog gospodarstva danas referiraju na društvene probleme možda nije neprikladno ovdje rasvijetliti prave društvene posljedice tržišnih procesa. Već smo govorili o njemu kao o procesu izjednačavanja. Te posljedice sada možemo prikladnije opisati na primjeru onoga što bi Pareto nazvao „cirkulacijom elita“. Bogatstvo dugoročno ne ostaje u istim rukama. Ono prelazi iz ruke u ruku kod nepredvidljive vremenske promjene vrijednosti jer se vrijednost resursa tijekom vremena mijenja, izazivajući promjene kapitalnih dobitaka i gubitaka. Kako bi Schumpeter rekao, vlasnici bogatstva su poput hotelskih gostiju ili putnika u vlaku; objekti ostaju dok se ljudi izmjenjuju.

Kao što možemo vidjeti, u tržišnom je gospodarstvu bogatstvo nestabilne prirode. Što je neka imovina trajnija i što je njezina upotreba specifičnija, to je ona više ograničena za upotrebu u druge svrhe, odnosno tada problem postaje očitiji. No, problem nije jasno vidljiv u društvu s niskim razinama fiksnog kapitala, u kojem se veličina bogatstva mjeri različitim proizvodima i financijskim sredstvima, uglavnom poljoprivrednih i kratkotrajnih s različitim rokovima trajanja, u društvu u kojem trajna dobra, osim možda pokućstva te nekretnina, nisu postojala. Takvo je bilo društvo u kojem su klasični ekonomisti živjeli i čije su značajke poznavali. U skladu s vremenom u kojem su živjeli, klasični ekonomisti donekle

opravdano smatraju kapital homogenim i promjenjivim pojmom koji je u suprotnosti sa zemljom kao jedinim posebnim resursom koji se ne može proizvesti. Samo što je danas teško ili nemoguće opravdati takvu dihotomiju. Što ima više fiksnog kapitala i što je on trajniji, to je veća vjerojatnost da će takvi kapitalni resursi, prije nego što se istroše, biti iskorišteni u druge svrhe za koje prvotno nisu bili namijenjeni. To zapravo znači da u suvremenom tržišnom gospodarstvu ne postoji stalan izvor dohotka. Ograničena raznovrsnost i rok trajanja to onemogućuju.

Ovim radom željeli smo pokazati kako vrlo jednostavnim opažanjem možemo zaključiti da se tržišnim kretanjima u svijetu stalnih promjena događa redistribucija bogatstva. Zašto se onda ta činjenica često zanemaruje? Razumijemo zašto je političari zanemaruju: zato što ipak velika većina njihovog biračkog tijela nije nužno pod stalnim izravnim utjecajem tržišne redistribucije bogatstva niti razumije te promjene kao što to možemo vidjeti u slučaju inflacije. Ali zašto i ekonomisti to zanemaruju? Činjenica da gospodarska kretanja utječu na distribuciju bogatstva čini se kao tvrdnja koja bi im trebala biti prihvatljiva. Zašto onda mnogi ekonomisti nastavljaju distribuciju bogatstva smatrati "činjenicom" u drugom značenju koji je već objašnjen? Smatramo da se uzrok može pronaći u njihovoj prevelikoj zaokupljenosti problemima ravnoteže.

I prije smo vidjeli da različiti uzastopni načini distribucije bogatstva pripadaju svijetu neravnoteže. Kapitalni dobiti i gubici uglavnom proizlaze iz činjenice da se trajniji resursi koriste na načine koji prije nisu planirani i zato što neki ljudi razumiju značenje promjena potražnje i resursa u svijetu stalnih promjena bolje i ranije od drugih. Ravnoteža znači dosljednost planova, ali tržišna preraspodjela bogatstva proizlazi iz nekonzistentnih djelovanja. Za one koji misle u

okvirima ravnoteže, sasvim je jasno zašto im opisana tržišna kretanja nisu privlačna. Za njih su prava gospodarska kretanja ona koja pokušavaju stvoriti i održati ravnotežu. Zato im neuravnotežena gospodarska kretanja nisu zanimljiva i samim time ih često zanemaruju.

Naravno da ovdje ne tvrdimo kako se suvremeni ekonomist, toliko učen glede pravila ravnoteže i zbog toga toliko neuk o tržišnim činjenicama, ne može nositi s gospodarskim promjenama jer bi to bilo apsurdno. Tvrdimo da je sposoban proučavati samo one promjene koje su prihvatljive njegovom rigidnom stavu.

Političke i ekonomske slobode zajedno stvaraju čuda čovječanstva

Temba A. Nolutshungu

U ovom eseju južnoafrički ekonomist Temba A. Nolutshungu, potaknut događajima iz nedavne prošlosti njegove zemlje, prikazuje razliku između vladavine većine (koja je bila ostvarena nakon više desetljeća borbe protiv monopolizacije moći manjine) i slobode te pokazuje oslobađajući potencijal ekonomskih sloboda.

Temba A. Nolutshungu direktor je Zaklade za slobodno tržište (Free Market Foundation) u Južnoj Africi. Podučava na mnogim programima gospodarskog osnaživanja diljem zemlje i čest je suradnik južnoafričkih novina. Bio je povjerenik The Zimbabwe Papers koji su bili predani premjeru Zimbabvea Morganu Tsvangiraiji kao skup savjeta za oporavak te zemlje nakon katastrofalne vlasti diktatora Mugabea. Nolutshungu je bio istaknuti član južnoafričkog crnačkog pokreta osvješćivanja.

U srpnju 1794. godine revolucionara i radikalnog demokrata Maksimilijana Robespiera pogubili su njegovi politički suparnici. Robespierre je bio glavna osoba odgovorna za Vladavinu terora u Francuskoj, za vrijeme koje je 40 tisuća francuskih građana bilo pogubljeno na giljotini pod optužbama da su "neprijatelji nacije". Pogubili su ga njegovi politički suparnici. U trenucima prije pogubljenja, obratio se gomili koja mu je prije laskala, a sada je htjela njegovu krv,

ovim riječima: „Dao sam vam slobodu, sada još želite i kruh“, i tim je riječima završila Vladavina terora.

Iz ovoga možemo vidjeti kako politička sloboda i ekonomsko blagostanje nisu isti, unatoč tomu što su blisko povezani.

Gospodarsko blagostanje posljedica je slobode. U Južnoj Africi, sa službenom nezaposlenošću od 25,2 posto (brojka nije uključivala one koji su od traženja zaposlenja odustali), razdvojenost političke i ekonomske slobode odražava potencijalno katastrofalno stanje – opasnost koja je uvećana obećanjima o svim vrstama socijalnih beneficija od strane različitih vlada prema svojem glasačkom tijelu.

Kako bismo se mogli suočiti s nadolazećim izazovima, moramo raščistiti određene zablude.

Država ne bi trebala imati ulogu u stvaranju novih radnih mjesta. Kako bi se radna mjesta mogla održati, privatni sektor ih mora stvoriti. Državno stvorena radna mjesta stvorena su na račun poreznih obveznika i možemo ih smatrati subvencioniranim zaposlenjem. Takva radna mjesta ne pridonose pozitivnom gospodarskom razvoju. U privatnom sektoru stvara se bogatstvo dok je državni sektor samo korisnik bogatstva.

Novac je tek sredstvo razmjene za dobra i usluge te bi se stoga trebao odnositi i odražavati produktivnost. Kada sam posjetio post-komunističku Rusiju i Čehoslovačku 1991. godine, jedna od šala u kafiću bila je da se radnici pretvaraju da rade dok se država samo pretvara da im plaća taj rad. Stoga smatram da bi se trebalo usredotočiti samo na privatni sektor ako govorimo o smislenom stvaranju radnih mjesta.

To nas dovodi do pitanja politika koje bi se trebale primjenjivati na privatni sektor. Koje bi politike poboljšale produktivnost, a koje bi je unazadile? Što bi se trebalo učiniti?

Promotrimo sada načela na kojima se temelji najjednostavnija razmjena između dviju strana. Jednostavne transakcije mogu poslužiti kao primjer manjeg sustava široj ekonomiji. Trebale bi ukazati političarima na kompatibilnost određenih politika s ljudskom prirodom, upravo zato što je ljudski faktor osnovni čimbenik u kontekstu ekonomije. Možemo krenuti od samog početka ljudskog roda ukoliko zamislimo špiljskog čovjeka koji je vješt u lovu, ali nije vješt u izradi oružja potrebnog za lov. Tada naš lovac naiđe na drugog špiljskog čovjeka koji je vješt u izradi oružja i koji pristane na razmjenu ulova za oružje. Obje strane su profitirale od ove transakcije jer su dobile natrag nešto što im je bilo vrjednije od onoga što su za to dali. Prije ili kasnije, izrađivač oružja uviđa da oružje može zamijeniti za krzno, meso, bjelokost i druge njemu potrebne stvari, umjesto da sam ide u lov. On postaje poslovni čovjek te svi unutar tog poslovanja profitiraju od te razmjene jer svi koriste djelotvornija oružja.

Važno je primijetiti da u ovom primjeru nitko nije bio prisiljen na suradnju ili prevaren u razmjeni. Nije ni bilo treće strane. Ni jedna strana nije odredila pravila poslovanja. Pravila su se odredila spontano tijekom transakcije. Postupili su u skladu sa prirodnim poretkom. To je ono što je pokojni ekonomist Friedrich Hayek nazvao spontanim poretkom. Poretkom u kojem se poštuje uzajamno pravo na privatno vlasništvo.

Iz tog jednostavnog primjera vidljivo je da će u suvremenom gospodarstvu, u onim zemljama gdje se vlast suzdržava od uplitanja u gospodarstvo, biti visoki gospodarski rast kojeg će pratiti društveno-gospodarske koristi. Drugim riječima, ako država promiče ekonomsku slobodu proizvođača i potrošača te dozvoljava slobodu transakcija bez prijevare i prisile, ta će država uz sam narod napredovati. To je siguran

put za smanjenje nezaposlenosti, povećanja obrazovanja i stvaranja boljeg zdravstvenog sustava.

Takva osnovna načela primjenjiva su u svim gospodarstvima, bez obzira na kulturološke okolnosti u kojima nastaju. Ujedno bi trebalo posvetiti kritičku pažnju trajnom mitu o utjecaju radne etike. Taj pogled učvršćuje nacionalne ili etičke predrasude u obliku postojanja ili nepostojanja radne etike u nekoj skupini, a to dovodi do zaključka da su siromašni u takvom položaju jer nemaju razvijenu radnu etiku dok bogati imaju – riječ je o veoma opasnom pogledu, posebno kada se podudara s rasnim predrasudama.

Prije pada Berlinskog zida, 1989. godine, Zapadna Njemačka imala je drugo najveće gospodarstvo na svijetu dok je Istočna Njemačka bila u gospodarski katastrofalnom stanju. Riječ je o istom narodu, istoj kulturi i čak u nekim slučajevima o istim obiteljima prije poslijeratne podjele. Slično možemo prosuditi u slučaju dviju Koreja: Jug je gospodarski div dok Sjever zbog svoje gospodarske nerazvijenosti prima humanitarnu pomoć. Ponovno ista kultura i isti narod. A što tek s primjerom razlike između Kine i Hong Konga prije 1992. godine kada je Deng Xioping otvorio vrata radikalnoj pro-tržišnoj ekonomskoj reformi nakon što je izjavio da je veličanstveno biti bogat te da nije važno je li mačka crna ili bijela dokle god može uloviti miša? Još jednom imamo istu kulturu, isti narod i iste gospodarske neusklađenosti. Razlika je uzrokovana, svaki puta, u razini slobode koja je dozvoljena gospodarskim akterima.

Zahvaljujući nikad prije viđenim slobodno-tržišnim reformama od 1992. godine Kina je danas treće svjetsko gospodarstvo. Nažalost, za razliku od toga, riječima Bertel Schmitta: „SAD je preuzeo socijalistički način djelovanja kojeg je Deng Xiaoping mudro odbacio.“

Zakonski i institucionalni okvir unutar kojeg se odvijaju gospodarske aktivnosti, a posebno razina regulacije kojoj je neko gospodarstvo podvrgnuto, odrednica je bogatstva naroda i države. Drugim riječima, razina do koje država dozvoljava pojedincima upotrebu ekonomskih sloboda je odrednica gospodarskog napretka društva.

Ovim je riječima profesor Walter Williams 1986. godine u svojoj intrigantnoj knjizi *Južnoafrički rat protiv kapitalizma* lijepo sve zaokružio: „(...) rješenja za južnoafričke probleme nisu posebni planovi, nije pozitivna diskriminacija, nisu davanja niti je rješenje državna socijalna pomoć, nego se rješenje nalazi u slobodi. Jer ako promotrimo svijet po bogatstvu i raznolikosti koje omogućuju ljudima napredak, onda ih nalazimo u društvima gdje postoji relativno velika sloboda pojedinca.“

Četvrti odjeljak

Globalizirajući kapitalizam

Globalni kapitalizam i pravednost

June Arunga

U ovome eseju June Arunga poziva na uspostavljanje slobodno-tržišnog kapitalizma u Africi i protivi se onima koji sprječavaju slobodno sudjelovanje Afrikanca u svjetskoj tržišnoj razmjeni. Ona sustavno podržava slobodnu trgovinu dok kritizira one koji podržavaju odabrane trgovinske zone koje daju posebne ovlasti (ponekad čak krše pravo vlasništva lokalnih zajednica) stranim investitorima ili privilegiranoj lokalnoj eliti, a podjednako osporavaju drugima trgovinske i investicijske slobode. Poziva na poštivanje prava privatnog vlasništva ljudi u Africi i na slobodno-tržišni kapitalizam koji nije izobličen privilegijama i monopolizmom.

June Arungaje kenijska je poduzetnica i filmska producentica. Osnivačica je i ujedno direktorica OpenQuestMedia LLC, a radila je i za nekoliko telekomunikacijskih poduzeća u Africi. Napravila je dva BBC dokumentarca o Africi: jedan se zvao Đavolja staza i u njemu dokumentira svoje tisućama kilometara dugo putovanje od Kaira do Kaapstada te Tko je kriv? u kojemu raspravlja s bivšim predsjednikom Gane, Jerryjem Rowlingsom. Piše za AfricanLiberty.org i zamjenica je urednika kenijskog TheCellPhoneRevolution. Arunga je diplomirala pravo na Sveučilištu Buckingham u Ujedinjenom Kraljevstvu.

Iz mojega iskustva, velika većina ili oko 90 posto nesuglasica proizlazi iz nedostatka informacija s jedne ili druge strane. To je posebno važno pri prelasku ljudi iz jednog kulturnog prostora u drugi. Svjedočimo velikom porastu trgovine u

Africi, među samim Afrikancima, nakon dugog izolacijskog razdoblja izazvanog protekcionizmom, nacionalizmom i nerazumijevanjem. Smatram da bi trebali slaviti porast trgovine. Neki strahuju od porasta trgovine; ja smatram da bi se takvi trebali više informirati.

Globalizacija se događa i mislim da bi je trebali prihvatiti. Omogućila je prijenos vještina, dostupnost tehnologije diljem svijeta i još mnogo toga drugoga. Međutim, mnoge globalizacija nije dotakla. Pitanje je zašto? 2002. godine upoznala sam švedskog ekonomista Johana Norberga, autora prosvjetljujuće knjige *U obrani globalnog kapitalizma* i bila sam zapanjena njegovom argumentacijom. Nije jednostavno odbacio navode protivnika slobodne trgovine, nego ih je slušao, razmišljao je o njihovim pogledima i verificirao informacije. Njegova briga o činjenicama je ono što ga je prvotno potaknulo da prihvati kapitalizam.

Također sam bila zapanjena načinom na koji je gledao na ljude na koje globalizacija najviše utječe: siromašne. Norberg je putovao svijetom i postavljao pitanja. Ne govori ljudima što bi trebali misliti, nego ih pita za mišljenje. Ispitivanjem siromašnih koji su imali prilike trgovati (bilo kao samostalni trgovci ili zaposlenici poduzeća uključenih u svjetsku trgovinu) došao je do zaključaka do kojih birokrati nisu mogli doći. Je li vam taj posao u novoj tvornici olakšao život? Je li vam prvi mobilni telefon učinio život boljim ili gorim? Jesu li vam se prihodi povećali ili smanjili? Kako putuješ: pješice, biciklom, motorom ili automobilom? Voliš li više pješačiti ili voziti motor? Norberg inzistira na golim činjenicama. Pita ljude za mišljenje i je li im je slobodna trgovina poboljšala živote. Želi dobiti pojedinačne perspektive.

Trebamo se zapitati što nam rade naše države, a ne samo što rade za nas. Naše nam države štete: krađu,

zabranjuju i drže siromašne siromašnima. Lokalni investitori ne mogu se natjecati na tržištu zbog slabe vladavine prava u slabije razvijenim zemljama. Možda su zato siromašne - zato što vlast ne poštuje narod.

Mnoge su siromašne zemlje usmjerene na privlačenje *vanjskih investicija*, ali ne dozvoljavaju vlastitom narodu sudjelovanje na tržištu. Njihova namjera nije otvoriti tržište i omogućiti tržišno natjecanje lokalnom stanovništvu. Lokalno stanovništvo ima uvid, shvaćanje te posjeduje *lokalno znanje*, ali im naše vlade u Africi sprječavaju pristup na tržište zbog vanjskih ili lokalnih interesnih skupina.

Primjerice, teškim zabranama se guši natjecanje na lokalnom tržištu usluga, poput usluga bankarstva i vodoopskrbe te se zanemaruju tehnološka i infrastrukturna znanja i preferencije lokalnog stanovništva. Nije prava globalizacija ako se pogoduje stranim investitorima dok je lokalno stanovništvo pometeno i ima zabranu tržišnog natjecanja. Ako su "posebne gospodarske zone" koje je država postavila za privlačenje stranih investitora dobra zamisao, zašto većina stanovništva nema koristi od njih? Zašto ih se smatra posebnim privilegiranim zonama, umjesto da su dio slobodne trgovine za svakoga? Slobodna trgovina trebala bi biti o slobodnom natjecanju usluga, a ne o posebnim privilegijama lokalnih elita koje ne žele konkurenciju ili o stranim investitorima koji imaju posebne primitke kod ministara.

Nije riječ o "slobodnoj trgovini" kada međunarodne kompanije od države dobivaju posebne pogodnosti i nije riječ o "slobodnoj trgovini" kada su lokalna poduzeća blokirana u natjecanju na tržištu zbog vlastite države. Slobodna trgovina zahtijeva vladavinu prava za sve i slobodu svih da se uključe u najprirodniju radnju – dobrovoljnu razmjenu.

Afrikancima napredak neće doći od vanjske pomoći ili lakog novca. Toga smo imali dovoljno u Africi. Dobivamo dovoljno pomoći, ali ono nije pozitivno pridonijelo životu siromašnih. Takva vrsta "pomoći" omogućuje korupciju i narušava vladavinu prava. Pomoć je uvjetovana kupovnim uslugama određenih pojedinaca iz zemalja koje šalju pomoć. Takva "pomoć" narušava trgovinske odnose, ali još gore, odvaja državu od naroda jer su financijski odgovorni oni koji se ne nalaze u Africi, nego u Parizu, Washingtonu ili Bruxellesu.

Lokalne elite, koje na već poznate načine utječu na ministre, mogu trgovinu iskriviti ili je učiniti neslobodnom. Trgovina se iskrivljuje davanjem monopolističkih prava koja isključuju lokalnu i stranu konkurenciju. Nadalje, trgovina je iskrivljena i neslobodna kada strane elite od lokalnih vlasti steknu monopolistička prava ugovorima o vezanoj pomoći u sprezi sa središnjom državom: nepromjenjivim ugovorima koji isključuju lokalnu i vanjsku konkurenciju. Sve te regulacije ograničavaju naše tržište i našu slobodu. Ostavljeni smo s robama i uslugama koje nisu najbolje kvalitete ili najpovoljnije cijene jer nemamo slobodu izbora. Nedostatak slobode drži nas na dnu i ovjekovječuje siromaštvo.

Međutim, nisu nam samo onemogućene niže cijene i bolja kvaliteta nego nam je oduzeta i mogućnost stvaranja inovacija kroz korištenje vlastita uma. Ne možemo koristiti vlastiti intelekt kako bismo poboljšali situaciju. Dugoročno je to još gori zločin protiv nas. Protekcionizam i privilegije ne samo da ovjekovječuju bankrot nego i stvaraju stagnaciju intelekta, hrabrosti, osobnosti, odlučnosti, volje i vjere u nas same.

Potrebno nam je informiranje. Trebamo razgovarati s ljudima na terenu. Moramo provjeriti iste činjenice. U većini slučajeva one nisu tajne, nego ih malo tko traži. Postoji golemi

dokaz da slobodno-tržišni kapitalizam, sloboda trgovine i jednaka prava pred zakonom omogućuju napredak sve većem broju ljudi.

Ono što nam je potrebno je slobodno-tržišni kapitalizam koji otvara mogućnosti za ostvarenje našeg potencijala. Peruanski ekonomist Hernando de Soto, u svojoj knjizi *Misterij kapitala* opisao je kako siromašni ljudi mogu pretvoriti "mrtvi kapital" u "aktivni kapital" kako bi poboljšali svoje živote. Nedostatak kapitala nije neizbježno stanje. Mi u Africi imamo toliko kapitala, ali većinu toga ne možemo upotrijebiti za poboljšanje života. "Mrtav" je. Moramo ojačati vlasnička prava pojedinca kako bismo mogli aktivirati postojeći kapital koji stvara život. Potrebno nam je vlasništvo, odnosno potrebna su nam prava koja će se poštovati, potrebna su nam prava s kojima ćemo biti poštovani. Potrebna nam je jednakost pred zakonom. Potreban nam je slobodno-tržišni kapitalizam.

Ljudski napredak postignut globalizacijom

Vernon Smith

U ovome eseju ekonomist i nobelovac Vernon Smith prati rast ljudskog bogatstva širenjem tržišta i objašnjava zašto globalni kapitalizam omogućuje napredak čovječanstva.

Vernon Smith profesor je ekonomije na kalifornijskom Sveučilištu Chapman i pionir nadolazećeg područja "eksperimentalne ekonomije". Njegovo je istraživanje usmjereno na ekonomska dobra, tržišta kapitala, pojavu imovinskih balona, poslovnih ciklusa, financija, ekonomije prirodnih resursa i razvoj tržišnih institucija. 2002. godine dobio je Nobelovu nagradu za ekonomiju za "uspostavljanje laboratorijskih eksperimenata kao načina provedbe empirijskih ekonomskih analiza, posebno u proučavanju alternativnih tržišnih mehanizama". Naširoko je objavljivao u akademskim člancima o ekonomiji, teoriji igara i rizika te je autor Radova iz eksperimentalne ekonomije i Pregovaranje i tržišno ponašanje: eseji iz eksperimentalne ekonomije. Smith je po svojim predavanjima poznat diljem svijeta i razvio je programe za upotrebu eksperimentalne ekonomije ne samo kako bi se stvorili novi uvidi o gospodarskim procesima nego i kako bi se podučavalo o ekonomskim načelima.

Ovaj esej je izvod iz govora na Večerima Zaklade za ekonomsko obrazovanje održanih u rujnu 2005.

Moja današnja poruka je optimistična. Govorim o tržišnoj razmjeni koja nam omogućuje specijalizaciju znanja i poslova.

Upravo je ta specijalizacija tajna stvaranja bogatstva i jedini je izvor održivog ljudskog razvoja. Ona je suština globalizacije.

Izazovno je što svi istovremeno djelujemo u dva međusobno preklapljena svijeta razmjene. Prvi je da živimo u svijetu osobne, društvene razmjene temeljene na uzajamnim normama manjih skupina, obitelji i zajednica. Izraz "dužan sam ti" je univerzalan u mnogim jezicima kada su ljudi zahvalni za učinjenu uslugu. Još iz primitivnih vremena osobna razmjena je omogućila specijalizaciju (lov, sakupljanje plodova i izrada oruđa) i stvorila osnove za blagostanje i povećanje produktivnosti. Podjela rada omogućila je ranom čovjeku da se proširi svijetom. Prema tome, specijalizacija je započela globalizaciju daleko prije stvaranja modernih tržišta.

Drugo, živimo u svijetu neosobne tržišne razmjene gdje se komunikacija i suradnja postupno razvijaju kroz udaljenu trgovinu između stranaca. Djelima osobne razmjene obično činimo dobro drugima. Na tržištu se gubi ta percepcija budući da svatko od nas gleda osobnu korist. Ipak naši su kontrolirani laboratorijski eksperimenti pokazali da isti pojedinci koji u međuljudskim odnosima čine sve kako bi postigli suradnju na širem tržištu ipak sebi nastoje osigurati što veću korist. Bez da to namjeravaju, kroz tržišne transakcije povećavaju širu korist zajednice. Zašto? Zbog vlasničkih prava. U osobnoj razmjeni pravila nastaju dobrovoljnim pristankom strana. U neosobnoj tržišnoj razmjeni glavna pravila – poput vlasničkog prava koja zabranjuju uzimanje bez davanja – uspostavljena su u institucionalni okvir. Stoga dva svijeta razmjene djeluju na sličan način: moraš nešto dati da bi nešto dobio.

Temelj napretka

Tržište roba i usluga kao temelj stvaranja bogatstva određuju opseg specijalizacije. Na organiziranom tržištu proizvođači mogu iskusiti troškove proizvodnje dok se potrošači oslanjaju na relativno predvidljivu ponudu dobara. Takve se tržišne aktivnosti stalno ponavljaju i nevjerojatno su učinkovite, čak i kod veoma složenih tržišnih odnosa u kojima dolazi do razmjene više dobara.

Također smo, kroz naše tržišne eksperimente, otkrili da ljudi općenito opovrgavaju mogućnost postojanja modela koji bi mogao predvidjeti njihove konačne tržišne cijene i količinu dobara koje će kupiti ili prodati. U stvari, za tržišnu učinkovitost nije potreban veliki broj sudionika, kao što nije potrebna niti potpuna informacija, ekonomsko razumijevanje ili bilo koja druga sofisticiranost. U konačnici, ljudi su trgovali daleko prije postojanja ekonomista koji bi proučavali tržišne procese. Sve što je potrebno je znati koliko se zarađuje i da li postoji mogućnost izmjene vlastitih tržišnih aktivnosti.

Obilježje tržišta roba i usluga je raznolikost – raznolikost ukusa, vještina, znanja, prirodnih resursa, zemlje i klime. Ipak, raznolikost bez slobodne razmjene znači siromaštvo. Niti jedno ljudsko biće, premda neograničeno nadareno u nekoj vještini ili imalo jedan neograničen resurs, ne može napredovati bez trgovine. Kroz slobodno tržište ovisimo o drugim ljudima koje ne poznajemo niti ih razumijemo. Bez tržišta uistinu bismo bili siromašni, jadni, nasilni i ignorantni.

Tržište zahtijeva zajedničku provedbu pravila društvene interakcije i ekonomske razmjene. Nitko to nije bolje rekao od Davida Humea prije više od 250 godina – postoje samo tri prirodna zakona: pravo vlasništva,

dobrovoljna razmjena i izvršenje obećanog. To su osnovni temelji poredaka koji omogućuju postojanje tržišta i napretka.

Humeovi prirodni zakoni proizlaze iz starih pravila: ne kradi, ne poželi tuđe vlasništvo i ne laži. "Krađa" upropaštava imetak i umanjuje želju za novim stvaranjem. Priželjkivanje tuđeg vlasništva poziva na prisilnu raspodjelu bogatstva i samim time ugrožava pobudu za sutrašnjom proizvodnjom. Laži potkopavaju zajednicu, poslovnu vjerodostojnost, dugoročnu profitabilnost i osobnu razmjenu, sve ono što počovječuje.

Samo tržište omogućuje stvaranje dobara

Gospodarski razvoj povezan je sa slobodnim političkim i gospodarskim sustavom koji se održava pomoću vladavine prava i vlasničkih prava. Gdje god nastali, režimi centralnog planiranja nisu uspjeli omogućiti stvaranje dobara. S druge strane, postoji mnoštvo primjera malih i velikih zemalja (od Kine, Novog Zelanda i Irske) gdje je država uklonila barem neke prepreke ekonomskim slobodama. Ove zemlje u kojima je dopuštena ekonomska sloboda njezinih građana svjedočile su nevjerovatnom gospodarskom rastu.

Kina se značajno reformirala u smjeru ekonomskih sloboda. Prije samo godinu dana Kina je promijenila ustav kako bi omogućila građanima da imaju, kupuju ili prodaju privatno vlasništvo. Zašto? Jedan od problema s kojim se kineska vlada suočavala bila je kupnja i prodaja imovine premda vlada nije priznavala takve transakcije. To je lokalnim birokratima omogućilo sudjelovanje u protuzakornim transakcijama kroz iznudu. Priznanjem vlasničkih prava središnja vlast pokušava umanjiti birokratsku moć širenja korupcije na lokalnoj razini koju je jako teško središnje nadzirati i kontrolirati. Takvu ustavnu promjenu vidim kao

praktičan način ograničavanja raširene korupcije i upletenosti države u gospodarski razvoj.

Iako takva promjena nije proizašla iz političke sklonosti za slobodom, ipak je otvorila put prema slobodnijem društvu. Izravne pogodnosti već su vidljive: 276 od *Fortune 500* kompanija trenutno ulaže sredstva u ogromni park za istraživanje i razvoj u blizini Pekinga, zahvaljujući veoma pogodnom pedesetogodišnjem ugovoru o zakupu s kineskom vladom.

Irski slučaj ukazuje na pravilo kako nije potrebno biti velika zemlja da bi se moglo obogatiti liberalizacijom državne gospodarske politike. U prošlosti Irska je bila veliki izvoznik ljudi. To je koristilo Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji koje su primile većinu irskih imigranata koji su napuštali domovinu zbog teških životnih uvjeta u njihovoj domovini. Samo prije dva desetljeća Irska je bila u blatu siromaštva zemalja trećeg svijeta. Ipak, danas je u dohotku po glavi stanovnika nadmašila svojeg bivšeg kolonijalnog gospodara i tako postala suverenim igračem na europskom tržištu. Po statistici Svjetske banke, irski rast BDP-a skočio je s 3,2 posto 80-tih na 7,8 posto 90-tih. Irska trenutno ima osmi najveći BDP po glavi stanovnika u svijetu dok je Ujedinjeno Kraljevstvo na petnaestom mjestu. Otvarajući se vanjskim investicijama (uključujući rizični kapital) te promicanjem financijskih usluga i informacijskih tehnologija, Irska je doživjela povrat ljudskog kapitala jer se mladi vraćaju u domovinu.

Ti se mladi ljudi vraćaju zbog novih mogućnosti otvorenih proširenjem ekonomskih sloboda. Oni su primjer poduzetništva utemeljenog na znanju te stvaraju bogatstvo i razvijaju ljudski boljitak ne samo za svoju zemlju, nego i za Sjedinjene Američke Države te ostatak svijeta. Priče tih ljudi svjedoče kako se loše državne politike mogu promijeniti za

stvaranje novih gospodarskih mogućnosti, koje dramatično zaustavljaju odljev mozgova.

Ne trebamo se bojati

Neophodni dio procesa promjene, rasta i gospodarskog boljitka je dozvoliti poslovima prošlosti da slijede putanju zastarjele tehnologije. Zabrana domaćim poduzećima da povjeravaju poslove vanjskim izvršiteljima (outsourcing) neće spriječiti strane konkurente da to čine. Pomoću toga strani konkurenti će moći sniziti troškove, iskoristiti štednju kako bi snizili cijene i unaprijedili tehnologiju te će time biti u velikoj prednosti na tržištu.

Jedan od najpoznatijih primjera dogodio se nakon Drugog svjetskog rata prelaskom tekstilne industrije iz Nove Engleske na Jug SAD-a zbog nižih plaća u južnjačkim državama. (Kao što je bilo očekivano, rastom plaća na Jugu industrija se preselila u Aziju.)

Ipak, radna mjesta u Novoj Engleskoj nisu nestala. Tekstilna industrija zamijenjena je visoko tehnološkom industrijom: elektroničkom i informacijskom tehnologijom te biotehnologijom. Premda je Nova Engleska izgubila industriju koja je nekada bila važna, svejedno je dobit od promjene gospodarske grane bila golema. Warren Buffet je 1965. godine kupio jednu od oslabljenih tvornica tekstila znanu kao Berkshire Hathaway. Iskoristio je veliki ali padajući novčani tok kompanije za reinvestiranje novca u razne vrijednosno podcijenjene kompanije. Tijekom posljednjih 40 godina Buffetova kompanija postala je poznata po uspjehu u cijelom svijetu, a tržišna vrijednost joj je oko 113 milijardi dolara. Slična pretvorba danas se događa s K-Martom i Sears Roebuckom. Ništa nije vječno: kako stari poslovi propadaju, njihovi se resursi iskorištavaju za nove poslove.

Nacionalni ured za ekonomsko istraživanje objavio je nove rezultate istraživanja domaćih i stranih investicija multinacionalnih kompanija SAD-a. Rezultati istraživanja pokazali su da je za svaki dolar investiran u stranu državu, investirano tri i pol dolara u SAD. To je dokaz postojanja veze između domaćih i stranih investicija: kada se jedna povećava, druga se također povećava. McKinsey procjenjuje da se za svaki dolar koji odlazi u Indiju 1,14 dolara vrati SAD-u. Oko polovice novostvorene vrijednosti ostaje investitorima i potrošačima, dok se pomoću ostatka otvaraju nova radna mjesta. Za razliku od toga, u Njemačkoj svaki investirani euro u inozemstvu ostvaruje samo 80 posto koristi domicilnom gospodarstvu. Razlog tome je niska razina stope ponovnog zaposlenja njemačkih nezaposlenih radnika. Stopa je niska zbog velikog broja državnih regulacija.

Smatram da dokle god SAD budu zauzimale prvo mjesto na svjetskom inovacijskom indeksu, nemamo se razloga bojati "outsourcinga". Trebamo se zabrinuti ako mu se političari uspiju suprotstaviti. Prema Institutu za međunarodno gospodarstvo više od jedne stotine i petnaest tisuća visokoplaćenih radnih mjesta u informacijskim tehnologijama bilo je stvoreno između 1999. i 2003., dok je sedamdeset tisuća radnih mjesta nestalo zbog "outsourcinga". Slično se dogodilo s uslužnim sektorom gdje je stvoreno dvanaest milijuna novih radnih mjesta koja su zamijenila prijašnjih deset milijuna radnih mjesta. Taj fenomen nagle tehnološke promjene i zamjene starih poslova novima sama je suština gospodarskog razvoja.

"Outsourcingom" u strane zemlje, američke kompanije štede na novcu koji im onda omogućuje investiranje u nove tehnologije i nova radna mjesta kako bi ostali konkurentni na tržištu. Nažalost, ne možemo uživati u pogodnostima bez da se ne izlažemo promjenama. Promjena

je u svakom slučaju bolna. Bolna je za one koji izgube posao i moraju tražiti novi poziv. Bolna je za one koji promaše investicije pri rizičnom investiranju u nove tehnologije. Ali oni koji uspiju stvaraju nove pogodnosti od kojih korist ima cijelo gospodarstvo. Pogodnosti se zauzvrat objedinjuju na cijelom tržištu kroz otkrivanje i učenje od konkurencije.

Globalizacija nije novina. Govorimo o suvremenoj riječi koja slijedi staru ljudsku potrebu, potrebu za napretkom koja se ostvaruje razmjenom i specijalizacijom. Globalizacija je miroljubiva riječ. Kao što je francuski ekonomist Frederic Bastiat mudro izrekao – ako dobra ne prelaze granice, vojnici će ih prelaziti.

Kultura slobode

Mario Vargas Llosa

U ovom eseju književnik i dobitnik Nobelove nagrade za književnost Mario Vargas Llosa odbacuje strahove od globalnog kapitalizma da isti potkopava različite kulture i tvrdi da pojmovi poput kolektivnog identiteta dehumaniziraju ljude te da identitet proizlazi iz "ljudske sposobnosti opiranja takvim utjecajima kojima se može suprotstaviti slobodom vlastite inovativnosti".

Mario Vargas Llosa svjetski je poznat romanopisac i intelektualac, 2010. godine "zbog svoje kartografije struktura moći i jasnog prikaza otpora pojedinaca, njihove pobune i poraza" nagrađen Nobelovom nagradom za književnost. Autor je djela poput Jarčevo slavlje, Rat za smak svijeta, Tetka Julia i piskaralo, Avanture nevaljale djevojčice, Stvarni život Alejandra Mayta i mnogih drugih.

Ovo je preslika eseja, izdana ovdje po dopuštenju autora, iz broja časopisa Foreign Policy 1. siječnja 2001.

Najučinkovitiji napadi na globalizaciju najčešće nisu povezani s gospodarstvom. Umjesto toga, riječ je o društvenim, etičkim i prije svega kulturološkim napadima. Argumenti tih napada izašli su na vidjelo u zbrci prosvjeda u Seattleu 1999. godine, a pojavili su se nedavno u Davosu, Bangkoku i Pragu. Rekli su ovo:

Nestajanje državnih granica i uspostava svijeta povezanog tržištem zadat će smrtni udarac regionalnim i nacionalnim kulturama te drugim čimbenicima koji određuju identitet neke zemlje i regije, poput tradicije, običaja i normi. Budući da se većina svijeta neuspješno suprotstavlja invaziji kulturoloških proizvoda razvijenih zemalja – ili, preciznije, Sjedinjenih Američkih Država – koje nužno vode velike multinacionalne kompanije, Sjeverna Amerika se uvjerljivo nameće, standardizira svijet i uništava bogatu kulturnu raznolikost. Tim načinom, svi ljudi, a ne samo oni mali i slabi, gube svoj identitet, svoju dušu i bit će ništa više nego kolonije 21. stoljeća – postat će zombiji ili karikature oblikovane kulturnim normama novog imperijalizma koji, uz vladanje svijetom putem kapitala, vojne moći i znanosti, nameće svoj jezik te svoj način razmišljanja, vjerovanja, zabavljanja i svoje poglede na budućnost.

Ta noćna mora ili negativna utopija svijeta koji, zahvaljujući globalizaciji, kulturološki prisvajaju Sjedinjene Američke Države, gubi jezičnu i kulturnu raznolikost nije isključivo područje ljevičarskih političara koji su nostalgичni za Marxom, Maom ili Che Guevarom. Taj delirij progona – potaknut gnjevom prema divu Sjeverne Amerike – vidljiv je također u razvijenim zemljama i nacijama visoke kulture te ga dijele političari s lijeva, centra na desno.

Jedan od gorih primjera je Francuska, gdje vidimo česte kampanje za zaštitu francuskog „kulturnog identiteta“ od navodne globalizacije. Mnogi političari i intelektualci uznemireni su od pomisli da zemlju Montaignea, Decartesa, Racinea i Baudelairea – zemlju koja je toliko dugo bila nositelj mode, filozofije, umjetnosti, hrane i drugih područja – mogu zauzeti McDonalds, Pizza Hut, KFC, *rock*, *rap*, Hollywoodski filmovi, traperice, tenisice i majice s kratkim rukavima. Strah je rezultirao masovnim potporama francuske države lokalnoj filmskoj industriji i kvotnim zahtjevima francuskim kinima da moraju prikazivati domaće filmove te da u isto vrijeme smanje uvoz američkih filmova. Taj strah ujedno je razlog zašto su neke općine donijele odluku o novčanom kažnjavanju svake objave koja s anglicizmima narušava ljepotu Molierova jezika. (Ipak, sudeći po pogledu na ulice Pariza, takve se uredbe baš i ne poštuju). To je razlog zašto je poljoprivrednik i borac José Bové zbog svojeg fanatičnog pohoda protiv *lamalbouffe* (loše hrane) poznato lice u Francuskoj. Njegova popularnost samo je porasla s obzirom da je nedavno osuđen na tri mjeseca zatvora.

Iako vjerujem da je kulturalni argument protiv globalizacije neprihvatljiv, moramo prihvatiti kako duboko unutar argumenta leži neosporna istina. U stoljeću u kojem živimo svijet gubi na slikovitosti i prožet je s manje lokalnih boja od svijeta prošlosti. Svečanosti, nošnje, običaji, obredi i vjerovanja koja su u prošlosti davala čovječanstvu raznolikost postepeno nestaju ili su ograničena na mala područja dok većina društva usvaja nove karakteristike koje su više u skladu s današnjicom. Sve se zemlje svijeta preobražavaju, neke brže od drugih, ali to se ne događa zbog globalizacije. Događa se zbog modernizacije kojoj je globalizacija posljedica, a ne uzrok. Prirodno je jadikovati zbog odvijanja tog procesa i biti nostalgičan za prošlošću iz udobnosti sadašnjosti u kojoj se ta

prošlost može činiti zanimljivom i šarenom, ali preobražaj se ne može izbjeći. U strahu da će ih otvaranje svijetu uništiti totalitarni režimi, poput Sjeverne Koreje ili Kube, dodatno se zatvaraju i uvode razne zabrane ne bi li zaustavili promjene modernizacije. Ipak, čak niti oni ne mogu zaustaviti postupni prodor modernizacije koja ugrožava njihov takozvani kulturni identitet. Možda u teoriji zemlja može zadržati svoj identitet, ali samo ako – kao određena zabačena plemena Afrike ili Amazone – zaustave razmjenu s vanjskim svijetom i odluče živjeti u potpunoj izolaciji nekim oblikom samoodržanja. Takav oblik očuvanja kulturološkog identiteta vraća to društvo na prapovijesni životni standard.

Istina je da mnogi oblici tradicionalnog života nestaju zbog modernizacije, ali u isto vrijeme modernizacija otvara nove mogućnosti i omogućuje novi korak naprijed za cijelo društvo. Zbog postojanja slobode izbora, ljudi se ponekad suprotstavljaju tradicionalnim intelektualcima i vođama te bez imalo sumnje odabiru modernizaciju.

Argumenti usmjereni protiv globalizacije, u ime kulturnog identiteta, otkrivaju statično shvaćanje kulture koje je bez povijesne osnove. Postoje li kulture koje su ostale identične i nepromijenjene kroz povijest? Nalazimo ih među malim i primitivnim zajednicama koje obitavaju u špiljama i štiju gromove te zvijeri pa se zbog svojeg primitivizma izlažu opasnosti od iskorištavanja i istrebljenja. Sve druge kulture, posebno one koje možemo nazivati suvremenima i živima, razvile su se toliko da imaju tek malo sličnosti s onim kakve su bile prije dvije ili tri generacije. Evolucija je jasno vidljiva u zemljama poput Francuske, Španjolske i Engleske, gdje su promjene tijekom posljednjih pola stoljeća bile toliko izvanredne i duboke, da bi Marcel Proust, Federico García Lorca ili Virginia Wolf imali poteškoća prepoznati današnje

društvo od onoga u kojem su oni bili rođeni – društvo koje su oni pomogli pomladiti.

Ideja "kulturnog identiteta" je opasna. Iz društvenog pogleda, predstavlja tek nepouzdan, umjetni koncept, ali iz političke perspektive ugrožava najveće ostvarenje čovječanstva, a to je sloboda. Ne poričem da ljudi koji govore istim jezikom, žive na istom prostoru, nalaze se u sličnim problemima i prakticiraju istu religiju i iste običaje imaju zajedničke karakteristike. Ipak, zajednički nazivnik ne može odrediti svaku osobu pojedinačno jer samo poništava ili spušta pojedinca sa svim njegovim jedinstvenim osobinama na uvredljivo drugo mjesto te tako ne možemo razlikovati jednog člana zajednice od drugoga. Pojam identiteta, ako ga se isključivo ne koristi za pojedinca, suštinski je dehumanizirajući. Riječ je o kolektivističkoj ideji i ideološkoj suprotnosti svemu onome što je originalno i kreativno u ljudskom biću, svemu onome što nije nametnuto nasljeđem, geografijom i društvenim pritiskom. Točnije, pravi identitet proizlazi iz mogućnosti opiranja ljudskog bića vanjskim utjecajima i suprotstavljanja takvim utjecajima - djelima slobodne volje.

Ideja "kolektivnog identiteta" ideološka je izmišljotina koja je temelj nacionalizma. Za mnoge etnologe i antropologe, kolektivni identitet ne postoji čak ni u primitivnim zajednicama. Možda su zajednički običaji ključni za obranu zajednice. Ipak, mogućnosti za ostvarenje kreativnosti su nepromjenjivo velike onim pojedincima koji se žele iskazati unatoč zajednici. Individualne razlike prevladavaju nad kolektivnim značajkama kada se svaki pojedinac član zajednice promatra zasebno, a ne samo kao periferni dio kolektiva. Globalizacija radikalno pruža svim građanima svijeta mogućnosti stvaranja vlastitih kulturnih identiteta dobrovoljnim djelovanjem prema svojim

sklonostima i osobnim pobudama. Danas građani nisu prisiljeni, kao što je to bilo u prošlosti i čak na mnogim mjestima u sadašnjosti, poštivati identitet koji ih zatvara u koncentracijski logor iz kojeg se ne može pobjeći – identitet nametnut jezikom, nacijom, crkvom i običajima mjesta u kojem su rođeni. U ovom smislu, globalizacija mora biti prihvaćena zato što značajno proširuje obzor slobode pojedinca.

Dvije povijesti jednog kontinenta

Možda je Latinska Amerika najbolji primjer umjetnih i apsurdnih pokušaja stvaranja kolektivnih identiteta. Koji je kulturni identitet Latinske Amerike? Što bi se moglo staviti u usklađenu zbirku običaja, vjerovanja, tradicija, mitologija i djelovanja koje daju kontinentu jedinstven i neprenosivi identitet? Povijest nam je bila stvorena u intelektualnim raspravama (neke su bile žešće od drugih) kojima se pokušao pronaći odgovor na to pitanje. Najpoznatija je bila ona rasprava, započeta u dvadesetom stoljeću, između hispanista i autohtonjaka koja je imala odjek po cijelom kontinentu.

Za hispaniste poput Joséa de la Riva Agüeroa, Victora Andrésa Belaúnde i Francisca Garcíje Calderöna, Latinska Amerika rođena je kada je, zahvaljujući otkrićima i osvajanjima, usvojila španjolski i portugalski jezik, prihvatila kršćanstvo te postala dio zapadne civilizacije. Hispanisti nisu umanjivali važnost pretkolonijalnih kultura, ali su smatrali da one predstavljaju samo sloj (i ne glavni sloj) društvene i povijesne stvarnosti koja je tek dobila na značaju i izgradila ličnost zahvaljujući nadahnujućem utjecaju "Zapada".

S druge strane, autohtonjaci su ogorčeno odbacivali navodne koristi stvorene dolaskom Europljana u Latinsku Ameriku. Za njih naš identitet nalazi svoje korijene i svoju

dušu u pred-hispanskim kulturama i civilizacijama čiji je razvoj modernizacija krvnički zaustavila nasiljem, cenzurom, represijom i marginalizacijom i to ne samo tijekom tri stoljeća kolonijalizacije nego i nakon pojave republikanizma. Prema autohtonjačkom načinu razmišljanja, izvorni "Američki izričaj" (koristeći naziv knjige Joséa Lezama Lime) počiva u svim kulturnim manifestacijama – od autohtonih jezika pa sve do vjerovanja, običaja i umjetnosti – koje su se odupirale zapadnjačkom kulturološkom ugnjetavanju i preživjele do današnjih dana. Poznati povjesničar ovog smjera, Peruanac Luis E. Valcárel, tvrdio je čak da crkve, samostani i druge građevine kolonijalne arhitekture trebaju biti srušene jer nisu autohtono peruanske, nego predstavljaju *Anti-Peru*. Oni su uljezi. Predstavljaju prijevaru i negaciju čistog američkog identiteta koji jedino i isključivo može potjecati od urođeničkih korijena. Jedan od najoriginalnijih romanopisaca Latinske Amerike, José María Arguedas je pripovijedao u životopisnim pričama o epskoj borbi za preživljavanje Quechua kulture u Andama unatoč kvarnom prisustvu "Zapada".

Hispanisti i autohtonjaci stvorili su sjajne povijesne eseje i kreativna djela fikcije, ali, sudeći s našeg trenutnog gledišta, obje su strane jednako sektaške, redukcioniističke i krive. Ni jedna strana nije sposobna prihvatiti cjelokupnu raznolikost Latinske Amerike u svoje ideološke okvire i obje strane naginju rasizmu. Tko bi se, u naše vrijeme, usudio tvrditi da samo ono što je hispansko ili indijansko stvarno predstavlja Latinsku Ameriku. Svejedno se čak i danas nastavlja s pokušajima lažiranja i izoliranja "kulturnog identiteta" političkim i intelektualnim žarom koji zaslužuje vrjedniji cilj. Pokušaji nametanja kulturnog identiteta ljudima jednaki su zatvaranju istih u zatvor i oduzimanju im najdragocjenije slobode – odabira onog što, kako i tko netko

sam želi biti. Latinska Amerika nema jedan kulturni identitet, nego mnoge kulturne identitete; niti jedan ne može tvrditi da ima veći legitimitet ili da je čišći od drugoga.

Naravno, Latinsku Ameriku oblikuje pretkolumbovski svijet i njegove kulture, koje u Meksiku, Guatemali i andskim zemljama još uvijek imaju društveni utjecaj. Ujedno je Latinska Amerika prepuna ljudi, koji govore španjolski i portugalski, s tradicijom pet stoljeća, čije je djelovanje bilo odlučujuće u stvaranju društava na kontinentu kakva ona danas jesu. Nije li istina da Latinska Amerika u sebi ima malo Afrike, Afrike koja je pristigla na američke obale zajedno Europom? Nije li Afrika neupitno ostavila utjecaj na našu boju kože, našu glazbu, naš karakter i društvo? Kulturni, etički i društveni sastavi koji danas čine Latinsku Ameriku povezuju nas s gotovo svim regijama i kulturama svijeta. Imamo toliko kulturnih identiteta da izgleda kao da nemamo niti jedan. To je realnost koja je, suprotno onomu u što vjeruju nacionalisti, naše najveće blago. Ujedno je najbolja potvrda pomoću koje se možemo osjećati kao punopravni stanovnici svijeta.

Lokalni glasovi, globalni doseg

Strah od amerikanizacije planeta više je ideološka paranoja, nego što je stvaran. Nema sumnje, naravno, da je zahvaljujući globalizaciji engleski postao glavni jezik našeg vremena, kao što je to bio latinski u srednjem vijeku. Engleski će se nastaviti širiti svijetom jer je prijeko potreban za međunarodnu komunikaciju i razne transakcije. Znači li to da se engleski širi na štetu drugih jezika? Apsolutno ne. Zapravo, točno je upravo suprotno. Nestajanjem granica i sve većom međuovisnošću svijeta stvorili su se poticaji da nove generacije uče o drugim kulturama i asimiliraju se u različite kulture ne samo iz razonode, nego iz nužde. Uzmimo u obzir španjolski jezik. Prije pola stoljeća korisnici španjolskog jezika

bili su dio zatvorene jezične skupine; držali smo se unutar naših jezičnih granica. Danas se španjolski širi svijetom i naveliko je zastupljen na svih pet kontinenata. Činjenica kako danas u SAD-u dvadeset i pet do trideset milijuna ljudi govori španjolski objašnjava zašto su dva kandidata za predsjednika SAD-a, guverner Teksasa George W. Bush i potpredsjednik Al Gore vodili svoju kampanju ne samo na engleskom nego i na španjolskom.

Koliko je milijuna mladih ljudi odgovorilo izazovima globalizacije učenjem japanskog, njemačkog, mandarinskog, kantonskog, ruskog ili francuskog? Na sreću, ta sklonost učenju stranih jezika samo će se širiti u dolazećim godinama. Zato je najbolja obrana naših kultura i jezika njihova snažna promidžba u ovom novom svijetu, a ne ustrajanje u naivnim pokušajima obrane od opasnosti engleskog jezika. Oni koji podržavaju obrane mnogo govore o kulturi, ali zapravo je često riječ o nezalicama koje skrivaju svoj pravi razlog, a to je nacionalizam. Ako postoji išta što je suprotstavljeno univerzalističkim kulturnim vrijednostima, onda je to ograničena, isključujuća i nejasna vizija koju nacionalisti pokušavaju nametnuti ostatku društva. Možda najplemenitija lekcija kojoj nas uče kulture je da ih se ne treba štiti birokracijom, zidovima ili drugim regulacijama kako bi preživjele i bujale; nego upravo suprotno, takvi pokušaji zaštite samo bi umanjili kulturu. Kulture moraju biti slobodne i moraju se stalno natjecati s drugim kulturama. To ih obnavlja i pomlađuje te im omogućuje da se razviju i prilagode životnim promjenama. U antici latinski jezik nije ubio grčki jezik; upravo suprotno, umjetnička originalnost i intelektualna dubina helenističke kulture prožela je rimsku civilizaciju te su se preko nje Homerovi epovi i zapisi Platona i Aristotela proširili svijetom. Lokalne kulture neće nestati zbog globalizacije; u okviru otvorenog svijeta, sve što je vrijedno

preživljavanja unutar lokalnih kultura naći će plodno tlo za cvjetanje.

To se događa u Europi i u drugim dijelovima svijeta. Posebno je vrijedno spomenuti Španjolsku gdje se regionalne kulture ponovno pojavljuju s novim žarom. Tijekom diktature generala Franca, regionalne kulture bile su potisnute i osuđene na postojanje u tajnosti. Zahvaljujući povratku demokracije, bogata španjolska kulturna raznolikost ponovno je izašla na vidjelo i bio joj je dozvoljen slobodan razvoj. Zahvaljujući sustavu upravne autonomije, lokalne kulture su doživjele nevjerojatan procvat, posebice u Kataloniji, Galiciji i Baskiji, ali i u drugim dijelovima Španjolske. Naravno, ne smijemo pomiješati regionalni kulturni procvat, koji je pozitivan i obogaćuje, s pojavom nacionalizma, koji predstavlja prijetnju kulturi slobode.

U svojem slavnom eseju *Bilješke o definiciji* kulture 1948. godine T.S. Eliot je predvidio da će u budućnosti čovječanstvo doživjeti renesansu lokalnih i regionalnih kultura. U to je vrijeme njegovo proročanstvo izgledalo uistinu nesmotreno smiono. Međutim, zbog globalizacije proročanstvo će se najvjerojatnije obistiniti i trebali bismo biti sretni zbog toga. Preporod malih, lokalnih kultura vratit će čovječanstvu veliko bogatstvo izražaja koje je nacionalna država uništila kako bi stvorila takozvani nacionalni kulturni identitet, koji je započeo krajem osamnaestog, a posebno je dobio na snazi u devetnaestom stoljeću. (Takve se činjenice često zaborave ili ih pokušavamo zaboraviti zbog ozbiljnih moralnih konotacija.) Nacionalne kulture često su bile stvarane krvlju i vatrom, zabranjujući učenja i objavljivanja na lokalnim narječjima u upotrebi ili zabranjujući vjerovanja i običaje koji su se kosili s idealom nacionalne države. Na ovaj način, u mnogim zemljama svijeta, nacionalna država prisilom je uspostavila dominantnu kulturu dok su lokalne kulture bile

suzbijane i otklonjene iz službenog života. Ali suprotno upozorenjima onih koji se boje globalizacije, nije lako jednostavno izbrisati kulture (koliko god male one bile) ako iza njih stoji bogata tradicija i ljudi koji ih prakticiraju čak i u tajnosti. Danas, zahvaljujući slabljenju nacionalne države, nailazimo na izbijanje zaboravljenih, marginaliziranih i potiskivanih lokalnih kultura koje pokazuju nove znakove života, koje su u velikom skladu s našim globaliziranim planetom.

Dodatno štivo za zabavu, profit (i bolje seminarske radove)

Literatura na temu moralnosti kapitalizma je golema. Većina toga ne valja. Ovdje je nekoliko čitljivih knjiga koje bi vam mogle biti korisne u razumijevanju pitanja koja se tiču kapitalizma. Popis bi mogao biti i dulji, ali mnogo knjiga i eseja je već citirano u Moralnosti kapitalizma, uključujući djela Smitha, Misesa, Hayeka, Rand, McCloskeya i ostalih branitelja slobodno-tržišnog kapitalizma. Stoga se ne bojte pronaći djela koja su citirana u ovoj knjizi. S time u vezi, knjige koje su dolje popisane po abecednom redu autora ili urednika bi trebale dati ponešto korisne mentalne vježbe.

- Tom G. Palmer

Načela tržišta i drugi eseji od H.B. Actona (Indianapolis: Libery Fund 1993). Britanski filozof H. B. Acton je jasno pisao o profitu, natjecanju, individualizmu i kolektivizmu, planiranju i drugim temama.

Načela i tržišta: evolucijski prikaz modernog svijeta Daniela Friedmana (New York: Palgrave Macmillan, 2008). Autor nudi pogled usporednog razvoja tržišta i moralnosti te nudi neka kontroverzna objašnjenja za poboljšanje istih.

Fatalno začéće: grijesi socijalizma F.A. Hayeka (Chicago: University of Chicago press, 1988). Hayek je dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju, ali nije bio puki ekonomist. Ova kratka knjiga – njegova posljednja – spaja mnoga njegova istraživanja kako bi predstavila zapanjujuću obranu slobodno-tržišnog kapitalizma.

Etika redistribucije, Bertranda de Jouvenela (Indianapolis: Liberty Fund 1990). Ova vrlo kratka knjiga se temelji na predavanjima poznatog francuskog politologa na Cambridgeu. Dijelovi su kratki i koncizni i proučavaju etičke temelje i implikacije raspodjele dohotka kako bi se dobila veća jednakost.

Otkriće i kapitalistički proces, Israela Kirznera (Chicago: University of Chicago Press, 1985). „Austrijski“ ekonomist proučava kapitalizam, intervencionizam i socijalizam kroz poduzetništvo i ima dosta interesantnoga za reći o svijesti, inovaciji, inicijativama i profitu.

Etika tržišta, Johna Meadowcrafta (New York: Palgrave Macmillan, 2005). Vrlo kratak pregled pitanja koja su postavili razni neprijatelji slobodno-tržišnog kapitalizma.

Podrijetlo vrline: ljudski instinkti i evolucija suradnje Matta Ridleya (New York: Viking 1997). Ridley je zoolog i profesionalni pisac znanstvenim članaka koji je primijenio svoje umijeće razumijevanja ljudskog ponašanja kroz evolucijsku biologiju. Njegovi pogledi u vrline, vlasništvo i razmjenu su interesantni i zabavni za čitanje.

Ekonomije prava, suradnje i blagostanja, Roberta Sudgena (London: Palgrave Macmillan, 2005). Autor nudi lako razumljiv pogled na moralnost vlasništva i razmjene kroz teoriju igara. Matematika je vrlo jednostavna (zaista) i pomaže nam shvatiti poimanja filozofa Davida Humea.

Moralna tržišta: kritička uloga vrijednosti u ekonomiji, uredio Paul J. Zak (Princeton: Princeton University Press, 2008). Eseji u ovoj knjizi istražuju mnoge teme o moralnosti tržišta i postojeće napredne znanstvene spoznaje o teoriji igara, biologiji, psihologiji i drugim disciplinama.

Dr. Tom G. Palmer izvršni je dopredsjednik međunarodnih programa u Atlas mreži, te nadzire rad timova koji diljem svijeta promiču načela klasičnog liberalizma. . Dr. Palmer je i stariji član Cato Instituta, gdje je bio dopredsjednik za međunarodne programe te direktor Centra za promociju ljudskih prava. Ujedno je bio H.B. Earhart član na Hertford koledžu, Oxford i dopredsjednik Humanističkog instituta na George Mason sveučilištu. Član je odbora savjetnika organizacije Students for Liberty. Izdao je recenzije i članke o politici, moralnosti u sveučilišnim časopisima poput *Harvard Journal of Law and Public Policy*, *Ethics*, *Critical Review* i *Ustavna politička ekonomija*, kao i u publikacijama poput *Slate*, *Wall Street Journal*, *New York Timesu*, *Die Weltu*, *Al Hayatu*, *Caixingu*, *Washington Postu* i *The Spectatoru*. Diplomirao je društvene znanosti na St. Johns Collegeu i Annapolisu, Maryland; magistrirao je filozofiju na Katoličkom sveučilištu u Washingtonu; doktorirao je politiku na Oxfordu. Njegovi radovi su objavljeni u knjigama Princeton University Pressa, Cambridge University Pressa, Routledge i ostalim akademskim izdavačima. Autor je *Realizing Freedom: Libertarian Theory, History and Practice* koja je izdana 2009.

Bilješke

Uvod: Moralnost kapitalizma

1. Robert Nozick, *Anarhija, država i Utopija* (New York: Basic Books, 1974), str. 163.
2. Joyce Appleby, *The Relentless Revolution: A History of Capitalism* (New York: W.W. Norton and Co. 2010), str. 25-26;
3. David Schwab i Elinor Ostrom, „Glavna uloga odredbi i pravila u održavanju otvorenih javnih i privatnih gospodarstava“ u *Moralna tržišta: kritična uloga vrijednosti u ekonomiji*, ur. Paul J. Zak (Princeton University Press, 2008), str. 204-227
4. Deidre McCloskey, *Buržujsko dostojanstvo: zašto ekonomija ne može objasniti moderni svijet?* (Chicago: University of Chicago Press, 2010), str. 48
5. Za jednostavno aritmetičko objašnjenje načela komparativne prednosti, vidjeti <http://tomgpalmer.com/wpcontent/uploads/papers/The%20Economics%20of%20Comparative%20Advantage.doc>.
6. Za sjajan prikaz sveopćeg pada primjene sile u ljudskim odnosima vidjeti James L. Payneovu *A Povijest sile* (Sandpoint, Idaho: Lytton Publishing, 2004)
7. Zavist kao nagon koji je štetan za suradnju i neprijatelj slobodno-tržišnom kapitalizmu su proučavali mnogi mislioci. Posljednji interesantni pristup koji crpi iz indijskog klasika *Mahabharata* se može pronaći u, *Poteškoće bivanja dobrim: o suptilnoj umjetnosti*

- dharma*, Gurcharan Das (New York: Oxford University Press, 2009), str. 1-32
8. Fernand Braudel, *Civilizacija i kapitalizam, 15. – 18. stoljeće: Kotači trgovine* (New York: Harper & Row, 1982), str 323
  9. Ibid, str 236
  10. Louis blanc, *Organisation du Travail* (Paris: Bureau de la Societe de l'Industrie Fraternelle, 1847), citiran u Braudel: *Civilization and Capitalism, 15th – 18th Century: The Wheels of Commerce*
  11. Karl Marx i Friedrich Engels, *Manifest Komunističke partije* u Karl Marx i Frederick Engels, *Odabrana djela, Zbirka 6* (1976: Progress publishers, Moskva), str.489
  12. Za značajnu i razornu kritiku Marxovih ekonomskih teorija, vidjeti Eugen von Bohm-Bawerk, *Karl Marx and the Close of His System* (1896; New York: Augustus M. Kelley, 1949.) Bolji prijevod Bohm-Bawerkovog naslova bi bio: „O zaključcima Marxovih sustava.“ Bohm-Bawerk se u svojem naslovu referira na izdanje treće zbirke Kapitala, koja "zaključuje" Marxov sustav. Treba uzeti u obzir da je Bohm-Bawerkova kritika sasvim osobna te ni na koji način ne leži na rezultatima "marginalne revolucije" koja se zbilja 1870. Vidjet također esej Ludwiga von Misesa, „Ekonomski proračun u socijalističkoj zajednici zemalja“ u ediciji F.A. Hayeka *Cooectivist Economic Planning* (London: George Routledge & Sons, 1935) na temu nemogućnosti kolektivizma da riješi problem ekonomske računice.
  13. Karl Marx, "Osamnaesti brumaire Napoleona Bonaparte" u izdanju Davida Fernbacha, *Karl Marx: Surveys from Exile: Political Writings, Volume II* (New York: Vintage books, 1964), str.186. Opisujem

- kontradiktornosti i nedorečenosti Marxove ekonomije i društvene analize u "Klasični liberalizam, Marxizam i sukob klasa: klasično liberalna teorija klasnog sukoba" u *Realizing freedom: Libertarian Theory, History and Practice* (Washington: Cato Institute, 2009), str. 255-275.
14. Karl Marx i Friedrich Engels, *Manifest Komunističke partije*, str. 488
  15. Karl Marx, "Osamnaesti brumaire Napoleona Bonaparte", str.222
  16. Karl Marx, "Osamnaesti brumaire Napoleona Bonaparte", str.238
  17. Shirley M. Gruner, *Economic Materialism and Social Moralism* (The Hauge: Mouton, 1973), str. 189-190
  18. Vidjeti, za primjer, Sheldona Richmana, "Je li kapitalizam nešto dobro?" <https://fee.org/articles/is-capitalism-something-good/>
  19. Joseph Schumpeter, *Kapitalizam, socijalizam i demokracija* (London: Routledge, 2006), str. 84
  20. David Boaz, "Stvaranje okvira za Utopiju", *The Futurist*, 24. prosinca 1996. <http://www.cato.org/publications/commentary/creating-framework-utopia>
  21. Pravni povjesničar Henry Sumner Maine je opisao "kretanje progresivnih društava" od naslijeđenih odnosa, temeljen na obitelji sve do osobne slobode i građanskog društva kao "pokret od Statusa do Ugovora". Henry Sumner Maine, *Drevni zakon* (Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2003), str.170
  22. Leo Melamed, "Reminiscences of a Refugee", u *For Crying Out Loud: From Opet Outcry to the Electronic Screen* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2009), str.136

23. Sistematičnije govorim o problemu siromaštva i slobodno-tržišnom kapitalizmu i "Klasični liberalizam, siromaštvo i moral" u *Siromaštvo i moral: religijske i sekularne perspektive*, William A. Galston i Peter H. Hoffenberg ur. (New York: Cambridge University Press, 2010), str.83-114
24. Ovo je posebno čest stav među filozofima, od kojih je najtužniji primjer pokojnog G.A.Cohena, koji je proveo veći dio svoje intelektualne karijere pokušavajući, i ne uspijevajući, oboriti Nozickov misaoni eksperiment. Citati na Cohenove članke i prikaz neuspjeha njegove kritike mogu biti pronađeni u "G.A.Cohen o samovlasništvu, vlasništvu i jednakosti" u *Realizing Freedom*, str.139-154
25. Citirano u Michael Sandel, *Pravda: što je ispravno učiniti?* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009), str.61
26. Milton Friedman, *Kapitalizam i sloboda* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), str.188: „Moguće opravdanje prisilne kupovine rente je da nesmotreni neće snositi posljedice svojih postupaka, ali će zato nametnuti troškove drugima. Kaže se da nećemo htjeti vidjeti siromašnog kako pati u krajnjem siromaštvu. Pomoći ćemo im javnim i privatnim milosrđem. Tako će onaj koji ne štedi za svoju starost postati javni trošak. Tjerati ga da uzima rentu je opravdano ne samo za njegovo dobro, već i za dobro svih nas.“
27. Milton Friedman, *Kapitalizam i sloboda* (Chicago: University of Chicago Press, 1962.), str.188
28. Za objašnjenje, vidjeti Anthony de Jasayev, "Liberalizam, labav i strog", *Independent Review*, v.IX, br.3., Zima 2005., str.427-432

29. F.A.Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960), str.313

Paradoks moralnosti

30. Srećom pa je prosjak bio tuđinac, jer da je bio iz Zemlje uviđavnih, spor bi trajao cijelu vječnost.
31. Lei Feng (18. prosinac 1940. – 15. kolovoz 1962.) je bio vojnik u Narodnoj oslobodilačkoj vojsci i postao je narodni junak nakon svoje smrti 1962. u prometnoj nesreći. Nacionalna kampanja "Učite od druga Lei Fenga" je počela 1963; pozivala je Kineze da oponašaju njegovu predanost Kineskoj komunističkoj partiji i socijalizmu.

Adam Smith i mit o pohlepi

32. "Tajna povijest osobnog interesa" u *Strasti i zadržke: o teoriji liberalne demokracije* (Chicago: University of Chicago Press, 1995.), Stephen Holmes,
33. Citirano u *Pravednički progon: inkvizicija, Dominikanci i Kršćanstvo u Srednjem vijeku*, Christine Caldwell Ames (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.), str.44
34. Adam Smith, Teorija moralnih sentimentata, ur. D.D.Raphael i A.L.Macfie, vol. I, Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund, 1982.). Poglavlje: a chap II: Of the love of Praise, and of that of Praise.worthiness; and of the dead of Blame, and of that of Blame.worthiness; pristup na <http://oll.libertyfund.org/> dana 30. svibnja 2011.

35. Adam Smith, Teorija moralnih sentimentata, ur. D.D.Raphael i A.L.Macfie, vol. I, Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund, 1982.). Poglavlje: b chap. i b: Of the beauty which the appearance of Utility bestows upon all the productions of art, and of the extensive influence of this species of Beauty; Accessed from <http://oll.libertyfund.org/> dana 30. svibnja 2011.
36. Adam Smith, *Bogatstvo naroda*, vol 1., ur. R.H.Campbell i A.S.Skinner, vol II of Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund, 1981.). Poglavlje: [IV.ii] CHAPTER II: Of Restraints upon the Importation from Foreign Countries of such Goods as can be Produces at Home. Pristup na <http://oll.libertyfund.org/> dana 23. kolovoza 2010.
37. Smith, *Bogatstvo naroda*, vol 1., ur. R.H.Campbell i A.S.Skinner, vol II of Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund, 1981.). Poglavlje: [IV.viii] CHAPTER VIII: Conclusion of the Mercantile System. Pristup na <http://oll.libertyfund.org/> dana 23. kolovoza 2010.
38. „Specifična značajka ekonomskog odnosa nije njegov "egoizam", već njegov "ne-tuizam". Philip H. Wicksteed, *Razum političke ekonomije, uključujući studiju o ljudskoj osnovi ekonomskog zakona* (London: Macmillan, 1910.), Poglavlje: CHAPTER V: BUSINESS AND THE ECONOMIC NEXUS. Pristup na <http://oll.libertyfund.org/titles/wicksteed-the-commonsense-of-political-economy>

39. H.B.Acton, *Morali tržišta i povezani eseji*, ur. David Gordon i Jeremy Shearmur (Indianapolis: Liberty fund, 1993.)
40. Voltaire, *Pisma o engleskoj naciji*, ur. Nicholas Cronk (Oxford: Oxford University Press, 1999), str.43

Tržišno gospodarstvo i preraspodjela bogatstva

41. Izneseni argument dosta duguje idejama koje je prvi iznio profesor Mises u "Das festangelegte Kapital" u *Grundprobleme der Nationalökonomie*, str. 201-214 [Eng. prijevod u *Epistemološki problemi ekonomije* (New York: D. Van Nostrand, 1960), str. 217-231]

Napredak kroz globalizaciju

42. The Foundation for Economic Education. www.fee.org

